

બાળકના સર્વાંગી વિકાસને સમર્પિત શૈક્ષણિક સામયિક

ISSN: 2584-1777

બાળવિશ્વ

વર્ષ-૧૨, અંક-૧૦, નવેમ્બર-ડિસેમ્બર - ૨૦૨૪, કિંમત : ₹ ૫૦/-

પૃષ્ઠ ૬૪ + ૪ = ૬૮

બાળદીપ

વિશેષાંક

વૃક્ષોનાં સૂકાં-લીલાં પર્ણોના નવીનતમ માધ્યમથી
 પ્રો. ડૉ. રક્ષાબહેન પ્ર. દવેએ સર્જેલાં અદ્ભુત માનવ-ચિત્રો

ચાલ્યાં
 ગરબે ધૂમવા

શાકભાજી લેવા

હારે કોઈ માધવ લ્યો...

હીંચમહીંચા...હીંચમહીંચા

પનિહારીઓનું
 દર્શન શુકનિયાળ
 ગણાયું છે

ચોટલો
 ગૂંથુ ગૂંથુ ને છટ્ટી જાય

ઝૂલો રે છોકરાંવ, ઝૂલો

ગાગર ઉતરાવો

બાળવિશ્વ

ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

વર્ષ : ૧૨, અંક : ૧૦
નવેમ્બર-ડિસેમ્બર, ૨૦૨૪

તંત્રી

ડૉ. નીલેશ પંડ્યા

નિયામક, સેન્ટર ઓફ ટ્રેનિંગ
ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

સંપાદક

ડૉ. કૃષ્ણાલ પંચાલ

એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ બ્રાંચ હેડ,
ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

સંપાદક મંડળ

ડૉ. નીતિન પેથાણી

ડૉ. મહેન્દ્ર ચોટલિયા

ડૉ. ટી.એસ. જોશી

ડૉ. નીલેશ પંડ્યા

ડિઝાઇન અને ટાઇપ સેટિંગ

દિગ્વિજયસિંહ વાઘેલા

Printed & Published by :

Prof. Jignesh Patel on behalf of
Children's Research University,
Subhashchandra Bose Shikshan Sankul,
Sector - 20, Gandhinagar

પત્રવ્યવહારનું સરનામું

ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

સુભાષચંદ્ર બોઝ શિક્ષણ સંકુલ,
સેક્ટર-૨૦, ગાંધીનગર - ૩૮૨ ૦૨૧
ફોન: ૦૭૯-૨૩૨૪૪૫૭૬, ૨૩૨૪૪૫૬૯
ઈ-મેલ : balvishva@cugujarat.ac.in
વેબસાઈટ : www.cugujarat.ac.in

@crugandhinagar

આ અંકમાં વાંચીશું...

બાળદીપ

સંપાદકીય	૦૨	અવ્યવસ્થા એ જ વ્યવસ્થા છે.	૩૪
- ડૉ. કૃષ્ણાલ પંચાલ		- ગોપાલકૃષ્ણ પટેલ	
અંતરને છૂ કરવાના મંતર	૦૩	સારા વ્યક્તિત્વના સાત દુશ્મનો	૩૬
- ડૉ. મહેન્દ્ર ચોટલિયા		- ડૉ. સંજય કોરિયા	
બાળવિશ્વમાં બાળદીપ પ્રગટાવીએ	૦૮	દીપાવલીના પર્વ સાથે સંકળાયેલું	૩૮
- ડૉ. મનહર ઠાકર		વિજ્ઞાન - ભરતકુમાર વી. પરમાર	
વાર્ષિકોત્સવની ભવ્યતા	૧૦	દીપાવલી : પ્રકાશનું પર્વ	૪૧
અને ગુણવત્તા	- ડૉ. વિજય મનુ પટેલ	- ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી 'સ્વયંભૂ'	
ઉત્સવોમાં નૃત્યો અને ભવાઈ	૧૩	વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિ	૪૪
- ડૉ. જિજ્ઞાસા યાવડા		- જયસુખ એલ. જીકાદરા 'જય'	
બાળકોનો બૌદ્ધિક વિકાસ	૧૫	નૂતન વર્ષે સાહસવૃત્તિના	૪૬
અને વડીલો!	- દીપક સોલિયા	શ્રી ૧૧ કરીએ	- ડૉ. નીલેશ પંડ્યા
દિવાળી સદાય ધીવાળી...	૧૮	દિવાળી વિશે ધર્મમાં કેટલીક	૪૯
- ગિરા પિનાકિન ભટ્ટ		દંતકથાઓ	- ડૉ. મિહિર એમ. વોરા
દિવાળી અને પ્રકૃતિ	૨૧	ગ્રહણશક્તિ ખીલવવાના ઉપાયો	૫૧
- હિરેન એચ. શર્મા		- મહેન્દ્રકુમાર આર. ચૌધારી	
એક વો ભી દિવાલી થી!	૨૩	ઉત્સવોનો સામાજિક મનોવૈજ્ઞાનિક	૫૪
- સંજય થોરાત 'સ્વજન'		શૈક્ષણિક દૃષ્ટિકોણ	- દક્ષા પટેલ
નૂતન વર્ષે શિક્ષકનો વાલીને પત્ર	૨૬	પારિવારિક ભાવનાને પ્રગટ	૫૭
- શિલ્પા પટેલ		કરતો પર્વ	- ડૉ. ફાલ્ગુની રાઠોડ
દિવાળી અને બાળઘડતર	૨૮	ઉત્સવ બાળકોના ચરિત્રને આકારે	૫૯
- કૌશિકા પટેલ		- શમીમ મર્યન્ટ 'શમા'	
દિવાળીનું મહાત્મ્ય	૨૯	નવવર્ષ: નવલક્ષ્ય, નૂતન સંકલ્પ	૬૧
- કુલદીપકુમાર બી. પટેલ		- ડૉ. કોમલ સચદે	
વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિ	૩૧	પરિવાર પ્રવાસ : આયોજન અને	૬૩
- મહેશ સી. પરમાર 'સ્પર્શ'		અમલીકરણ	- ડૉ. રણજીત જી. ગામીત

બાળવિશ્વનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫૦૦/-
ઑનલાઈન ભરવા માટે QR Code સ્કેન કરો.

ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી અને 'બાળવિશ્વ' પરિવાર તરફથી આપ સૌને દિવાળી અને નવા વર્ષની હાર્દિક શુભ કામનાઓ. આ દિવાળીના તહેવારમાં આપના ઘરમાં આનંદ, સમૃદ્ધિ અને શાંતિનો પ્રકાશ પ્રગટે એવી પ્રાર્થના સાથે નવા વર્ષમાં આપ સૌના જીવનમાં સુખ, સમૃદ્ધિ અને સફળતાનાં નવાં દ્વાર ખૂલે એવી શુભ કામનાઓ.

'બાળવિશ્વ' 12 વર્ષથી અવિરત બાળકના સર્વાંગી વિકાસનું પ્રતિબિંબ બની રહ્યું છે. માત્ર બાળકો માટે આરંભાયેલી આપણી આ વાચનયાત્રામાં શિક્ષકો, શાળા અને માતાપિતાને જોડવામાં આવ્યાં. બાળકના ઘડતરમાં જેમનો અમૂલ્ય ફાળો છે તેમના માટે ગુજરાતનું એકમાત્ર થીમ બેઝ સામયિક બનવાનું અમને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે ત્યારે આ ભગીરથ કાર્યમાં ગુજરાતના શિરમોર બાળ સાહિત્યસર્જકો, લેખકો, શિક્ષકો અને માતાપિતાએ અમને ખૂબ આનંદથી વધાવ્યા છે.

ગુજરાતની પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓના સર્જનશીલ શિક્ષકો પોતાના અનુભવો અને ચિંતનના લેખન થકી સામયિકને વધુમાં વધુ સમૃદ્ધ બનાવી રહ્યા છે. આ યાત્રામાં સતત નવા નવા સર્જકો અમારી સાથે જોડાતા ગયા અને પરિણામે વિશાળ સર્જક પરિવાર આપણે ઊભો કરી શક્યા છીએ. આ સાથે પરિવર્તનના આ એક વર્ષમાં બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં પથદર્શક બને તેવા દસ વિષયોના વિશેષાંક પ્રકાશિત થયા છે. જેમાં સંક્ષિપ્ત NCFSS, વિકસિત ભારત, પરીક્ષા એક ઉત્સવ, મજાનું વેકેશન, બાળઉછેર, બાળકેન્દ્રી પુસ્તક પરિચય, આહાર પોષણ, બાળપ્રવૃત્તિઓ, રમત ગમત જેવા વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. આવનારા સમયમાં બાળકના શાળા શિક્ષણ અને તેના ઉછેરમાં મદદરૂપ વિષયો આપ પણ સૂચવી શકો છો.

આપણાં બાળકો માત્ર આપણું જ નહિ પરંતુ આપણા રાષ્ટ્રનું પણ ભવિષ્ય છે ત્યારે તેમને સારું શિક્ષણ અને સંસ્કાર આપીને તેજસ્વી રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં આપણું યોગદાન આપવાનો આ ઉત્તમ સમય છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિના અમલીકરણ સાથે બદલાતા બાળમાનસને સમજવામાં જરૂરી વિષયો પર આ નૂતન વર્ષે કામ કરવા અમે ઉત્સુક છીએ. પ્રત્યેક બાળક માત્ર માર્કશીટથી જ નહિ પરંતુ જીવનની સઘળી પરીક્ષામાં હંમેશાં સફળ થાય એ ઉદ્દેશ્યથી ગુજરાત સરકાર દ્વારા શાળા શિક્ષણમાં ભગવદ્ગીતા દાખલ કરવામાં આવી છે ત્યારે આ નૂતન વર્ષનો પ્રથમ વિશેષાંક શાળા શિક્ષણ અને ભગવદ્ગીતા રહેશે.

ગુજરાતના બાળ કેળવણીકાર અને મુછાળી મા શ્રી ગિજુભાઈ બધેકાનો જન્મ દિવસ 15 નવેમ્બરના રોજ છે ત્યારે 'બાળદીપ' વિશેષાંક થકી તેમનું સ્મરણ કરીએ. તેઓ માનતા હતા કે, બાળકના ઉછેરમાં કે ઘડતરમાં સ્પર્ધાને કોઈ સ્થાન ન હોવું જોઈએ. શું આપણે માતાપિતા કે શિક્ષક તરીકે ક્યાંક આપણાં બાળકોને સ્પર્ધામાં ઉતારી તેમની માનસિક સ્થિતિ બગાડવામાં નિમિત્ત તો નથી બનતા ને? બાળક ખૂલે અને ખીલે એ માટે ઘર અને શાળામાં સુંદર વાતાવરણ આપી આપણા વર્તન થકી સાચું જીવનલક્ષી શિક્ષણ આપીએ તો બીજી કશી ચિંતા કરવાની રહેતી નથી. આ અંકમાં બાળકને સમજવામાં ઉપયોગી પ્રોત્સાહક અને પ્રેરક વિષયોનું ચિંતન આપને અર્પણ કરતાં આનંદ અનુભવું છું..

પુનઃ દિવાળી અને નૂતન વર્ષની શુભકામનાઓ સાથે...

બાલ દેવો ભવ

અંતરને છૂ કરવાના મંતર

- ડૉ. મહેન્દ્ર ચૌદલિયા
મો. ૯૮૭૯૫૨૮૧૨૯

ઝડપથી પરિવર્તન પામતા સમાજમાં આવું જ થાય: પ્રારંભમાં જૂની પેઢી ડ્રાઇવિંગ સીટમાં હોય, તેઓ જે બાજુ સ્ટિયરિંગ વાળે તે બાજુ જ બધાંએ વાળવાનું. જ્યારે બ્રેક મારે ત્યારે સ્ટેચ્યૂ. તસુભર પણ આગળ નહીં જવાનું. વડીલોનું એક જ સૂત્ર : ‘અમારો ઓર્ડર ફાઇનલ !’ સંતાનોએ વડીલોનું સાંભળવાનું ને અનુસરવાનું. વડીલોએ સંતાનોને ન તો કંઈ પૂછવાનું ન તો કંઈ સાંભળવાનું. આ પછીના સમયગાળામાં જૂની-નવી પેઢી વચ્ચે સંઘર્ષ થાય. છોકરાં કહેવા માંડે કે ‘પપ્પા, તમે સાવ ધીમે ચલાવો છો. તમારી જોડે આવવા કરતાં તો સાઈકલ પર જવું સારું. લાવો, ગાડી હું ચલાવું.’ તો પપ્પા તાડૂકે, ‘હજુ ઊઢ્યા પછી ગોઠડું તો સંકેલતાં આવડતું નથી ને આવ્યા મોટા ચેમ્પિયન ડ્રાઇવર થવા.’ અને અંતે, સોશિયલ ચેન્જથી બધી થિયરી કહે છે તેમ- મોટી ઉંમરના લોકો વછેરાઓને વશ કરી શકતા નથી ને ડ્રાઇવિંગ સીટ પર નાબાલિગ પણ જોરુકા જુવાનિયાઓ આવી જાય છે. જૂની પેઢી પર નવી પેઢીનો વિજય થાય છે. આમ બે પેઢી વચ્ચેનું અંતર ઘટે છે ખરું પરંતુ સાવ ઓછું કે નહિવત્ થતું નથી. હજુ થોડાં વર્ષો પહેલાં જ અમેરિકામાં માતાપિતાને એક પ્રશ્ન પુછાયો હતો : ‘તમને સૌથી વધારે બીક શાની લાગે છે?’ સૌથી વધુ સંખ્યામાં મળેલો જવાબ હતો : ‘નવી પેઢીનાં છોકરાંવનાં મનમાં શું ચાલે છે તેની અમને જરાય ખબર નથી પડતી. એ લોકો શું કરી બેસશે તેનો ડર લાગે છે.’

આપણા અહીંના સમાજમાં ‘વધતા અંતર’નો ધક્કો ઈ.સ. 1990ની આસપાસ સ્પષ્ટપણે વર્તાવા લાગ્યો હતો. 1980ના દાયકામાં સ્ત્રી-શિક્ષણ અને જીવનશૈલીના ખ્યાલો પ્રગટ થયા. આ બંનેની જુગલબંધીના કારણે ‘જરા સારું જીવન’ જીવવા માટે ઓવરટાઈમ કરતા પતિઓને

ટેકો કરવા ને ‘ચાર પાંદડે’ થવા માટે સ્ત્રીઓ મોટી સંખ્યામાં નોકરી-ધંધામાં જોડાવા લાગી. તેથી બાળકોને પાર્ટ-ટાઈમ માવતર મળવા લાગ્યાં. ને હજુ ટીવી-મોબાઈલ આવ્યાં ન હતાં, એટલે બાળકો માટે સાંભળનાર અને સંભળાવનાર માતાપિતાઓ જ હતાં, પરંતુ તે બંને તો જાતભાતની લોન ભરપાઈ કરવા કીડી-ઉઘમ કરી રહ્યાં હતાં ને બાળકો બિચારાં માબાપને તલખતાં હતાં. એ કાળમાં બેબી સીટિંગ નામનો લાચારીવાચક વ્યવસાય પણ શરૂ થયો ને પેરેન્ટિંગ નામના ઉપચારશાસ્ત્રનું આગમન પણ થયું. સુખઘરનાં સપનાં માટે પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં માબાપ અને બાળકો દૂરતમ અંતરે આવી ગયાં હતાં. આ 15-20 વર્ષનો ગાળો કુટુંબસંસ્થા માટે કટોકટીપૂર્ણ રહ્યો. પરંતુ દાદાદાદી, નાનાનાની, પડોશીઓ અને બાલમંદિરોના કારણે કુટુંબો વેરણછેરણ ન થયાં.

નવા મેલિનિયમમાં ટીવી, ઈન્ટરનેટ અને પછી મોબાઈલનો વ્યાપક ગૃહપ્રવેશ થયો. ઉપરાંત વાહન-વ્યવહાર અને સાર્વત્રિક શિક્ષણની સુવિધાઓ છેવાડાના ગામ સુધી પહોંચી. માતાપિતા - સંતાનો વચ્ચેના અંતરને ઘટાડવામાં આ બધાં પરિબળોનું મહાપ્રદાન છે. હવે વાહનની સુવિધાને કારણે માતા કે પિતા અથવા બંને સાંજ સુધીમાં ઘરે પહોંચી જાય છે. મોબાઈલના કારણે માતા ચ પિતા દિનભરમાં બે ચાર વખત સંતાનો સાથે ઔપચારિક કે અનૌપચારિક ગોષ્ઠી કરી લે છે. ને બાળકો પણ પાંચ કલાક શાળા, બે કલાક ટ્યૂશન, એક કલાક એક્ટિવિટી, એક કલાક હોમવર્કનાં સેસનમાં કાર્યરત રહે છે ને ઘરે ટીવી, મોબાઈલ કે લેપટોપ સાથે મનોરંજન-મસ્તી કરી લે છે. સાંજનું ડિનર અને સમૂહ ગપશપના સત્રમાં સૌ સભ્યો પોતપોતાનાં સુખ-દુઃખની વાતો અને આવતી કાલનું આયોજન કરી લે છે. આજનાં બાળકો-તરુણોનાં મમ્મી-

પપ્પા જ્યારે બચ્ચાં હતાં કે પઢાઈ કરતાં હતાં ત્યારે તેઓનાં બા-બાપુજીઓને ભાગ્યે જ ખબર હતી કે તેમનાં સંતાનો ક્યાં-કેટલામું-કેવું ભણે છે, શું રમેજમેખમેગમે છે, શી ભાવાત્મકબોધાત્મક જરૂરિયાતો છે ? આની સામે આજે મોટા ભાગનાં મમ્મી પપ્પાઓ (પટાવાળા, કામવાળા, લારીવાળા, રિક્ષાવાળાઓ સહિત) પોતાનાં બાળકોના અભ્યાસ, જરૂરિયાત, મનોરંજન, ગમા-અણગમા, વિટંબણાઓ વિશે એકંદરે સભાન હોય છે, મજાની વાત તો એ છે કે આ બાબતો પારસ્પરિક છે. આજનાં સંતાનોને પણ માવતરની નોકરી, કામ-ધંધા, એમની મુશ્કેલીઓ, આવડતો, અણઆવડતો અને આવક-જાવકની પણ ઠીકઠીક ખબર હોય છે. આજની ઘણી ભણેલી છતાં સમજુ મમ્મીઓ ‘ફેમિલી ફર્સ્ટ’ના સૂત્રને અનુસરે છે. તે માટે નોકરી, કામ-ધંધામાંથી જરૂરી અવકાશ (આવકના ભોગે પણ) સેરવી લે છે. પપ્પાઓ પણ પોતાની રજાઓ, ઈવનિંગ પ્રોગ્રામો, વેકેશનો, ફેમિલી ઈવેન્ટ્સ અને પાર્ટીઓને સંતાનો માટે પ્લાન કરી લે છે. અને આ બધું એક છેતરામણી તરીકે નહીં, પરંતુ જીવનશૈલીના મુખ્ય હિસ્સા તરીકે થાય છે. મારાં આ બધાં નિરીક્ષણો પાછળનો ડેટા મને મળ્યો છે કે એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાંથી. છેલ્લાં પાંચેક વર્ષથી અનેક શાળા-કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને હું જાણીજોઈને એક પ્રશ્ન પૂછું છું : ‘તમારા જીવનમાં પ્રેરણારૂપ કે તમારા રોલ-મોડેલ કોણ છે?’ આના ઉત્તરમાં ૯૦ ટકાથી વધારે વિદ્યાર્થીઓએ ‘પપ્પા, મમ્મી કે મમ્મીપપ્પા’, એવો ઉત્તર હરખભેર આપ્યો છે. તમે પણ ટ્રાય કરી જોજો. (ગણ્યાગાંઠ્યા ડોક્ટરો, મેનેજરો, વેપારીઓ અને ઉચ્ચ અધિકારીઓ કમાણીભાન ભૂલીને કે કારકિર્દી પાછળ પડીને અસ્તવ્યસ્ત, અસ્વસ્થ તેમજ કુટુંબ અને સંતાનોથી વિખૂટા રહેતા હોય છે - તે પણ જાણમાં છે.)

મારા કહેવાનો અર્થ એ નથી કે હવે આજનાં માવતરો-સંતાનો એકબીજામાં ઓતપ્રોત અને પરસ્પર પારદર્શક થઈ ગયાં છે. હજુ મનોવૈજ્ઞાનિક અને બૌદ્ધિક અંતર છે જ. કદાચ વધારે સંકુલ પ્રકારનું અંતર છે, પરંતુ

માતાપિતા અને સંતાનો વચ્ચે સંવાદ અને સંઘર્ષની જે ભૂમિકા રચાઈ છે તેમાં ‘સમ્’ સામાન્ય છે તે બાબત નોંધપાત્ર છે. બંને પેઢી સમાંતર થઈ ગઈ છે, હવે સૌમનસ થતાં વાર નહીં લાગે. સમકાલીન કુટુંબોમાં માતા-પિતા ને સંતાનો વચ્ચેના અંતર માટે નવી પેઢીને જવાબદાર ગણીને તેની ઉપર ઠીકરું ફોડી શકાય તેમ છે, પરંતુ આ જ ગુના માટે માટલું તો માવતરોની પેઢી પર જ મારવું પડે તેમ લાગે છે. એમ કરતાં પહેલાં જરા ટીવી-ટીચર અને ગૂગલ-ગુરુનાં ઓવારણાં લઈ લઈએ.

જૂની-નવી પેઢી વચ્ચેના અંતરને એક રબ્બરની જેમ ભૂસવાનું કામ ટીવી-ટીચરે કર્યું પણ પછી વચ્ચેના અવકાશને પૂરવાનું અને મોમ-ડેડને ઓવરટેક કરી તેઓને ટેક-ઓવર કરવાનું કામ ગૂગલ-ગુરુના ઈન્ટરનેટ જેટ થકી થયું. આ એપિસોડ જરા વિસ્તારથી...

જેવી રીતે રેલવેએ ભારતના લોકોને ‘એક’ થવામાં ભાગ ભજવ્યો તેવી જ રીતે ટીવીએ ઉદ્યોગીકરણથી વિચ્છિન્ન થયેલા ભારતીય કુટુંબને સંયોજિત કરવામાં મહાન યોગદાન આપ્યું છે. દુનિયાભરનો નજારો લઈને ઘરઘરમાં સ્થાપિત થયેલા ટીવીએ થોડા જ વખતમાં દાદા-દાદીથી માંડીને પૌત્ર-પૌત્રીઓને એક જ ફર્શ પર બેસાડી દીધાં. સૌને લેનસર બેસાડીને ફિલ્મો, વાર્તાઓ, કલ્પનાકથાઓ, સંસારકથાઓ, ડાન્સ, જોક્સ, મ્યુઝિક, ચર્ચાઓ પીરસવા માંડી. ધીમેધીમે મોટા-નાના સભ્યો વચ્ચેની કડક રૂઢિગત શરમ, આમન્યા ને અધિકારનો કડુસલો થવા માંડ્યો. બધાંની હાજરીમાં હાસ્યહલ્લાગુલ્લા વચ્ચે કોમેન્ટો થવા માંડી. ટીવીના પરદા પરના જગત વિશે કરાતી કોમેન્ટ પરથી એકબીજાનાં મન ખુલ્લા થયાં ને ઓળખાણ વધવા માંડી. પછી તો વાતચીત ને ચર્ચાઓ ચાલી. કીડીને પગ આવે તેમ સંતાનોને શબ્દ આવ્યા. સંતાનોનાં ગમા-અણગમા, મૂલ્યો પ્રગટ થવા લાગ્યાં. ટીવી પ્રોગ્રામોએ કુટુંબમાં રહેવું, આનંદ કરવો, સમસ્યાઓ ઉકેલવી, એકબીજાને સમજવા, ઝઘડા કરવા વિશે ખૂબ પાઠ પઢાવ્યા. મનોરજનના સોસ સાથે લોકો સમજણનાં નાનાં નાનાં સમોસાં પણ ખાઈ ગયાં. નવી

પેઢીની શીખવાની ઝડપ વધારે, અભિવ્યક્તિ પણ પાવરફૂલ એટલે છોકરાંવ પોતાના અધિકારો અને માગણીઓ રજૂ કરવા માંડ્યા. દાખલા-દલીલો સંદર્ભો આપીને પોતાનો પક્ષ મજબૂત કરવા માંડ્યાં ને પછી તો માબાપને પણ સલાહ-સૂચનો આપવા માંડ્યાં. પછીના સમયમાં ઈન્ટરનેટના માધ્યમથી વૈશ્વિક જાણકારી અને મૂલ્યોને અંકે કરવા માંડ્યાં. દરમિયાન ગરીબો મધ્યમવર્ગમાં આવ્યા ને મધ્યમવર્ગ ઉચ્ચ-મધ્યમવર્ગ બન્યો. હવે સંતાનો નવી દુનિયાનો અનુભવ કરવા લાગ્યાં અને પૈસાની છૂટ મળતાં માબાપથી છૂટા થઈને અન્યત્ર ભણવા ગયાં. માહિતીનાં સાધનો પર કાબૂ મેળવીને તેઓ માબાપની નજરમાં ટેકનોકેટ થઈ ગયાં. થોડા વખતમાં તો માતાપિતાઓ પોતાનાં તરુણ સંતાનોને વશ થવા લાગ્યાં. આજે તો ઘરમાં આઠ-દસ વર્ષના બાળકથી માંડીને 18-20 વર્ષના તરુણોનું રાજ ચાલે છે. માતાપિતાની ખાવા-પીવા, પહેરવા-ઓઢવા, હરવા-ફરવાની શૈલી અને ઘર વાહન ગેજેટ્સની પસંદગી સંતાનોના માર્ગદર્શન અથવા આગ્રહથી ચાલે છે. આજના કિશોર-તરુણો પોતાનાં મોમ-ડેડને જે જોમજુસ્સાથી ખખડાવી નાખે, સંભળાવી દે છે તેટલા જોમજુસ્સાથી માવતરો પોતાનાં સંતાનોને વઢી શકતાં નથી. શોભા કે નામની ફોરવર્ડ લેખિકાએ પણ એકરાર કર્યો છે કે ‘હવે હું સામાન્ય મમ્મીઓ જેવી બની ગઈ છું. સામાન્ય એટલે કે જે પોતાનાં સંતાનોથી ડરતી હોય તેવી.’ એટલે હવે આગળ ધસી ગયેલી પેઢી સાથેનું અંતર ઘટાડવા મમ્મીએ ડેડીઓએ થોડી બહાદુરી બતાવીને સાહસપૂર્વક પોતાનાં સંતાનો સાથે સંવાદ કરવાનું શરૂ કરવું પડશે. હંમેશા ડિકેન્સમાં જ રમવાને બદલે, માત્ર ચિંતા કરવાના બદલે સહચિંતન દ્વારા મૈત્રી સુધી પહોંચવાની પહેલ કરવા માટે પરંપરાની પીચ છોડીને આગળ નીકળવું પડશે.

એક સંવેદનશીલ મુદ્દો પણ વિચારી લઈએ. અગાઉ માબાપ ભલે બાળકો પર અધિકાર જમાવતાં હતાં, તેઓની જરૂરિયાતોને, વ્યક્તિત્વને ઓળખતાં ન હતાં. પણ એ લોકો જેટલો ‘પ્રેમ’ કરતાં હતાં તેટલો પ્રેમ આજનાં માબાપ

તેમનાં સંતાનોને કરે છે ? અને એ જ રીતે સંતાનોને ‘મમ્મી-પપ્પા વગર નથી ગમતું’ એવું થાય છે ? મને લાગે છે કે અગાઉ માબાપ માટે સંતાન ભવાત્મક પાત્ર હતું. તેને માત્ર વહાલ કરવાનું હતું ને તેની રીતે, એટલે કે અડચણ કે પૂર્વ આયોજિત ધ્યેય વગર, કેવળ વ્યક્તિ તરીકે ઉછરવા-ઊગવા દેવાનું હતું. આ પ્રકારનો હેતુ-વિહીન પ્રેમ એ વધુ સ્વતંત્રતા આપનાર અને સંતપર્ક હતો. જ્યારે આજે માતાપિતા પોતાના બાળકને જન્મ પહેલાં અને પછી પણ ‘પ્લાન’ કરે છે. બાળકના રુટિન, ખોરાક, અભ્યાસ, શોખ વગેરેને નિયંત્રિત કરવા માટે બૌદ્ધિક રીતે બાળકને ટેકો આપે છે. આવા આયાસના કારણે નિર્ભેળ પ્રેમમાં ક્ષતિ આવી જાય છે. આ રીતે માવતર-બાળક વચ્ચે અંતર વધું છે તેમ લાગે છે. ને એમાંથી ઘણી મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓ પણ જન્મી છે - જે અલગ ચિંતનનો વિષય છે.

વારુ, હવે, ફેન્ડ, ફિલોસોફર અને ગાઈડ બનવા જઈ રહેલાં કે બની ચૂકેલાં માબાપ પોતાનાં સંતાનોને વધુ નજીક કેવી રીતે લાવી શકે તે માટેનાં સૂચનો સાદર છે. આ જ્ઞાનયુગમાં ઉકેલોને સ્થાન નથી. કેમ કે હવે આપણે સમજીએ છીએ કે કોઈ પણ સમસ્યા કદી ઊકલી શકે નહીં. એક સમસ્યા દૂર કરવાના પ્રયાસો આપણને અન્ય માઈકો કે મેકો સમસ્યા તરફ લઈ જાય છે. કારણ કે કોઈ અંતિમ સત્ય નથી એટલે કોઈ અંતિમ ઉકેલ હોઈ શકે નહીં.

સંતાનયુગનાં માવતરો, સાંભળો : તમારાં ચબરાક અને હાઈસ્પીડ બાળકોનાં ફિલોસોફર અને ગાઈડ કે ટીચર બનવાનો પ્રયાસ ન કરો. તમારાં ઉપદેશો, સલાહ-સૂચનો અને આજ્ઞા-નિષેધોનાં લેક્ચર બાળકોને નથી ગમતાં એની તમને ખબર તો છે, પણ ‘આદત સે મજબૂર’ બની તમે તમારી માન્યતાઓ અને આગ્રહો એમના પર થોપી રહ્યાં છો એટલે છોકરાંવ તમારાથી દૂર ભાગે છે. તમને ખબર છે કે ‘એ લોકોને જે કરવું હોય તે કરશે જ’ તો પછી એકથી વધારે વખત તમારી રેકર્ડ ન વગાડો. તમને ન ગમતું છોકરાંવ કરશે ને પછી તમને ખરાબ ન લાગે તે માટે તેમણે શું કર્યું, શા માટે કર્યું અને હવે મનમાં શું ચાલે છે તે તમને નહીં કહે. એટલે પાછી તમને ચિંતા થશે કે ‘આ લોકોનાં

મન જાણી શકાતાં નથી.’ તમારા વિચારોની સાઈકલથી તરુણ સંતાનોની મોટરસાઈકલ પરની સાહસયાત્રાને ઓવરટેક કરવાનો પ્રયાસ ન કરો. તમે જો એમને ફેન્ડ બની રહેશો તો એમના મનનું બારણું ખોલશે. ફેન્ડ, ફિલોસોફર, ગાઈડ એ કમ ખૂબ જ અગત્યનો છે.

સંતાનોના મિત્ર બનવા માટેની મુખ્ય શરત એ છે કે તમે ઘરની વાતો, તમારી સમસ્યાઓ, ઓફિસની કામગીરી, આવક-જાવકના પ્રશ્નો, તમામા મૂડ અને ઝઘડાઓ, શાળા-કોલેજ સમયનાં તમારાં ગુપ્ત પરાક્રમો-આ બધી વાતો એમને કહેતા રહો. મિત્રો પરસ્પર શેરિંગ કરે. કદાપિ ઉપદેશ ન આપે, ટીકા ન કરે, ગુસ્સો ન કરે. તમે સંતાનોની બધી વાતો ને એમનું મન જાણવા ઈચ્છો છો, ને તમારા જીવન વિશે કંઈ કહેતા નથી - તો મૈત્રી શક્ય નથી. આવા સંજોગોમાં તમે છોકરાંવને તેમની દિનચર્યા, મિત્રો કે રખડપટ્ટી વિશે પૂછો તે પોલીસ ઈન્કવાયરી જ કહેવાય. એક વાતની ખાતરી રાખજો કે જો સંતાનોના ફેન્ડ બની ગયા તો પછી તમે તેમના ફિલોસોફર અને ગાઈડ પણ બની શકશો.

બાળકો નાનાં હોય ત્યારથી જ એમની સાથે ખૂબ વાતો કરો- કુટુંબની, મિત્રોની, સગાંઓની, સારામાઠા પ્રસંગોની, ચડતીપડતીની, ઝઘડા-સમાધાનની, બધી જ જાતની. જો તમે પારદર્શક બની જશો તો જ બાળકને તમારી સામે ખૂલવાનું મન થશે.

સંતાનોની વાતો સાંભળો, કેવળ સહૃદયી શ્રોતા તરીકે. તેની વાતો પરથી તેના વ્યક્તિત્વ વિશે મૂલ્યાંકનો, ટીકાઓ, વિવેચન કે માર્ગદર્શન કરવું નહીં. બાળકે કરેલું વર્તન કે નિર્ણયને સ્વીકૃતિ આપો ને પછી તેનામાં ઈન્કવાયરી/પ્રશ્નો ઊભા કરો : આવું ન કર્યું હોત તો શું થાત? આમ કરવામાં શું સારું થયું? હવે ફરીથી કરવાનું થાય ત્યારે કઈ બાબતો ધ્યાન પર લઈશ? જેવા પ્રશ્નો, માત્ર પ્રશ્નો જ ઊભા કરો. તેને વિચારવા દો - તમે કોઈ ઉકેલ કે સલાહ ન આપો. આ પ્રકારની વિચારણા બાળકોમાં મૂલ્યશોધ, મૂલ્યનિર્ણયની શક્તિ વિકસાવે છે - જે તેને સ્વતંત્ર બનાવે છે. બાળક પોતાના નિર્ણયથી હેરાન થાય,

મુશ્કેલીમાં મુકાય તો પણ તેને જાતે જ ચાલવા દો. માત્ર તમારી લાગણી અને કટોકટી વખતે પણ અસ્વીકાર નહીં થવાની ખાતરી આપો.

સંતાનો મોટાં થાય ત્યાં સુધી (15-17 વર્ષ) એમને ભેટવાનું, ખોળામાં બેસાડવાનું, વાળમાં-પીઠ પર હાથ ફેરવવાનું, અડકીને પાસે બેસવાનું, હાથ પકડીને વાત કરવાનું, સાથે રમવાનું, મસ્તી કરવાનું રોજરોજ ચાલુ જ રાખો. જો બંધ હોય તો ચાલુ કરો. માનવીય સ્પર્શ એક જાદુઈ ઘટના છે. તમારા જીવનમાં તમને આ અનુભવ થયો હશે. અડકવાથી વ્યક્તિ બૌદ્ધિકતામાંથી બહાર નીકળી ભાવાત્મકતામાં પ્રવેશે છે. સ્પર્શથી માનસિક વિરોધ અને આંતરિક અંતર ખતમ થઈ જાય છે. વહાલની લાગણી તમને પણ હળવા બનાવી દેશે ને સંતાનો મુક્તિની હળવાશથી તમારી સાથે જોડાઈ જશે.

દરેક સંતાનને ઘરની ઓછામાં ઓછી એક જવાબદારી સોંપો. જેમ કે ચા-કોફી બનાવવી, ઓઢવા-પાથરવાની ગોઠવણી, વાસણ ગોઠવવાં, શાક લેવા, બિલ ભરવા જવું, બારી-બારણાં, શો-પીસ સાફ કરવાં, બજારમાંથી વસ્તુ લાવવી, ટૂર-પિકનિક પ્લાન કરવી અને કન્ડક્ટ કરવી વગેરે. આનાથી તેઓમાં સહભાગિતા અને સહકારની ભાવના આવશે. ભવિષ્યમાં ઘરનું મેનેજમેન્ટ કરી શકશે.

તમારા જીવનના અનુભવો ને વારસામાં મળેલી માન્યતાઓ, શ્રદ્ધા-અંધશ્રદ્ધા કે દૈનિક રુટિનને બાળકોના માથા પર ન મારો. નવા સમયખંડમાં, નવા વિશ્વમાં જન્મીને જ્ઞાનયુગમાં ઊછરતાં સંતાનોને સારું-ખરાબ, સાચું-ખોટું, વાજબી-ગેરવાજબી વિશેની તમારી માન્યતાઓથી સીમિત ન કરી દો. તેમને પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવા દો અને તેનાથી માન્યતાઓ ઘડવા-ભાંગવા દો. ફિલોસોફરો આવું જ કરતા હોય છે.

તમારાં સંતાનોને ક્યારેય ડિકેન્સ પર ન મૂકો. એટલે કે એવું કશું ન કહો કે કરો કે જેથી તેઓની નબળાઈ છતી થાય કે જાહેર થાય. જ્યારે કોઈ આપણી કે આપણે કોઈની નબળાઈ ખોતરી-ખોતરીને બતાવતા રહીએ ત્યારે

બંને વચ્ચે અંતર વધી જાય છે. માબાપો ઘણીવાર મહેમાનો, પાડોશીઓ કે સંતાનના મિત્રોની હાજરીનો લાભ લઈ બાળકની નબળી કડીઓ ગણાવવા માંડે છે. આ અત્યંત ખતરનાક યુક્તિ છે. બાળકની સાથે રહીને, એના કામમાં સહભાગી થઈને એની નબળાઈને દૂર કરો અને જો સ્વભાવગત નબળાઈ કે આવડતમાં ખામી હોય તો તેનો સ્વીકાર કરો.

રોજ સાંજે સંતાનો સાથે નિરાંતે જમો (ટીવી બંધ રાખીને). શનિ કે રવિવારે બધાં સાથે મળી રસોઈ બનાવો, એકબીજાની મસ્તી કરો, ટીકા નહીં પણ ટીખળ કરો, સમય મળે ત્યારે એકાદ વાર સાથે ઈન્ડોર કે આઉટડોર રમત રમો. અઠવાડિયામાં એક વાર સાથે મિટિંગ કરીને એકબીજાના વર્તનોની હાઈલાઈટ રજૂ કરો- માત્ર વર્ણન, ટીકા-ટિપ્પણી-મૂલ્યાંકન નહીં. ટીવી સિરિયલ કે ફિલ્મ સાથે બેસીને જુઓ અને કોમેન્ટ્સ કરવા દો, ચર્ચા ચગાવો, સાથે બેસીને સુંદરકાંડ નહીં પણ સુંદર લેખ કે કવિતા તો વાંચો !

બસ, બહુ થયું. આ બધું વાંચીને એવું થશે કે આપણાં માવતરોએ આવું કર્યું હોય તો આપણે વધુ સારાં મોમ-ડેડ હોત. આપણે સમજીએ છીએ કે કોઈને ટેન્શનમાં રહેવાનું કે દુઃખી થવાનું પસંદ હોતું નથી, બાળકોને પણ નહીં. પરંતુ જેમ સમાજમાં તેમ ઘરમાં પણ સૌથી વધુ જવાબદારી વધુ સમજદાર વ્યક્તિની જ ગણાય. તમારા ઘરમાં સૌથી વધારે સમજદાર (હોદ્દદાર કે આવકદાર નહીં) કોણ છે ? તેને ડ્રાઈવિંગ સીટમાં બેસવા દેજો, કારણ કે એ વ્યક્તિ જ સલામતી અને ઝડપથી અંતર કાપી શકશે. મૈત્રીભાવના ઝરણાને પવિત્ર કરવાનું કામ તમે કરશો કે સંતાનોને કરવા દેશો ?

નોળવેલ: જે જે ઘરોમાં કિશોર કે તરુણ સંતાનો છે. ત્યાં ત્યાં પ્રૌઢ-શિક્ષણના વર્ગો ચાલી રહ્યા છે.

રંગેરંગે દિવાળી આવે

દોડી આવે.. ઝટ આવે...

રંગેરંગે દિવાળી આવે

રંગોની રંગોળી લાવે આંગણિયાં દીપાવે
મા આંગણિયે ભાતભાતની રોજ રંગોળી સજાવે
વળી તોરણિયાં બંધાવે
રંગેરંગે દિવાળી આવે

દિવસ જેવું અજવાળું લઈ ઊજળી અમાસ આવે
હર ઘર ઉપર રોશનીથી અજવાળા પથરાવે
મા ઝળહળ દીપ જલાવે
રંગેરંગે દિવાળી આવે

ફટ ફટ ફૂટતા ફટાકડાઓ ધુમાડો ફેલાવે
ડર લાગે તો દૂર રહું પણ મજા મને બહુ આવે
પછી નાકે છીંકો આવે
રંગેરંગે દિવાળી આવે

પપ્પા ખૂબ મીઠાઈ લાવે અમને બહુ ખવડાવે
એકબીજાને ભાત ભાતની ભેટ-મીઠાઈ આપે
મા લા.. પસી બનાવે
રંગેરંગે દિવાળી આવે

કપડાં બૂટ નવાં પહેરે સૌ, નવા વિચારો આવે
જુના વરસનું ઝેર ભૂલી 'ને નવો પ્રેમ વરસાવે
એમ નવું વર્ષ શરૂ થાયે
રંગેરંગે દિવાળી આવે

દોડી આવે.. ઝટ આવે...

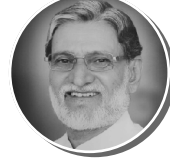
રંગેરંગે દિવાળી આવે

- શીલા મહેતા 'શબ્દશિલ્પી'

સ્તુતિ એટલે ભગવાનની શક્તિ અને તેમના ગુણો ગાઈએ તે એવા ગુણો આપણામાં આવે
એવી એની પાસે માગણી કરવી.

- રવિશંકર મહારાજ

ચાલો, ઉત્સવો ઊજવીએ ને બાળવિશ્વમાં બાળદીપ પ્રગટાવીએ ...

- ડૉ. મનહર ઠાકર
પૂર્વ પ્રિન્સિપાલ, સંઘવી શિક્ષણ
મહાવિદ્યાલય, બાવનગર
મો. ૯૪૨૬૮૫૧૨૯૦

માનવસમાજમાં ઊજવાતા વાર-તહેવારે ઉત્સવોની મજા તો સંસ્કૃતિના અનૌપચારિક શિક્ષણનો રંગ લાવે છે. દિવાળીના દિવસોનો ઉમંગ અને તેના પછી પંદર દિવસે તુલસીવિવાહની ઝાકમઝોળ, માનવહૈયાં હિલોળે ચડે છે.

કુરબાની ને બલિદાનનો અવસર મહોરમ, ઈસુ ખ્રિસ્તની યાદમાં ઊજવાતું નાતાલ પર્વ, આરાધનાનું પર્વ મહાશિવરાત્રિ, મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામનો જન્મ દિવસ રામનવમી, પરમ તપસ્વી એવા સ્વામી મહાવીર જયંતી, હનુમાન જયંતી, શુભ મુહૂર્તની તિથિ અખાત્રીજ, રિદ્ધિ-સિદ્ધિ માટે ગણેશચતુર્થી, નિર્જળા તપનું વ્રત ભીમ અગિયારસ, પાતિવ્રત્યનું વ્રત વટસાવિત્રી, વર્ષાનાં વધામણાં અષાઢી બીજ, પર્યુષણપર્વ, બાલિકાનું વ્રત ગૌરીવ્રત, બંદગી અને તપનો મહિનો રમઝાન માસ, શ્રી કૃષ્ણનો જન્મોત્સવ જન્માષ્ટમી, લોકમેળાનું પર્વ ભાદરવી અમાસ, ગણેશોત્સવ, પિતૃઓને તૃપ્ત કરવાના દિવસો શ્રાદ્ધપર્વ, નવદુર્ગાની ઉપાસના નવરાત્રિ વગેરે તહેવારો ઊજવવાનો ઉમંગ અને ઉત્સાહ બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ લગી સૌનાં હૈયે ઊભરાતો હોય છે.

બાળકોની અનૌપચારિક કેળવણીમાં આપણે ત્યાં ઊજવાતા આ ઉત્સવો દ્વારા ઉમંગ અને ઉત્સાહ કેળવાય છે. ખરેખર તો આપણે ત્યાં ઊજવાતા ઉત્સવોની પાછળ શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક સંદર્ભ રહેલો છે. શિક્ષણ, મનોવિજ્ઞાન અને સમાજ એ ત્રણ બાળ કેળવણીના મહત્વના આયામો છે. આ ત્રણેય આયામો ઉત્સવોની ઉજવણી થકી બાળકેળવણી અને બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે મહત્વનું પ્રદાન કરે છે.

આ ઉત્સવો દ્વારા પરિવારમાં બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટેની પીઠિકા મળતી હોય છે. શૈક્ષણિક સંસ્થાના

વર્ગખંડોમાં પણ પ્રત્યેક ઉત્સવના દિવસે બાળકો સામે શિક્ષણનો નૂતન દૃષ્ટિકોણ વિકસાવી શકાય છે. જેથી શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિનો અસરકારક સમન્વય સાધી શકાશે.

દિવાળી પર્વ વિશે બાળકોને અભિમુખ કરવાનો અભિગમ:

દિવાળી એ તો જીવનમાં નવા ઉમંગ, ઉત્સાહ અને તેજનો ઉત્સવ છે. બાળઉછેર અને ઘડતર સંદર્ભે બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં ઉત્સવોનો શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક દૃષ્ટિકોણ છે. દિવાળીમાં રંગોળી, પ્રકાશ, સ્વચ્છતા અને ઋતુચર્યા દ્વારા મનોરંજન અને મનની શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે. દિવાળી વખતે પ્રકૃતિ સોળે કળાએ ખીલી ઊઠેલી હોય છે. ચોમાસાના ચાર મહિના પસાર થયા પછી વરસાદના કારણે લીલુડી ધરતી અને પછી ઊપજેલા ખેતીપાકોના લીધે ચોમેર, ઉમંગ ઉત્સાહ વ્યાપેલો હોય છે. ઘરમાં નવું અનાજ, ધન ધાન્યથી ભરપૂર કોઠારો માનવ મનને ખૂબ આનંદથી ભરી દે છે. તેથી દિવાળીનો તહેવાર સૌ લોકો રંગેચંગે ઊજવી શકે છે.

ભારતનું ભાવિ વર્ગખંડોમાં ઘડાય છે. શાળામાં ભણતાં બાળકોને આ દિવાળી પર્વ વિશેની વાતો શિક્ષકો દ્વારા કરવામાં આવે અને આ ઉત્સવ ઊજવવાનું ભાથું તૈયાર કરવામાં આવે તો બાળકો દિવાળી પર્વથી અવગત થાય. એ ઉત્સવ વિશે સાંભળીને પોતાના મનને આનંદથી ભરી દે છે.

ઘરમાં માતા-પિતા અને પરિવારના સૌ સભ્યો બાળકોને દિવાળીના પર્વની તૈયારીમાં સામેલ કરે અને એ પર્વનું મહત્વ સમજાવે. બાળકોને આ ઉત્સવ વિશેની સ્પષ્ટતા થાય તો બાળકો ખુશી અનુભવે છે. દિવાળીનો દિવસ એટલે આખા વર્ષનો છેલ્લો દિવસ. વીતી ગયેલા આખા વર્ષનાં લેખાંજોખાં થાય. જૂનું ભૂલીને નવા ઉમંગ

અને ઉત્સાહ સાથે નૂતન વર્ષનો આરંભ કરવાનો. નૂતન વર્ષ નવું લક્ષ્ય, નવા સંકલ્પો અને નવા વર્ષની શરૂઆત લઈને આવે છે. દિવાળીના ઉત્સવ વિશેની આવી બધી જ બાબતો શિક્ષકો/માબાપ દ્વારા બાળકો સામે રજૂ થાય તો તેને દિવાળી અને નૂતન વર્ષનો ખ્યાલ આવે. તેની પાછળ રહેલો ઉમંગ અને ઉત્સાહ બાળકો પ્રગટ કરી શકે.

બાળકોમાં ઉત્સવોની ઉજવણી પ્રત્યેની અભિમુખતા:

શાળાના વર્ગખંડમાં કે ઘરમાં ઉત્સવ ઉજવણી વિશે કેળવણીની નવી દૃષ્ટિ બાળકોમાં ખીલવવા માટે ઉત્સવ ઉજવણી અભિમુખતા અભિગમ ઘણો ઉપયોગી છે. શિક્ષક અને માતા-પિતા માટે પણ આ બાળ ઉછેરના સંદર્ભે નવો દૃષ્ટિકોણ અને ઊર્જા લાવનારો અભિગમ બની રહેશે. ખરેખર તો દરેક ઉત્સવની ઉજવણીનો ખ્યાલ બાળકોમાં સ્પષ્ટ કરતી વખતે માતા-પિતા કે શિક્ષકોએ આવા ઉત્સવોનો શૈક્ષણિક, મનોવિજ્ઞાનિક અને સામાજિક દૃષ્ટિકોણ પોતાની નજર સમક્ષ રાખવો જોઈએ. જેથી બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે તે કારગત નીવડે. એટલે જ કેળવણીની દૃષ્ટિએ પ્રેરણા પૂરી પાડતું આ પ્રેરકબળ બની રહે છે.

ઘરમાં આખો પરિવાર કે શાળા/ વર્ગખંડ ઉત્સવ ઊજવવા માટેનું આયોજન કરે, એનું અમલીકરણ કરે અને તેની પાછળ રહેલું અનૌપચારિક શિક્ષણનું મહત્ત્વ સમજે તે જરૂરી છે. પર્વોની ઉજવણી પાછળ રહેલું બાળઘડતરનું મૂલ્ય ઘણું છે. પરિવાર કે શાળામાં સૌ સાથે રહીને આંગણામાં રંગોળી પૂરે. તેમાં બાળકોને સાથે રાખીને તેમની સર્જનાત્મકતાનો વિકાસ થાય તેવું આયોજન કરે તો બાળકો હોંશે હોંશે જોડાતાં થશે.

બાળકોને ઉત્સવપ્રિય બનાવીએ...

દરેક ઉત્સવ બાળકેળવણીની બાબતમાં ઉમંગ અને ઉત્સાહનો પ્રકાશ પાથરે છે. અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ, અજ્ઞાનમાંથી જ્ઞાન તરફ, ઊંડા અંધારેથી પરમ તેજ તરફ લઈ જવાની ભાવના સાકાર કરે છે. દરેક ઉત્સવના અવસરે આપણે સ્વચ્છતાનો પણ ખ્યાલ રાખીએ છીએ. સ્વચ્છતા

ત્યાં પ્રભુતાના વિચારની કેળવણી આ પર્વોની ઉજવણીથી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, દરેક પર્વ કોઈ ને કોઈ ઋતુમાં આવે છે. તેથી બાળકોને ઋતુચર્યાનો ખ્યાલ પણ આપી શકાય છે. વર્ષની ત્રણ મુખ્ય ઋતુઓમાં શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસું છે. તે દરેકની બે બે પેટા ઋતુઓ છે. જે અનુક્રમે હેમંત અને શિશિર, વસંત અને ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ. ચોમાસું પૂરું થાય એટલે કે તેની પેટા ઋતુ શરદમાં દિવાળીનું પર્વ આવીને ઊભું રહે. આ ખ્યાલ બાળકોમાં રજૂ કરીને આખા વર્ષ દરમિયાન આવતી ઋતુઓ અને તેમાં આવતા ઉત્સવો વિશેની સમજ આપવી.

આપણા વિવિધ ધર્મો અને આપણા જુદા જુદા પ્રાંતો/ પ્રદેશોમાં ઉત્સવોની ઉજવણી નવ્ય-ભવ્ય રીતે કરવામાં આવે છે. જે તે ધર્મ કે પ્રાંત/ પ્રદેશની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે દરેક પર્વની પૌરાણિક કથાઓ પણ છે. તે અંગેની વાર્તાઓ પણ હોય છે. વિવિધ ઉત્સવો વિશેનાં ગીતો પર કવિતાઓ પણ રચાયેલી હોય છે.

એટલે જે તે પર્વ ઊજવતી વખતે આ પ્રકારની કથાઓ, વાર્તાઓ, ગીતો/કવિતાઓ બાળકેળવણી માટે શિક્ષકો અને માતા-પિતા બાળકો સામે રજૂ કરે તો બાળકોને ઉત્સવપ્રિય બનાવી શકાય આમ, બાળ કેળવણીને પ્રેરક એવા ઉત્સવો જીવનપ્રેરક બની રહે તેવી આપણી સંસ્કૃતિ છે.

ઉપસંહાર:

બાળવિશ્વમાં બાળદીપ પ્રગટાવવાનો આપણો અભિગમ છે. ‘જ્યોત સે જ્યોત જલે’ એ ખ્યાલ અહીં સુપેરે લાગું પાડી શકાય છે. બાળકનાં માતાપિતા અને શિક્ષકોએ ઉત્સવોની ઉજવણીમાં બાળકોને સામેલ કરીને તેમના જીવનમાં ઉમંગ, ઉત્સાહ અને તેજની જ્યોત પ્રજ્વલિત કરીને તેમને નૂતન દૃષ્ટિ અને ઊર્જા પ્રાપ્ત કરતાં કરવાનાં છે. બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે માતાપિતા અને શિક્ષકોએ અપનાવવાનો આ અભિગમ અત્યંત આવશ્યક છે. તે માટે વિવિધ ઉત્સવોની ઉજવણીનું શૈક્ષણિક મહત્ત્વ સમજીને તેનું આયોજન અને અમલીકરણ કરવાનો વિચાર અહીં અભિપ્રેત છે.

શાળાના વાર્ષિકોત્સવો: ભવ્યતા અને ગુણવત્તા..!

- ડૉ વિજય મનુ પટેલ
નિવૃત્ત આચાર્ય
મો. ૯૪૨૬૧૧૯૯૨૨

શિક્ષણ એ કોઈ મુકામ નથી, પ્રક્રિયા છે. આ પ્રક્રિયાના અનેક ઉદ્દેશો છે તેથી ત્યાં સુધી પહોંચવા માટેની અનેક પદ્ધતિઓ પણ છે. આજે શિક્ષણના એક ઉદ્દેશ સાંસ્કૃતિક સમજણ વધારવા અંગે જ વાત કરીએ. તે વિવિધ શૈલીઓ, ઇતિહાસ અને પરંપરાઓના સંપર્ક અને જાણકારી દ્વારા પૂર્વગ્રહોને ઘટાડીને એકબીજા સાથે જોડાયેલા વિશ્વમાં સંવાદિતાને પ્રોત્સાહન આપવાનું સૂચક છે. વર્ગખંડોમાં જ્યાં વિવિધ સામાજિક-આર્થિક-સાંસ્કૃતિક પૃષ્ઠભૂમિના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે, ત્યારે શિક્ષણ આવા વાડાઓના અવરોધોને દૂર કરીને સમજણના સેતુ બાંધવાનું એક શક્તિશાળી સાધન બને છે. આ માટે શાળાઓમાં વિવિધ સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવે છે, પરંતુ તેમાં ખાસ હોય છે શાળાનો વાર્ષિકોત્સવ (Annual day function).

આ ભલે એક દિવસનો જ કાર્યક્રમ હોય છે, છતાં એમાં વર્ષ દરમિયાન શાળાની સર્વાંગી ગુણવત્તાનું પ્રતિબિંબ ઝીલાતું હોય છે. પોતાની જાતને અભિવ્યક્ત કરવા, આત્મસન્માન વધારવા અને સામાજિક કૌશલ્યો વિકસાવવા માટેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને તકોનો સંપર્ક, આ બધું વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસમાં યોગદાન આપી શકે છે અને તેમના શૈક્ષણિક પ્રદર્શનમાં સકારાત્મક યોગદાન આપી શકે છે. બસ, એનો સાક્ષાત્કાર જ આ દિવસ છે!

સાંસ્કૃતિક શિક્ષણ બિન-મૌખિક સંદેશાવ્યવહારના મહત્વ પર પણ ભાર મૂકે છે, જેમ કે હાવભાવ, શારીરિક ભાષા અને રીતરિવાજો, જે સંસ્કૃતિઓમાં નોંધપાત્ર રીતે બદલાતી રહે છે. તેથી જ પ્રથમ દૃષ્ટિએ એક જ દિવસનો લાગતો આ કાર્યક્રમ એક મહિના સુધીની મહેનત માગતો હોય છે. તેની તૈયારીમાં સર્જનાત્મકતા અને નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપીને, વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્ય સાથે જોડવાનું કામ

એટલું આસાન નથી હોતું. તેથી મારા શાળાકીય અનુભવોને આધારે આજે શાળાના સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો વિશે એક પ્રસંગ સાથે કેટલીક માર્ગદર્શક વાતો વહેંચવી છે.

એ દિવસે નાનકડી રિયા ચાર વાગ્યાથી પોતાના સાથીઓ અને તેમના શિક્ષકો સાથે એક રૂમમાં પુરાઈને વેશભૂષા તથા મેક-અપમાં રીબાતી રહી. સાત વાગ્યે જયારે સ્ટેજનો પડદો ખૂલ્યો ત્યારે બધાં પતંગિયાંઓની વેશભૂષા મૂરઝાઈ ગઈ હતી. જે થોડાંઘણાં નાયગાનમાં સક્રિય રહ્યાં હતાં તેને આગલી હરોળના મહેમાનો, સંચાલકો અને તેમના સંબંધીઓએ જોઈને સર્વાંગી વિકાસ કર્યાનો ઓડકાર ખાઈ લીધો હતો. પછી થોડાં મોટાં બાળકોનો વારો આવ્યો હતો. વિચિત્ર પ્રકારના પશ્ચિમી પોષાકોથી મનોરંજન કરવાનો તેમનો ઈરાદો સ્પષ્ટ હતો. થોડી ધક..ધક.., થોડી ગુલાંટો, થોડી અંગકસરતો...ને એમ શાળાનો વાર્ષિકોત્સવ પૂર્ણ થઈ ગયો હતો. લગભગ દર વર્ષે મોટા ભાગની શાળાઓના વાર્ષિકોત્સવોમાં આમ જ થતું રહે છે.

ભારતભરમાં કેટલીયે શાળાઓ આવા કાર્યક્રમો પાછળ લખલૂટ ખર્ચો કરે છે ત્યારે મનમાં આવા કેટલાક પ્રશ્નો ધૂમરાય છે, કે શું આવા કાર્યક્રમો થકી દેશના સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન થાય છે? શું શાળાઓના વાર્ષિકોત્સવમાં સર્વાંગી વિકાસને નામે બાળકો માત્ર પ્રદર્શનનાં પૂતળાં બનીને જ રહી જાય છે? શું સાચે જ અભિનય કે નૃત્યની કલા વડે વિદ્યાર્થીઓના આત્માની ઉન્નતિ થાય છે? શું આટલી મહેનત કરાવનારા શિક્ષકોનું યોગ્ય સન્માન સચવાય છે? આવા કાર્યક્રમો મનોરંજનને માટે જ હોય છે કે પછી દેખાડેખી માટેના કે લાગતા વળગતાઓનો ‘પબ્લિસિટી સ્ટંટ’ હોય છે? પ્રશ્નો એટલા સંકળાયેલા છે કે ઉકેલ મેળવવામાં ખાસી કસરત કરવી પડે

તેમ છે. છતાં આ લેખ દ્વારા આપને એ તરફ વિચારતા કરવાનો છે, તેથી વાર્ષિકોત્સવની ગુણવત્તા માટે કેટલાંક સૂચનો કરવાનું યોગ્ય લાગ્યું છે:

- 1) કયા સ્થળે મંચ પ્રદર્શન કરવાનું છે, તે સ્થળ વિશેની સંપૂર્ણ માહિતી શિક્ષકોને હોવી જ જોઈએ. મંચની મર્યાદાઓ, અનુકૂળતાઓ વિશે કૃતિ તૈયાર કરાવનાર માહિતગાર હોવો જ જોઈએ.
- 2) દરેકને તક એ દરેક પરિસ્થિતિમાં સાચું નથી, કેમ કે વાર્ષિકોત્સવો મંચ ક્ષમતા સાથે સંબંધિત બાબત છે, નહીં કે રમતગમત. તેથી, વધુમાં વધુ બાળકોને સામેલ કરવાં જ જોઈએ એવા દુરાગ્રહથી બચજો, કેમ કે ભાગ લેનાર બાળકોની સંખ્યા એ શાળાની તાકાત નથી!
- 3) એક નવીન સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ બનાવવા માટે, વિવિધ સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ, રિવાજો અને પ્રથાઓનું સંશોધન કરો. વિવિધ સંસ્કૃતિઓમાં નિપુણતા ધરાવતા શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ અને સમુદાયના સભ્યો સાથે સહયોગ કરો. ધ્યાનમાં રહે શાળા એ સામૂહિક શિક્ષણનું ધામ છે.
- 4) કોઈ ચોકક્સ વિષયવસ્તુ (થીમ) સાથે આખો કાર્યક્રમ સંકળાયેલો હોવો જોઈએ. જેમકે, દેશભક્તિ, ઉત્સવો, પર્યાવરણ, પારિવારિક સંબંધો વગેરે.. આ વિષયવસ્તુ તમારી શાળાના મૂલ્યો સાથે બંધબેસતું, પ્રોત્સાહિત કરનારું અને અભિવ્યક્તિઓને અવકાશ આપનારું હોય એ ખૂબ જરૂરી છે. શાળાના મેદાન, શૌચાલય વગેરે અસ્વચ્છ રહેતા હોય અને વાર્ષિકોત્સવમાં 'સ્વચ્છતા'ની થીમ રાખો તો સૌને માટે પ્રભાવક રહેશે?
- 5) વાર્ષિકોત્સવના નક્કી થયેલ દિવસ માટે પાર્કિંગ, સુરક્ષા અને ઓડિયો-વિઝ્યુઅલ સાધનો જેવી લોજિસ્ટિક વિગતોની યોજના બનાવો. નાટ્ય, સંગીત, નૃત્ય, સુશોભન ક્ષેત્રે નિષ્ણાત શિક્ષકોની સેવા લો, તેમને પુરસ્કૃત કરો. અને હા, મોટા ખર્ચ

પાછળ શિક્ષકોની મહેનતને 'ફરજ'માં ખપાવશો નહિ!

- 6) કાર્યક્રમને જોડતી કોમેન્ટરી પાછળ પૂરતું ધ્યાન અપાતું જ નથી. ખરેખર તો તે જ સમગ્ર કાર્યક્રમનો પ્રાણ હોય છે. સારા પ્રવક્તા પાછળના ખર્ચ માટેનું બજેટ પણ રાખો જ.
- 7) મોટી મોટી સાઉન્ડ સિસ્ટમ અને લાલ-પીળી ચળકતી લાઈટોની ભરમારમાં 'પ્રદર્શન' ની કલા મૂરઝાઈ જાય છે તેની ખબર આયોજકો કે સંચાલકોને હોવી જ જોઈએ. (શાળાના વાર્ષિકોત્સવો આ બે માં જ પૂરા થઈ જાય છે !!)
- 8) મહેમાનો-અતિથિઓની સંખ્યા બે થી વધુ રાખવી ઈચ્છનીય નથી. વળી તેમને બોલવાની મર્યાદા પણ પાંચ-સાત મિનિટથી વધવી ન જ જોઈએ. લગભગ ત્રણ કલાક સુધીનો કાર્યક્રમ બાળકો અને વાલીઓને માટે કંટાળાજનક ન બનવો જોઈએ.
- 9) સારા કાર્યક્રમો શિક્ષિકો થકી તૈયાર થાય તે ઈચ્છનીય છે, છતાં કાર્યક્રમની ગુણવત્તા માટે થોડા સમય માટે પ્રોફેશનલ્સની સેવા લેવામાં ખોટું નથી, કેમ કે શ્રોતાઓને માટે કાર્યક્રમ મનભાવન તો બનવો જ જોઈએ.
- 10) જમાનો પ્રચાર અને પ્રસારનો છે. શાળાના સમગ્ર સમાજ પણ ઉત્સાહિત થાય અને ગૌરવ અનુભવે તે માટે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ વિશે સોશિયલ મીડિયા, સ્કૂલ ન્યૂઝ લેટર્સ, પોસ્ટર્સ જેવાં વિવિધ પ્લેટફોર્મનો ઉપયોગ કરો. સમય બદલાય છે પરંતુ કેટલીયે શાળાઓ 'ઘરેડ'માંથી બહાર જ નથી આવતી!
- 11) સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયા પછી, સ્થાપિત ઉદ્દેશ્યોના આધારે તેની સફળતાનું મૂલ્યાંકન કરો. પ્રતિભાગીઓ, સહભાગીઓ અને સ્વયંસેવકો પાસેથી પ્રતિસાદ એકત્રિત કરવો જોઈએ. દુખદ અનુભવ એ છે કે આવું ભાગ્યે જ કોઈ શાળા કરે છે!!

ગત વર્ષે બ્રિટનમાં સાંસ્કૃતિક શિક્ષણ યોજનાના વિકાસને ટેકો આપવા માટે સરકારે ૨૨ નિષ્ણાતોની પેનલની નિમણૂક કરી હતી તેમાં શિક્ષકો, શિક્ષણ નેતાઓ, મંચ કલા, સંગ્રહાલય, સાંસ્કૃતિક વારસો અને સર્જનાત્મક ઉદ્યોગોના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ હતો. આ પેનલ બનાવવા પાછળનો ઉદ્દેશ સાંસ્કૃતિક, સર્જનાત્મક, શિક્ષણ અને યુવા ક્ષેત્રોમાં બાળકો અને યુવાનો, શિક્ષકો, શાળાના આગેવાનો અને વ્યાવસાયિકો સાથે જોડાણ કરી સાંસ્કૃતિક વરસાનો પ્રોત્સાહિત કરવાનો હતો.

તેમાંના એક સભ્ય આર્ટ્સ એન્ડ હેરિટેજ મિનિસ્ટર લોર્ડ પાર્કિન્સને કહ્યું કે, “સાંસ્કૃતિક શિક્ષણ એ બાળકોના શિક્ષણ અને વિકાસનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. તે સંસ્કૃતિ અને સર્જનાત્મકતા લાવે તેવા જીવન-વર્ધક લાભો માટે તેમની આંખો ખોલે છે. તે કલા અને સર્જનાત્મક ઉદ્યોગોમાં કારકિર્દી બનાવવા માટે પ્રતિભાની આગામી પેઢીને ઉછેરવામાં પણ મદદ કરે છે - આપણા બધાના જીવનને સમૃદ્ધ બનાવે છે.”

આ જ પેનલના અધ્યક્ષ બેરોનેસ બુલના વિચારો પણ જાણો: ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળું સાંસ્કૃતિક શિક્ષણ એ સારા શિક્ષણનો એક મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે, જે યુવાનોને કળા અને સંસ્કૃતિનો આનંદ માણવા અને તેમાં ભાગ લેવા માટે સજ્જ કરે છે અને તેમના વ્યક્તિગત અને સામાજિક વિકાસને એવી રીતે ટેકો આપે છે કે જે તેમને વ્યક્તિ તરીકે, કાર્યસ્થળમાં અને તેમના સમગ્ર જીવન દરમિયાન ટકાવી રાખે છે.

આ સંદર્ભ અહીં મૂકવા પાછળનો આશય અન્ય દેશોની સરકારો પણ આ ઉદ્દેશ્ય માટે કેટલી સક્રિય છે તે જણાવવાનો જ છે. આપણી ખરી મુશ્કેલી એ છે કે બી.એડ.ની તાલીમ પામેલા શિક્ષકોના અભ્યાસક્રમોમાં જ આવા કાર્યક્રમો કેમ કરવા તે બાબતનું શિક્ષણ હોતું નથી. બીજી તરફ મોટા ભાગના સંચાલકો પાસે પણ આવી કોઠાસૂઝનો અભાવ હોય છે. પરિણામે જેમ કરોડો રૂપિયા ખર્ચાને બનેલી કોઈ ફિલ્મને લોકો ‘ફાલતુ’ ગણીને થૂંકી કાઢે છે તેમ આવા વાર્ષિકોત્સવોને પણ સર્વાંગી વિકાસને

નામે ‘ધતિંગ’ ગણીને વાલીઓ ભૂલી જાય છે.

ખરેખર તો શાળાના સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો એ વિવિધતાને ઊજવવાની, સાંસ્કૃતિક જાગૃતિને પ્રોત્સાહન આપવા અને વિદ્યાર્થીઓ માટે યાદગાર અનુભવો મળવવાની અદ્ભુત તક છે. આ સૂચનોને ધ્યાનમાં રાખીને કે અનુસરીને, તમે તમારી શાળામાં સફળ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોનું આયોજન અને અમલ કરવા માટેના જ્ઞાન અને સાધનોથી સજ્જ થશો એવી આશા છે. શાળાના કોઈ પણ કાર્યક્રમને યાદગાર બનાવવાની યાવી સ્પષ્ટ ઉદ્દેશો નક્કી કરવા, સમુદાય સાથે સહયોગ કરવા અને વિવિધ સંસ્કૃતિઓની અધિકૃત રજૂઆતને સુનિશ્ચિત કરવામાં રહેલી છે એ શાને ભૂલીએ?

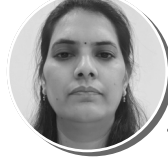
જોકે આમાં અપવાદરૂપ શાળાઓ જરૂર હશે કે જે આયોજનબદ્ધ રીતે ઉત્તમ કહેવાય તેવા કાર્યક્રમોની પ્રસ્તુતિ કરતી હશે.

આવી શાળાઓ અને તેમના સંચાલકોને વિનંતી કરી શકાય કે પોતાના સારા કાર્યક્રમો અન્ય શાળાના આચાર્યો-સંચાલકો-શિક્ષકોને અચૂક બતાવે જ. સારી શાળાઓનું એ યોગદાન હોવું જ જોઈએ કે આવા કાર્યક્રમો થકી સમાજ પ્રત્યેનું ઉત્તરદાયિત્વ નિભાવે, અને પોતાની પાસે જે ઉત્તમ છે તે બહુજન સમાજને આપે. આખરે દીવાથી દીવો પ્રગટાવવાની જવાત થઈને?

દિવાળી એક લા‘વો

બા બેઠી ‘તી સફાઈ કરવા, લઈએ મદદનો લા‘વો, દિવાળીનું પર્વ ઊજવી, રચીએ હર્ષોલ્લાસનો માળો. સૌની સાથે પી લઈએ પ્યાલો, અમૃત જીવનઘડતરનો. સગા-સંબંધીની સાથે જોડીએ, સમૂહજીવનનો નાતો. દીવા પ્રગટાવી ઝગમગ કરીએ, ઘરનો ખૂણેખૂણો, અજ્ઞાનનો અંધકાર હટાવી, લઈએ સંકલ્પ નવવર્ષનો. મોટેરાંને સન્માન આપી, જપ કરીએ શ્રી રામ નામનો, રંગોળીના રંગોરૂપી કરીએ, સર્વધર્મ જનનો મેળાપો.

આપણા ઉત્સવોમાં યોજાતાં નૃત્યો અને ભવાઈ નાટક

- ડૉ. જિજ્ઞાસા યાવડા
શ્રીમતી જે. જે. કુંડલિયા ગ્રેજ્યુએટ
ટીચર્સ કોલેજ, સંત કબીર રોડ, રાજકોટ.
મો. ૯૪૨૬૮૫૩૧૧૧

લોકો ઉત્સવપ્રિય હોય છે. આપણા ઉત્સવો બાળકો, માતાપિતા, પરિવારજનો અને શિક્ષણના કાર્યકર્તાઓને બાળઉછેર સંદર્ભે નવી દૃષ્ટિ અને ઊર્જા આપે છે. ઉત્સવો થકી ક્યારેક વર્ગખંડના શિક્ષણમાં નવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. ઘણી વખત તો તેના આધારે બાળક, માતાપિતા અને શિક્ષક માટે કેળવણીની દૃષ્ટિનો વિકાસ પણ થતો હોય છે. આટલી પ્રસ્તાવના પછી આપણે ત્યાં ઊજવાતા ઉત્સવોમાં યોજાતાં નૃત્યો અને ભવાઈ નાટકો બાળકો, માતાપિતા અને શિક્ષકોએ માણવાલાયક હોય છે, તે સંદર્ભે પ્રસ્તુત રજૂઆત કરવાનો ઉપક્રમ છે.

આપણા ઉત્સવોમાં યોજાતાં નૃત્યો:

નૃત્યનું મુખ્ય ધ્યેય તાલ અને લય સાથે સૌંદર્યની અનુભૂતિ કરાવવાનું છે. નૃત્યમાં અભિનય માટે શરીરનાં વિવિધ અંગોનો ઉપયોગ થાય છે. લોકો દરેક ઉત્સવ પ્રસંગે નૃત્ય કરે છે. આપણા ઉત્સવોમાં નૃત્ય મુખ્યત્વે શ્રી કૃષ્ણની બાળલીલા અને રાસલીલા પર આધારિત હોય છે. વળી, નવરાત્રિના ગરબા અને જન્માષ્ટમીના રાસડા પણ નૃત્યના પ્રકારો છે. ભારતનાં શાસ્ત્રીય નૃત્યના પ્રકારોમાં ભરતનાટ્યમ, કૂચીપુડી, કથકલી, કથક અને મણિપુરીનો સમાવેશ થાય છે જે આપણાં રાષ્ટ્રીય નૃત્યો છે અને જે તે રાજ્યોમાં તેની આગવી ઓળખ છે.

સ્થાનિક બોલીમાં નૃત્ય: લોકો તહેવારોમાં, લગ્ન જેવા પ્રસંગોએ કે દેવી-દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા માટે અને લોકમેળાઓમાં નૃત્યો કરતા હોય છે. તેમાં ખાસ તો વર્તુળાકારે ફરતાં ફરતાં, ઢોલ-નગારાં-ઢોલક-મંજીરા-ઝાંઝ-પખવાઝ-થાપી-તુર-તુરી- પાવરી-તંબુરા જેવાં વાજિંત્રોના તાલે સ્થાનિક બોલીમાં નૃત્યો થાય છે.

ટિપ્પણી નૃત્ય: ભીલ અને કોળી લોકો શ્રમહારી ટિપ્પણી નૃત્ય કરે છે. તેમાં જાડી લાકડી નીચે લાકડાના

ટુકડા જડીને જમીન પર અથડાવી તાલ સાથે સમૂહ નૃત્ય કરે છે.

ગરબો / ગરબી નૃત્ય: કોરાવેલા ઘડામાં દીવો મૂકી તેની ચોમેર કે માથે મૂકી ગોળાકારે કરવામાં આવતા નૃત્યને ગરબો કહે છે. ગરબી શબ્દ ગર્ભ-દીપ પરથી બન્યો છે. નવરાત્રિ દરમિયાન મહિલાઓ ગરબે ધૂમે છે.

રાસ નૃત્ય: ગોળાકારે ફરતાં ફરતાં નૃત્ય સાથે ગાવું તે રાસ એક નૃત્ય છે. આ નૃત્યમાં સ્ત્રીઓ ભરત ભરેલાં ચણિયા-ચોળી અને પુરુષો કેડિયા-ધોતીનો પોશાક પહેરે છે. ખાસ કરીને જન્માષ્ટમી અને નવરાત્રિના તહેવારોમાં ગુજરાતમાં મોટે ભાગે આ પ્રકારે રાસનૃત્ય થતાં હોય છે.

ધમાલ નૃત્ય: મૂળ આફ્રિકાના પણ હાલ ગુજરાતના ગીર પ્રદેશની મધ્યમાં જાંબુરમાં રહેતા સીદી લોકોનું વિશિષ્ટ નૃત્ય ધમાલ નૃત્ય તરીકે જાણીતું છે.

મેરાયો નૃત્ય: સરખડ અને સુઝાળી જેવા ઊંચા ઘાસમાંથી તોરણ જેવાં સુમખાનો મેરાયો ગૂંથી ઢોલના તાલે તલવારના દાવપેચ જેવું નૃત્ય મેરાયો ગુજરાતના બનાસકાંઠાના વાવ વિસ્તારમાં પ્રચલિત છે.

પઢાર નૃત્ય: દાંડિયા કે મંજીરા સાથે લય ને તાલના સથવારે શરીરને જમીન સરસું લઈ બેઠા થવાનું તેવું પઢાર નૃત્ય લોકમેળાઓમાં અને તહેવારો દરમિયાન ગુજરાતના ઘેડ પંથકમાં પ્રચલિત છે.

કોળી નૃત્ય: સૌરાષ્ટ્રમાં કોળી પ્રજા માથે મધરાસિયું-રંગીન કપડું, આંટિયાળી ગોળ પાઘડી અને તેને છેડે આભલાં ભરેલું લીલા પટ્ટાનું બાંધણું તથા કેડ્યે રંગીન ભેટ બાંધીને કોળી નૃત્ય કરે છે.

ચાળો નૃત્ય: ગુજરાતના ડાંગ જિલ્લાના આદિવાસીઓ મોર, ખિસકોલીઓ અને ચકલી જેવાં પક્ષીઓની નકલરૂપે જે નૃત્ય કરે છે તેને ચાળો નૃત્ય કહે છે.

જેમાં માળીનો ચાળો તેમજ ઠાકર્યા ચાળો નામે નૃત્યો ઓળખાય છે. હોળી અને અન્ય તહેવારોમાં આ પ્રજા આ પ્રકારે નૃત્યો કરે છે.

ગૂંથણી નૃત્ય: ગોફ ગૂંથન નૃત્યનો એક પ્રકાર છે. આ નૃત્યમાં નાયનારા લોકો એક હાથમાં દોરીના છેડાને પકડે છે અને બીજા હાથમાં દાંડિયો પકડે છે. એ વખતે તેઓ વેલ આકારે એક અંદર અને એક બહાર એમ ગોળ ફરતા જઈ દોરીની ગૂંથણી બાંધે અને છોડે છે. ઢોલના તાલે એ પ્રમાણે લોકો ગૂંથણી નૃત્ય કરે છે.

આપણા ઉત્સવોમાં યોજાતી નાટ્યકલા:

નાટ્યકલા મુખ્યત્વે મનોરંજન સાથે સંસ્કાર પીરસતી કલા છે. નાટ્યકલા એ માનવજીવન અને જગતનું દર્પણ છે. તેમાં જ્ઞાન અને ગમ્મતનો સમન્વય થાય છે. નાટ્યકલાનું કથાવસ્તુ સામાજિક બાબતો પર આધારિત હોય છે. સમાજની પ્રથાઓ, પરંપરાઓ, રિવાજો, રૂઢિઓ વગેરે નાટકો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે. આ રીતે નાટ્યકલા સમાજજીવનને પ્રતિબિંબિત કરતી હોવાથી તે આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાને જીવંત રાખે છે. નાટ્યકલા એ રંગમંચ પર દૃશ્ય-શ્રાવ્ય અને અભિનયના ત્રિવેણી સંગમ સાથે ભણેલાં, અભણ, નાનાં-મોટાં સૌને મનોરંજન સાથે લોકશિક્ષણ આપતી આપણી પ્રાચીન કલા છે.

ભવાઈ એક નાટ્ય પ્રકાર: ભાવપ્રધાન નાટકોના સ્વરૂપને ભવાઈ કહે છે. ખૂબ ઓછા ખર્ચે લોકશિક્ષણ સાથે મનોરંજન કરતી આ નાટ્યકલાને મોટે ભાગે પડદા વગર ભજવાતાં નાટકો, હળવી શૈલીની રમૂજો, ભૂંગળ વાદ્ય સાથેના સંગીતપ્રધાન નાટકો તેમજ વિવિધ પ્રકારના વેશ-

ઝંડા ઝૂલણનો વેશ, કજોડાનો વેશ, રામદેવનો વેશ વગેરે ભવાઈરૂપે ભજવાય છે. ભવાઈના વિષયવસ્તુમાં સામાજિક કુરિવાજોના પ્રતિકારને પણ સાંકળી લેવાની હોય છે. કન્યાકેળવણી, બેટી બચાવો, વ્યસનમુક્તિ, સ્ત્રીભ્રૂણ હત્યા જેવા કાર્યક્રમો માટે રંગલા-રંગલીનાં પાત્રો સાથે ભવાઈ નાટ્યપ્રયોગો ભજવાય છે. ભવાઈ ભજવતી વખતે આરંભમાં ભવાઈઓ ભૂંગળ વગાડી માતાજીની સ્તુતિ કરે છે.

ઉપસંહાર:

આપણા સંસ્કારવારસામાં જ્ઞાન, માન્યતાઓ, કલા, નીતિમત્તા, કાનૂન અને સમાજના સભ્ય તરીકેનું ભાથું મેળવવાનું હોય છે. આ બધું પોતાના સર્વાંગી વિકાસ માટે બાળકે આત્મસાત્ કરવાનું છે. તે માટે બાળકની શક્તિઓ તથા તેનું ઘડતર કરવાનું હોય છે. અહીં માતાપિતાના વડપણ હેઠળ બાળકના ઉછેરની સાથે શિક્ષણમાં શિક્ષકોના માર્ગદર્શનથી બાળકમાં સર્વાંગી વિકાસનું ખેડાણ થાય તે જરૂરી છે.

આપણે ત્યાં ઊજવાતા ઉત્સવોના પ્રયોજનના નાતે માનવી ઉત્સવ પ્રિય છે. એટલે આપણા ઉત્સવો કંઈક ને કંઈક રીતે બાળઘડતર માટે પ્રેરણા આપે છે. એટલે અહીં આપણા ઉત્સવોમાં યોજાતાં નૃત્યો અને ભવાઈ નાટકો દ્વારા સંસ્કારિકતાનું વાતાવરણ બાળમાનસ પર ઊભું થાય છે.

બાળક, માતાપિતા અને શિક્ષકોએ માણવા જેવા આપણા ઉત્સવોમાં યોજાતાં નૃત્યો અને ભવાઈ નાટકોનું સંસ્કારી ભાથું મેળવીએ તો તે આપણા બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે ઉપકારક બની રહેશે.

નૂતન વર્ષે બુદ્ધનો વિચાર

એક નાગરિકે બુદ્ધને પૂછ્યું: ‘ભગવાન, આપના સાધુઓને શારીરિક સજસજજાની આકાંક્ષા કેમ નથી રહેતી?’ બુદ્ધ કહે: ‘હે શ્રેષ્ઠ ! જ્યારે અંતઃકરણની, અંદરની સજાવટ કરી લીધી હોય પછી બહારની સજાવટ નિરર્થક માલૂમ પડે છે.’

બાળકોનો બૌદ્ધિક વિકાસ અને વડીલો!

- દીપક સોલિયા
જાણીતા લેખક અને પત્રકાર
મો. ૯૩૨૪૭૫૯૦૫૨

બુદ્ધિની માલિકી કોની એ સવાલ માનીએ એટલો સહેલો નથી.

એક વાર રેન્ટિસ્ટ પાસે જવાનું થયેલું ત્યારે એમણે ઘાંતનું રિપેરિંગ તો કરી જ આપ્યું, સાથોસાથ થોડું રસપ્રદ જ્ઞાન પણ આપ્યું: ‘આપણાં પેઢાં સૌથી હેલ્થી એન્ડ પ્રોપર (તંદુરસ્ત અને યોગ્ય) અવસ્થામાં હોય છે, બાલ્યાવસ્થા દરમિયાન.’

એ સાંભળીને વિચાર આવ્યો: ‘શું આ જ વાત બુદ્ધિને પણ નથી લાગુ પડતી? નાનપણમાં બુદ્ધિ એકદમ હેલ્થી અને પ્રોપર હોય, પણ પછી કથળતી જાય.’

આ થિયરી-માન્યતા બોદી અને બિનપાયેદાર હોઈ શકે. છતાં એ વિશે થોડું મગજ ચલાવીએ તો પહેલો વિચાર એ આવે કે આપણો ગ્રાસ્પિંગ પાવર (ગ્રહણશક્તિ) નાનપણમાં સૌથી તેજ હોય છે. આસપાસમાં ચાર-પાંચ ભાષા બોલાતી હોય તો બાળક રમતાં-રમતાં ચાર-પાંચ ભાષા શીખી જાય છે. આટલી ક્ષમતા મોટેરાંમાં નથી હોતી. વળી, બાળપણમાં બુદ્ધિ જે કંઈ ગ્રહણ કરે છે એમાંનું ઘણુંખરું છેક બુઢાપા સુધી ટકોરાબંધ રીતે ટકી રહે છે. મોટી ઉંમરે મગજમાં ઉમેરાતી સ્મૃતિઓ એટલી સારી રીતે, એટલા લાંબા સમય સુધી, એટલી જીવંત રીતે ટકી શકતી નથી. મતલબ કે બાળપણમાં બુદ્ધિ વધુ તેજ અને સક્ષમ હોય છે.

આ તો એક નાનો મુદ્દો થયો. બીજો મોટો મુદ્દો એ છે કે બુદ્ધિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાની કળામાં બાળકની જેટલી માસ્ટરી હોય છે એટલી વડીલોમાં નથી હોતી. સાદો દાખલો લઈએ. માની લો કે કોઈએ તમારું અપમાન કર્યું. આ ઘટના સાંજે છ વાગ્યે બની હોય અને પછી તમે રાતે છેક અગિયાર વાગ્યે, ઘટનાના પાંચ કલાક પછી પથારીમાં પડો તો પણ પેલું અપમાન તમારો પીછો નહીં છોડે. તમે બહુ

‘સંવેદનશીલ’ (ફેન્કલી, મૂરખ) હશો તો રાતના અગિયારથી એક-દોઢ-બે વાગ્યા સુધી પણ પેલા અપમાન વિશે વિચાર્યા કરો એવું બને.

બીજી તરફ બાળકોને જુઓ. નાનું અપમાન તો ઠીક, મમ્મી દ્વારા મારવામાં આવેલા લાફા જેવી મોટી ઘટના હોય અને એ પણ રાતના સૂતાં પહેલાં પાંચ જ મિનિટે ઘટી હોય તો પણ છોકરું થોડી વાર રડીને તરત સૂઈ જશે. રુદન પૂરું થાય એ પહેલાં એને ઊંઘ આવી જવાથી આંસુનું તોરણ આંખ પર એમનું એમ જ રહી જવાનું.

માન્યું કે બાળકો એક જ વિષય પર ખૂબ લાંબું વિચારવા ટેવાયેલાં નથી હોતાં, એમનું મગજ કદની રીતે પણ નાનું હોય છે, દુનિયા તેમ જ દુનિયાદારીનો અનુભવ અત્યંત મર્યાદિત હોવાને લીધે બાળકો કોઈ પણ મુદ્દે અનેક પરિબળોને આવરી લઈને વ્યાપક ચિંતન નથી કરી શકતા... માટે, બાળકો લાંબું નથી વિચારતાં એવી દલીલ થઈ શકે.

ફાઈન. બાળ-બુદ્ધિની આ બધી મર્યાદા સ્વીકાર્યા પછી પણ એ તો માનવું પડે કે ક્યારે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો અને ક્યારે નહીં, એની એક સાહજિક, પ્રાકૃતિક સમજ બાળકોમાં હોય છે. પછી માણસ જેમ જેમ મોટો થાય તેમ તેમ બુદ્ધિનો જરૂર પૂરતો જ ઉપયોગ કરવા વિશેની તેની સમજ અને વિવેક ઘટતાં જાય છે.

આનું કારણ છે, ઈગો. માણસ બાળકમાંથી કિશોરમાંથી યુવકમાંથી પ્રૌઢ થતો જાય તેમ તેમ એનામાં ઈગો-જડતા-સંકુચિતતા વધતાં જાય છે અને બુદ્ધિમત્તા-મોકળાશ-વસ્તુલક્ષિતા (ઓબ્જેક્ટિવિટી) ઘટતાં જાય છે. વાસ્તવને તોડ-મરોડ વિના, યથાતથ જોવાની તેમ જ મૂલવવાની આપણી ક્ષમતા પેલાં પેઢાં જેવી હોય છે. બાળપણમાં એ ઉત્તમ હોય, પછી કથળતી જાય.

દોસ્તો યે વસ્કીની વિખ્યાત નવલકથા ‘ધ ઈડિયટ’માં એક સિચ્યુએશન એવી છે કે ગામડાની એક ભોળી, ગરીબડી યુવતીને કોઈ વિદેશી વેપારી ભગાડી જાય છે અને અઠવાડિયા પછી દૂરના કોઈ ગામમાં રજળતી મૂકીને એ વેપારી ગાયબ થઈ જાય છે. એક પણ પૈસા વિનાની પેલી પાયમાલ યુવતી ભૂખી, પ્યાસી, ચાલતી-ચાલતી ગામમાં પાછી આવે છે. ગામ આખું એને તરછોડે છે, ધુત્કારે છે. એ યુવતીને ટીબી થયો હોય છે. એટલે પછી તો એ પૂરું વરસ પણ નથી જીવતી, પણ એ દરમિયાન, આખું ગામ જે નહોતું સમજી શક્યું એ વાત ગામની પ્રાથમિક શાળાનાં બાળકો સમજી શકે છે.

નવલકથાનો હીરો પ્રિન્સ મિશ્કિન બાળકોને પેલી યુવતીની આખી કહાણી સંભળાવે છે. ગામવાળા મિશ્કિન પર ભડકે છે: આવી બધી વાતો છોકરાંવને કહેવાય? બાળકો શું સમજે આ બધામાં? આવી (એડલ્ટ) વાતો કહીને એમનાં કુમળાં માનસ પર ખરાબ સંસ્કાર પાડવાની તેં જુરત કઈ રીતે કરી? પણ સામે પક્ષે પ્રિન્સની દલીલ એવી હતી કે બાળકો બધું જ સમજતાં હોય છે, સમજી શકતા હોય છે. ઈન ફેક્ટ, બાળકો વડીલો કરતાં વધુ સારી રીતે સમજી શકતા હોય છે.

પ્રિન્સની વાત સાચી હતી. પેલી કમનસીબ યુવતીનું સાચું મૂલ્યાંકન કરવાના મામલે ગામનાં વડીલો કરતાં બાળકો જોજનો આગળ હતાં. કારણ કે એમનો ઈગો હજુ પૂરતો વિકસ્યો (વકર્યો) નહોતો. એમની આંખો પર જડ માન્યતાઓનાં સ્તરો ઉમેરાયાં નહોતાં, કુદરતે આપેલી બુદ્ધિમત્તા પર સમાજનાં બંધનો અને અંકુશો ઝાઝાં ખડકાયાં નહોતાં. પૂર્વગ્રહોનાં મસમોટાં પોટલાં બાળકોના મગજ પર લદાયેલાં નહોતાં. સરવાળે, પેલી યુવતીનું સાચું મૂલ્યાંકન કરવાના મામલે વડીલો કરતાં બાળકો વધુ બુદ્ધિમત્તા દાખવી શક્યાં.

તો, આ લેખમાં મારે જે એક મર્યાદિત મુદ્દો કહેવો છે તે ફક્ત એટલો જ છે કે બાળકોની બુદ્ધિમત્તાને આદરથી જુઓ, તેના પર ભરોસો રાખો. માત્ર ભણતરના જોરે બાળકની બુદ્ધિમત્તાને માપવા જેવી નથી. નિશાળમાં સારા

માર્ક્સ-ગ્રેડ આવે એટલે છોકરું હોંશિયાર અને ખરાબ માર્ક્સ-ગ્રેડ આવે એટલે છોકરું ઠોઠ, એ માન્યતા ખોટી છે, વાલિયાત્ છે.

આમાં સૌથી પહેલાં તો શિક્ષકો અને વાલીઓએ પોતાની ભૂમિકાની મર્યાદા સમજી લેવા જેવી છે. શિક્ષકોની ફરજ બાળકને ઉપયોગી માહિતી શક્ય તેટલી રસપ્રદ રીતે ભણાવવા પૂરતી જ સીમિત છે અને વાલીઓએ બાળકોની બુદ્ધિમત્તાના ટ્રસ્ટી બની રહેવાથી વધુ કશું કરવાનું હોતું નથી. વાલીની મુખ્ય ફરજ બાળકોને પ્રેમ, પોષણ, પૈસા અને પાયારૂપ શિસ્ત પૂરું પાડવાથી વધુ નથી.

પણ વાલીઓ મોટે ભાગે આટલેથી નથી અટકતાં. વાલીઓ પોતાનાં છૂપાં ભય, દેખાદેખી, મહત્વાકાંક્ષા વગેરેથી પ્રેરાઈને એવી અપેક્ષા રાખતાં થઈ જાય છે કે બાળકે બધા વિષયોમાં શક્ય તેટલા વધુ માર્ક્સ મેળવવા જોઈએ. છોકરું વિજ્ઞાનમાં પાછળ રહી જશે તો એન્જિનિયર નહીં બની શકે, ગણિતમાં એ નાપાસ થતું રહેશે તો એનામાં લઘુતાગ્રંથિ આવી જશે, એકાદ-બે ઈતર પ્રવૃત્તિઓમાં મારા સંતાનને મેડલ્સ મળે તો ફેસબુક પર હું વટથી એ સિદ્ધિ શેર કરી શકું... આવી બધી અપેક્ષાઓ, દહેશતો અને આકાંક્ષાઓ બાળકના વિકાસમાં મદદ કરે કે નહીં એ શંકાસ્પદ છે, પણ આવા બધા બોજ બાળકના વિકાસને રુંધે છે એવું ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય.

માટે, ફક્ત બે જ શબ્દ કહેવા છે: શ્રદ્ધા રાખો.

એ વાતમાં શ્રદ્ધા રાખો કે બાળકોની બૌદ્ધિક ક્ષમતા મારા-તમારા કરતાં વધારે છે. બાળકો આપણી પાસેથી જેટલું શીખે છે કમસે કમ એટલું જ (મારા મતે તો વધારે) આપણે બાળકો પાસેથી શીખી શકીએ તેમ છીએ. આપણે બાળકની બૌદ્ધિક ક્ષમતા વિકસાવવા કરતાં વધુ ચિંતા એ વાતે કરવા જેવી છે કે એની ઊંચી બુદ્ધિમત્તા કયળીને નીચે ન આવે એ માટે શું થઈ શકે? કોઈનું પેલું જાણીતું વિધાન છે કે હું શિક્ષણને લીધે નહીં, શિક્ષણ છતાં આગળ આવ્યો છું. આ કડવા કટાક્ષનું હાર્દ સાચું છે કે મોટે ભાગે તો ઉછેર-કેળવણી-શિક્ષણના નામે માણસની બુદ્ધિમત્તામાં વધારાને

બદલે ઘટાડો જ થતો હોય છે. વિકાસના નામે થતો આ રકાસ રોકવો હોય તો થોડી ધીરજ રાખીને આ એક અઘરી વાત સમજવા મથજો.

અઘરી વાત એ છે કે બુદ્ધિ માત્ર વ્યક્તિગત નથી હોતી, વૈશ્વિક પણ હોય છે. અબજો મનુષ્યોમાં એક આઈન્સ્ટાઈન કે એક ગાંધી કે ઈવન એક લાદેન-હિટલર પેદા થાય છે એમાં ફક્ત જે તે મનુષ્યનો એકલાનો કે ઈવન આખી માનવજાતનો જ હાથ નથી હોતો. પ્રકૃતિ એ નક્કી કરે છે કે કેટલા મહામાનવ પેદા કરવા, કેટલા એવરેજ માનવ પેદા કરવા, કેટલા લઘુમાનવ પેદા કરવા. આ વાત સમજવા માટે ઘઉંના ખેતર પર નજર કરવી. એમાં અતિ ઊંચાથી સાવ નીચા છોડની આખી રેન્જ જોવા મળશે. આ ભેદભાવ ખેડૂતની માવજતને લીધે નથી હોતો. ખેડૂત તો આખા ખેતરની, પ્રત્યેક છોડની સરખી જ માવજત કરે છે. છતાં, છોડ-છોડ વચ્ચે ફરક હોય છે. ઈવન એક જ માતા-પિતાનાં બે સંતાનો વચ્ચે જે ફરક જોવા મળે છે તેનું કારણ પણ આ જ છે: પ્રકૃતિ.

ના, આ કોરા પ્રારબ્ધવાદની વાત નથી. મામલો વધુ ગહન છે. આપણા સૌના મગજમાં જે બુદ્ધિ કામ કરે છે એ સમગ્ર ઉત્ક્રાંતિના ઈતિહાસને આધીન હોય છે અને સમગ્રતાનું સંતુલન જળવાય એવું મિકેનિઝમ પણ એમાં

કામ કરી રહ્યું હોય છે. પછી આપણે ઈગોથી પ્રેરાઈને, વ્યક્તિગત સંસ્કારબદ્ધતાથી દોરવાઈને જે ઉધામા કરીએ છીએ એ પેલી વૈશ્વિક પ્રજ્ઞાને ઢાંકી દે છે. જે. કૃષ્ણમૂર્તિ એને ‘ઈન્ટેલિજન્સ’ કહે છે (એમના એક પુસ્તકનું શીર્ષક છે: અવેકનિંગ ઓફ ઈન્ટેલિજન્સ, પ્રજ્ઞાની જાગૃતિ). આ જે ઈન્ટેલિજન્સ છે તે વ્યક્તિગત નથી, વ્યાપક છે. આ પ્રજ્ઞાનો પ્રકાશ એટલે કે વિશ્વવ્યાપી બુદ્ધિમત્તા પ્રત્યેક બાળકમાં હોય જ છે, પરંતુ આપણે વાલીઓ આપણી અંગત પસંદ-નાપસંદને કારણે એને રૂંધતા હોઈએ છીએ. આ ધંધો કરવા જેવો નથી.

વિશ્વવ્યાપી બુદ્ધિમત્તા તો બાળકમાં પહેલેથી જ હોય છે, પણ પછી જીવતરના અનુભવો, સમાજના પ્રભાવો અને વાલીઓ-શિક્ષકોની નાદાનીને લીધે પેલી પ્રાકૃતિક પ્રજ્ઞા છુપાતી જાય છે, દબાતી જાય છે, ખોવાતી જાય છે.

માટે બાળકોની બુદ્ધિમત્તાના વિકાસમાં પોતાની ભૂમિકા વિશે વિચારનાર સમજુ અને સંવેદનશીલ વાલીઓ તથા શિક્ષકોએ ખાસ કરવા જેવું કામ આ છે: બાળકોની બુદ્ધિ પર ભરોસો રાખો, કારણ કે છેવટે જે કામ કરે છે એ વ્યક્તિગત બુદ્ધિ નથી હોતી, વૈશ્વિક પ્રજ્ઞા હોય છે.

બાળકોના વિકાસ માટેની શૈક્ષણિક રમત

- રમતનું નામ** : Quick Draw
- જરૂરી સાધનો** : મોબાઈલ/ ટેબ્લેટ/ લેપટોપ/ કમ્પ્યુટર
- રમતના ઉદ્દેશ્યો** : બાળક સમયની પ્રતિબદ્ધતા સાથે કામ કરતાં શીખે માનસિક સજાગતાનો વિકાસ થાય તંદુરસ્ત હરીફાઈ અભિગમનો વિકાસ થાય આનંદ પામે

◀ રમતનો QR Code

- સાગર એ. ગાંધી (મો. ૯૯૭૪૧૭૯૧૧૧)

દિવાળી સદાય ઘીવાળી...

- ગિરા પિનાકિન ભટ્ટ
ઠપ, "શિવસ્ય", ઊર્જાનગર
વિ.-૧, રાંદેસણ, ગાંધીનગર
મો. ૯૯૦૯૬૪૧૨૬૨

બાળક હંમેશને માટે ઉત્સવપ્રિય હોય છે. નવાં નવાં કપડાં પહેરવા મળે, સારું સારું ખાવાનું મળે અને સહુની સાથે હળવા ભળવાનું બને એ એની અનહદ ખુશી. સ્કૂલમાં છુટ્ટી હોય, ક્યાંક ફરવા જવાનું બને, મામા માસીના ત્યાં જવાનું બને... એનો આવો બધો હરખ માપવાને આપણી પાસે છે કોઈ થર્મોમીટર? પરંતુ વિભક્ત કુટુંબ અને માત્ર એક બાળકના કારણે મામા-માસી, કાકા-ફોઈના સંબંધો શૂન્ય થતા ગયા ને સરવાળે સંકુચિતતાનાં દ્વાર ખૂલી ગયાં. છતાં પણ સનાતન સંસ્કૃતિની સર્વોપરી એવી દિવાળી લોકહૈયે આજે પણ જીવંત છે. કારણ કે, એની સાથે જોડાયેલા છે હસતા રમતા અને સહુને ગમતા ધર્નુધારી ભગવાન શ્રીરામ. શબરીનાં એઠાં બોર જમતા તો વળી હનુમાનજી સાથે આપણા અંતરમનમાં રમતા શ્રીરામે લંકાધિપતિ રાવણનો વધ કર્યો. લંકાવિજય પછી મા સીતા સાથે અયોધ્યા પધાર્યા તે પર્વ એટલે દિવાળી.

હું ઈચ્છું છું કે બાળક માત્ર ખુશ રહે એ ઈચ્છનીય નથી. એને એની વય પ્રમાણે ધાર્મિક શિક્ષણ, સામાજિક શિક્ષણ, પર્યાવરણ શિક્ષણ અને પછી આર્થિક શિક્ષણ... એમ ક્રમશઃ કેળવણીથી માહિતીગાર કરવો પડે. તહેવારો તો આવે છે, આવતા રહેશે અને આનંદમય રહી સમય વ્યતીત કર્યો પણ શીખ્યા શું? પછી મેળવ્યું શું ને જાણ્યું શું? ને જે માણ્યું એનું ફળ વંશપરંપરાગત પહોંચાડવાનું હોય છે.

બાળકના મનમાં આપણા એ સુસંસ્કારો ને સંસ્કૃતિની જડ, એવા બીજનું પ્રત્યારોપણ થવું જ જોઈએ... જેને કારણે આગળ જતાં એ વૃક્ષ ઘટાદાર બને, એની શાખા-પ્રશાખા, ફળ-ફૂલ અને એની ફોરમ ચારેકોર ફેલાય.

હવે મૂળ વાતને ઉજાગર કરીએ તો... દશરથ રાજાએ યુદ્ધમાં જીત મેળવી પછી કેકયીને આપેલાં બે વરદાન માગવાનું કહ્યું. સમયાંતરે જ્યારે રામ રાજયભિષેક થવાનો હોય છે તે પહેલાં જ કેકયીએ મંથરાની વાતમાં આવીને બે વરદાન માગ્યાં.

- 1) રામ ચૌદ વર્ષ વનમાં જાય.
- 2) મારો ભરત રાજગાદી ભોગવે.

ને થવાકાળ થઈને રહ્યું. આ વાતથી તો આપણે સહુ સુવિદિત છીએ જ, પરંતુ મારે વાત અહીં આધુનિક સમય સાથે પણ સાંકળવી છે. અહીં દિવાળીનો મહિમા ગાવાનો છે, પરંતુ એક અલગ સંદર્ભે...

દિવાળી એટલે પ્રથમ મનની શુદ્ધિનું પર્વ:

જો કેકયીએ શ્રીરામ બાર વર્ષ માટે વનમાં જાય તેવું વરદાન ન માગ્યું હોત તો? શ્રીરામ વનમાં રહ્યા તો શું વનમાં જ રાક્ષસો રહે એવું કોણે કહ્યું? અહીં આપણા મનમાં પણ કૂડ, કપટ, કુબુદ્ધિ, કુકર્મો કરવાની વૃત્તિ ક્યાં નથી? મારા તારાની મગજમારીમાં પડવાની ઘેલછા, લોભ, મોહ, ને લાલચરૂપી મયાજાળ જેવા કેટલાય અવરોધોને આપણે આપણા મનમાંથી દૂર કરી શક્યા છીએ ખરા? જ્યારે પ્રભુ શ્રીરામને તો અયોધ્યાનું રાજય મળ્યું તો પણ શું ને ગયું તો પણ શું? તેમના ચહેરા ઉપર જે પ્રસન્નતા હરહમેશને માટે રહે છે તેવી પ્રસન્નતાનો એક અંશ પણ આપણે મેળવી શકીશું ખરા? એ પ્રસન્નતા આવી ક્યાંથી, એ પ્રસન્નતાનું સાચું કારણ કયું? મિત્રો! એ જ્યારે મળી જાય ત્યારે... ત્યાર પછી તો સદાયને દિવાળી!

શક્તિનું સામર્થ્ય શ્રીરામમાં કંઈ ઓછું ન હતું. એ ધારે તો શુપર્ણખાને સેકન્ડમાં સીધી કરી શક્યા હોત! તાડકાસુરનો વધ ત્વરિત કર્યો હોત! લક્ષ્મણ મૂર્છિત બન્યા ત્યારે સંજીવની લેવા હનુમાનજીને મોકલવાની જરૂરિયાત

ક્યાં હતી? તેમના જાદુઈ સ્પર્શ માત્રથી લક્ષ્મણજીની મૂર્છા ઊતરી ગઈ હોત. સીતાને હરી ગયેલા રાવણને રણમાં રોળવા સુધીની રાહ શા માટે જોઈ? અરે! વાનરોની ટોળીને પોતાના ગ્રૂપમાં ભેળવવાની જરૂર શી હતી? જો એ સાગરને નમાવી શક્યા હતા તો પછી રામસેતુ બાંધવાની પણ ક્યાં જરૂર હતી? વાલીને હણીને સુગ્રીવની મદદ, નલ-નીલની આગેવાની, તો વળી દશાનનના નાનાભાઈ વિભીષણ મહારાજની સહાય લીધી શાને? શ્રીરામ પોતે જ હતા એકે હજારા જેવા... એવી જબરજસ્ત ક્ષમતા હોવા છતાં પણ એકતાની શક્તિનું ઉત્તમ ઉદાહરણ બેસાડવાને સિફ્ટ રામ હી કાફી હે મિત્રો! નાના-મોટાનો ભેદભાવ વિના ખિસકોલી જેવા તુચ્છ જીવને પણ પોતાની ટોળીમાં એમણે સમાવ્યા હતા.

રાવણ માત્ર રામનો દુશ્મન હતો એવું આપણે આજે સમજીએ છીએ પણ એ આવતી કાલે એ આપણો દુશ્મન નહીં બને તેની કોઈ ખાતરી ખરી? ને એવા દુષ્ટોના પ્રતિકાર માટે સહુ જોડાય અને એ સંપનું પરિણામ છે તે જ તો છે દિવાળી! ‘ઝાઝી કીડીઓ સાપને તાણે’ એ કહેવત ને... એક તણખણું કશું ન કરી શકે, પરંતુ એવાં અનેક તણખલાંઓના સંપ થકી મદમસ્ત હાથી પણ બંધાય છે. આવાં સંસ્કૃત સુભાષિતોની સમજણને હૃદયમાં ઉતારીને એ પ્રમાણે જિવાય તો અને તો જ છે દિવાળી!

આપણા દરેક ઘરમાં આપણાં ઘરડાં દાદા-દાદી, નાના-નાની, સગાં-સ્નેહી, મિત્રો, કુટુંબ, પાડોશીઓ સહુના સાથની અહીં વાત છે. સહુના સહિયારા પ્રયાસની વાત છે. સંપ હોય ત્યાં હર્ષોલ્લાસ ન હોય એવું બને ખરું? એ પૂછવા માટે જવું હોય તો વિશાળ વડલા પાસે જાઓ ને એની પ્રસન્નતા જુઓ. એના પાંદડે પાંદડે બેઠેલાં પંખીઓનાં મસ્તી ભરેલાં ગીત કેવાં ગુંજે છે. ડાળે ડાળે ઝૂલતી વડવાઈઓએ ટીંગાઈને કિલકારીઓ કરતાં બાળકો જ એનું સંગીત છે. તેની વિશાળતા એટલે બારેમાસ દિવાળી!

દિવાળી એટલે તનની શુદ્ધિ:

બારેમાસ દોડતો માણસ એના તન પ્રત્યે જાગૃત

થાય. માનવનું મન પણ એક મશીન છે એને પણ થાક લાગે. ઈંધણ, ઉંજણ ને મરામત માગે. નવીનતા સરળતા, સહજતા, આરામ ને સાથે સાથે... શ્રેષ્ઠતા પણ સહુને ગમે છે. આ બધું મેળવવા માટે થનગનાટ પણ જરૂરી છે. વળી તનમાં તાજગી નહીં હોય તો મન સ્વસ્થ નહીં રહે. તનની જુવાની થનગનતી રહેશે તો મન ઝાલ્યું નહીં રહે. આપણાં તન અને મન પણ પરસ્પર સખત રીતે એવાં જોડાયેલાં છે કે જાણે દિવાળી ને બેસતુંવર્ષ! એકબીજા વિના અધૂરાં અને સાથસાથમાં સોહામણાં! આ તનમનની તાજગી દ્વારા પણ પરમાત્માએ શીખવ્યો છે સંપનો સરવાળો! નવ નવ દિવસનાં નોરતાં પણ સંપનો સરવાળો જ શીખવે છે ને? વળી અંતે દશેરા એટલે... રાવણનો વધ ને તે પછી લંકા વિજય એટલે જ દિવાળી!

દિવાળી એટલે ઘરની સાફ-સફાઈ:

હા, એ પણ મહત્વનું જમા પાસું છે. આપણા ઋષિમુનિઓ, સંતો-મહંતો, વિદ્વાનોના જીવનના અનુભવના નિચોડ રૂપ ગાયેલો પર્વોનો મહિમા પણ અનેરો છે. ઘરઘર સફાઈ કામ થાય. હા, એ મમ્મી એકલી ન કરે... એ ઘરકાર્યમાં સમય મળે ત્યારે પપ્પા પણ જોડાય. દાદા-દાદી પણ નાના નાના કાર્યમાં થાય તેવું પોતાનું યોગદાન દે. તો વળી બાળકોની શક્તિ-ભક્તિ એ સહિયારા પ્રયાસથી છે કશું અશક્ય? ગંદકીને દૂર કરવાની અને એને નાશ કરવાની તાલાવેલી કોને નથી ને ક્યાં નથી? ગંદકી તો મિત્રો કોઈને ગમે છે ખરી? જવાબ છે ના, તો એને દૂર કરવાની ને સ્વચ્છતામાં રહેવાની મહેચ્છા એ શું દિવાળી નથી?

ભગવાન શ્રીરામ ચૌદ વર્ષ પછી અયોધ્યા પધાર્યા. મીટ માંડીને બેઠેલી પ્રજાના હૃદયમાં બિરાજમાન એવા શ્રીરામનું આગમન હોય ત્યાં ગંદકી શોભે ખરી? ‘સ્વચ્છતા ત્યાં પ્રભુતા’ ને સ્વચ્છ હૃદય, તનમન અને ઘરમાં સદાય શ્રીનો વાસ એ જ તો છે દિવાળી!

ધનતેરસે મા મહામહાલક્ષ્મીની પૂજા, કાળીચૌદસે હનુમાનજીની આરાધના, અસુરરાજ રાવણનો વધ કરીને સીતામાતા સાથે અયોધ્યા પધારેલા શ્રીરામનું પુનરાગમન

એટલે દિવાળી! અને એ હરખ જનજનના હૈયે... એ પર્વના ઉલ્લાસને વધાવતાં અન્યને હળવું, મળવું, ને ભળવું એને કહેવાય દિવાળી! વડીલોના આશીર્વાદ મેળવવા, નાનાંઓને આશીર્વાદ આપવા, અને મલિન ગ્રંથિઓને છોડીને સહુ મિત્રમંડળને ભેટવું એ છે નૂતનવર્ષનો પ્રારંભ!

પ્રભુ શ્રીરામે જે શીખવ્યું એ ભૂલવાનું નથી ને ભૂલવા જેવું પણ નથી. સાવ સામાન્ય ખિસકોલીથી માંડી કપિરાજ હનુમાનજી પણ સહુની સાથે હોય. અહીં એમના દરબારમાં કોઈ ગરીબ કે ધનિક નથી. કોઈ નાનો કે મોટો નથી. કોઈ ઊંચ કે નીચ નથી. સહુમાં સમાન ભાવ જોવાની દીર્ઘદૃષ્ટિ આપણા ઋષિમુનિઓએ આપેલી છે. આપણા જ સભ્ય સમાજ અને સંસ્કૃતિની તો એ દેન છે. જેવો છે તેવો એ આપણો છે. આપણો સમાજ સભ્યતા અને સનાતન સંસ્કૃતિ સાથે જોડાયેલો છે અને એની સાથે હું પણ જોડાયેલો છું... એવા ગૌરવની લાગણી સાથે હળવું-મળવું અને ખભે ખભો મિલાવીને રહેવું તે જ તો છે દિવાળી!

હા, તે સમયે આજના જેવી અઘતન સુવિધાઓનો ચોક્કસ અભાવ હશે, પરંતુ મનના ઉજ્જવળ ભાવની સુવિધા વિપુલ માત્રામાં હતી. અપવાદરૂપ ક્યાંક કેકેયી, મંથરા હોઈ શકે.

પ્રભુ શ્રીરામના પાવન ચરણો અયોધ્યામાં પધારશે એ સાથે હશે રામની અર્ધાંગિની જેના વિના શ્રીરામ પોતે પણ અપૂર્ણ હતા એવાં સીતામાતા. શેષનાગનો અવતાર ને બ્રાતૃભાવ માટે મરી ફીટનાર એવા લક્ષ્મણજી. રામના સદાયના દૂત એવા કષ્ટભંજન શ્રીહનુમાનજી. સાથે હશે વાનરસેના ને પેલા કેવટ પણ સહેજેય દૂર ક્યાં? એ સહુના આગમનનું પર્વ, સહિયારો ઉજાસ અને સઘળે પ્રકાશ છે.

ઘર, ફળિયું, ગામ ને પછી ગામેગામ સ્વચ્છતાનો સંદેશ અને સપનાંનો ઉજાસ છે ને સંપનો પ્રકાશ છે. લાઈટો નહોતી છતાં પણ મારાથી બનતો ઉજાસ ધરવાને હું તત્પર છું... એવું કહેતું કોડિયું તો પ્રકાશ પુંજ છે. ઘરઘર દીવડા દિવાળીનું મોંઘેરું પ્રતીક છે. અંધકારને હટાવી જીવનને પ્રકાશમય રાખવાને તેજની પણ તાતી જરૂરિયાત છે. ને શુભમ કરો તું કલ્યાણમ' ના ગાન સાથે અયોધ્યામાં શ્રીરામનું આગમન એટલે, અહો આનંદમ્... એ સિવાય બીજો શબ્દ ક્યાં? મિત્રો, આ જ તો છે દિવાળી! ઈશ્વર મારા-તમારા ગામમાં પધારે છે. મારા-તમારા ઘર તરફ આવે છે. આપણા તન-મનમાં બિરાજમાન થવાને આતુર છે, આપણે આપણાં તન-મનનાં દ્વાર ઉઘાડાં રાખવાનાં છે. એ ઉજાસને, એ પ્રકાશને આપણામાં ઉતારવાનો છે. એ સામર્થ્યનો જય જયકાર કરવાનો છે. એ જ સત્ય ને એ જ સનાતન સંસ્કૃતિ સાથે વણાયેલું છે. પાંચ-પાંચ દિવસની પણ કેવી અદ્ભુત ભાગીદારી છે.

એમાં પણ સંપની સુખડીની મીઠાશ અનન્ય રીતે આપણને પીરસેલી છે. તો ભલા માણસ, સમજવાનું હવે આપણે સહુએ છે કે... દિવાળી એટલે આપણા સહુનું સહિયારું પર્વ. સંપની સમજણનો સરવાળો કરતું પર્વ. આનંદ-ઉલ્લાસનો મહિમાને ઉજાગર કરતું પર્વ. નાનાં-મોટાંના ભેદભાવ ભૂલીને સાથે જીવવાનું પર્વ.

ભવ્ય વિરાસતમાં મળેલી આવી ઉદાત ભાવનાને આપણે સહુ સમજશું. આપણા પૂર્વજોએ આપેલી શીખ-સમજ પ્રમાણે હરહંમેશ માટે જીવીશું તો આ દિવાળી આવી આવી ને એ જતી રહી... એવું ક્યારેય કહેવું નહીં પડે. એ પછી તો બારેમાસ દિવાળી... દિવાળી, મેવા-મીઠાઈ ને સદાય ધીવાળી!

કેળવણી એ જીવન વ્યાપી વસ્તુ છે. કેળવણીમાં ઊંડાણ અને વિસ્તાર બંને જોઈએ. ઊંડાણ ન હોય અને વિસ્તાર થાય તો ઝાડ ઊથલી પડે. એકલું ઊંડાણ હોય અને વિસ્તાર ન હોય તો ફળ ન બેસે.

- શ્રી નાનાભાઈ ભટ્ટ

દિવાળી અને પ્રકૃતિ: પરંપરાની ઉજવણી અને પર્યાવરણનું રક્ષણ

- દિરેન એચ. શર્મા
રાજ્ય પારિતોષિક શિક્ષક
પ્રાયમિક શાળા વાવડી તા.જી. ખેડા
મો. ૯૫૭૪૬૬૫૦૩

દિવાળીનો તહેવાર આફતને જીતવા અને શાંતિ તથા સમૃદ્ધિના આગમનની કથા સાથે જોડાયેલ છે, પરંતુ આજે, તેની સાથે પર્યાવરણ પ્રત્યેની આપણી જવાબદારીને પણ સમજવી ખૂબ જ જરૂરી છે. દિવાળી મિત્રતા અને પ્રેમના સંદેશાઓને પ્રગટ કરે છે. કુટુંબ અને મિત્રો સાથે મળી ઉજવણી કરવાથી સામાજિક એકતા વધે છે. દર વર્ષે લક્ષ્મીપૂજાના મારફતે અમને ભૌતિક અને આર્થિક સમૃદ્ધિના મહત્વનું જ્ઞાન મળે છે, જે પ્રકૃતિ સાથેના સંબંધને ઉજાગર કરે છે.

દિવાળીનો પરંપરાગત અને ઋતુઓ સાથેનો સંબંધ:

દિવાળી હિંદુ પંચાંગ મુજબ કારતક મહિનાની અમાસના દિવસે ઉજવવામાં આવે છે, જે સરેરાશ ઓક્ટોબર કે નવેમ્બરમાં આવે છે. આ સમયગાળો ખેતીમાં ખેતરોમાંથી પાકની કાપણી પછીનો હોય છે, જે અર્થતંત્રમાં સમૃદ્ધિ લાવનાર હોય છે.

દિવાળી એ કૃષિ દ્વારા સમૃદ્ધિ મેળવ્યા બાદ એનો આનંદ વ્યક્ત કરવાનો તહેવાર છે, જે પ્રકૃતિથી મળેલી ભેટ માટે આભાર વ્યક્ત કરે છે. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય ભારતમાં, પાકની ખુશી માટે આ સમયગાળા દરમિયાન લોકો પોતપોતાનાં ઘરોને નવા રંગો અને દીવાઓ વડે શણગારતા આવે છે.

પ્રકૃતિ અને દિવાળીનો પરંપરાગત સંબંધ સ્વચ્છતા સાથે પણ છે. દિવાળી પહેલાં ઘરોની સારી રીતે સફાઈ કરવાનું જે ચલાય છે, તે એક રીતે પ્રકૃતિ સાથેના સ્વચ્છતા અને સ્વસ્થતાના સંબંધને દર્શાવે છે. આ તહેવાર દરમિયાન ઘરોની અંદર અને બહાર લાઈટ્સ, રંગોળી અને છોડ-ફૂલોથી શણગાર કરવો, તે પ્રકૃતિની આરાધના કરવાની જ રીત છે. આથી દિવાળી પર્યાવરણ સાથે

જોડાયેલ તહેવાર છે, જે નવું અને શુદ્ધ પ્રસ્થાન પ્રકૃતિ તરફનો માર્ગ બતાવે છે.

પર્યાવરણ પર દિવાળીનો પ્રભાવ: એક સંવેદનશીલ વાત:

પરંપરાગત રીતે, દિવાળી પ્રકૃતિના મહાત્મ્ય અને આરોગ્ય માટે ઉજવાતો તહેવાર હતો, પરંતુ કાલાંતરે આ તહેવારમાં ફેરફાર થયા છે. આ ફેરફારોમાં સૌથી મહત્વનો છે ફટાકડાઓનો સમાવેશ. ફટાકડાને કારણે થતા પ્રદૂષણની સમસ્યા વિકરાળ બની ગઈ છે. ફટાકડાઓના ધુમાડા અને અવાજથી હવા અને અવાજ પ્રદૂષણ વિકસે છે, જે આપણા આરોગ્ય અને પર્યાવરણ માટે નુકસાનકારક છે.

ફટાકડા, જે એક સમયે તહેવારના આનંદ માટે સરળતાથી ચલાવવામાં આવતા, હવે તેનું ચલાવ અને પ્રભાવ વધતો રહ્યો છે. આથી, આવકવર્ગો અને શહેરોમાં, ફટાકડાઓનો અનિયંત્રિત વપરાશ પ્રકૃતિ માટે ઘાતક સાબિત થઈ છે. ખાસ કરીને શહેરી વિસ્તારોમાં, દિવાળીના સમયગાળામાં હવાનું ગુણવત્તા સ્તર ખતમ થઈ જાય છે. ફટાકડાના ધુમાડાથી હવામાં કાર્બન ડાયોક્સાઈડ, કાર્બન મોનોક્સાઈડ, અને સલ્ફર જેવા ઝેરી વાયુ ભળી જતા હોય છે, જે શ્વાસની તકલીફો અને ફેફસાંના રોગોને આમંત્રણ આપે છે.

આ ઉપરાંત, ફટાકડાના અવાજ પ્રદૂષણથી વન્ય પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ પર પણ કટુ પ્રભાવ પડે છે. ઊંચા અવાજના ફટાકડાથી ઘણાં પક્ષીઓ આંચકો અનુભવે છે, અને તેમના જીવનચક્રમાં ખલેલ પડે છે. નાનાં પ્રાણીઓ, જેમ કે કૂતરાં અને બિલાડીઓ પણ આ અવાજથી આંચકામાં આવી જાય છે. આપણી દિવાળી બીજા માટે ત્રાસરૂપ ન બને તે જોવું જ રહ્યું!

પર્યાવરણ માટે હરિત દિવાળીનો મહત્ત્વ:

પર્યાવરણ અને પ્રકૃતિનું જતન કરવા, ‘હરિત દિવાળી’ આંદોલન ભારતના ઘણાં રાજ્યોમાં અને દેશભરમાં વધી રહ્યું છે. તેની રચના પર્યાવરણને અનુકૂળ રીતે તહેવારો ઉજવવા માટે કરવામાં આવી છે. હરિત દિવાળીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ફટાકડાની જગ્યાએ પર્યાવરણીય અનુકૂળ દીવા, મીણબત્તીઓ, અને રંગોળીનો ઉપયોગ કરવો છે. દિવાળીની પરંપરામાં પર્યાવરણને નુકસાન ન થવાનું ધ્યાન રાખવામાં આવે છે, જે આજના સમયમાં ખૂબ જ જરૂરી છે.

હરિત દિવાળી માટે કેટલાક સક્રિય પગલાં આ રીતે લઈ શકાય છે:

1. ફટાકડાની જગ્યાએ દીવા અને મીણબત્તીઓ: પરંપરાગત માટીના દીવોના ઉપયોગથી, વિજળીનો બચાવ પણ થાય છે અને માટીના દીવા પ્રકૃતિમિત્ર છે. તે કુદરતી સામગ્રીથી બને છે અને ઉપયોગ પછી પ્રકૃતિમાં છટકાય છે.
2. રંગોળીમાં કુદરતી રંગોનો ઉપયોગ: કૃતિમ અને કેમિકલ આધારિત રંગોના બદલે કુદરતી રંગો અથવા ફૂલોના પાંદડા વડે રંગોળી બનાવવી.
3. ફટાકડાની જગ્યાએ પર્યાવરણમિત્ર (ગ્રીન ફટાકડા) ફટાકડા: જો કોઈ ફટાકડા જ લગાવવા હોય, તો ઓછી પ્રદૂષણ ફેલાવતા પર્યાવરણીય ફટાકડાઓનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.
4. વિજળી બચાવવા માટે સૌર ઉર્જાનો ઉપયોગ: ઘરની સજાવટ માટે નર્ઈઝ લાઈટ્સ કે સોલર લાઈટ્સનો ઉપયોગ કરી શકાય છે, જે પર્યાવરણને હાનિ કરતું નથી.

પર્યાવરણ જતન માટે સામાજિક જવાબદારી:

દિવાળી માત્ર અંગત આનંદ અને ઉજવણીનો તહેવાર નથી, પરંતુ તે સમાજની સંસ્કૃતિ અને પર્યાવરણના જતનનો પણ તહેવાર છે. પર્યાવરણની

સંભાળ રાખવું આપણા સૌની ફરજિયાત ફરજ છે, કારણ કે આપણે જ્યાં રહેતા હોઈએ છીએ ત્યાંનું પ્રકૃતિ જાળવી રાખવી એ આવશ્યક છે. પર્યાવરણ પ્રત્યે સજાગ રહેવાની જરૂર છે, અને તેની શરૂઆત તહેવારો દરમિયાન કરી શકાય છે. દિવાળી જ તહેવાર છે, જ્યાં આપણે પ્રકૃતિ સાથે વધુ ઊંડો સંબંધ બાંધી શકીએ. પ્રકૃતિ એ આપણી માતા છે, અને તેની દેખરેખ રાખવા માટે તહેવારો ઉત્તમ સમય છે.

સમુદાય, શાળાઓ, અને સરકાર પણ પ્રકૃતિને મહત્ત્વ આપતા અને પર્યાવરણીય જાગૃતિ ફેલાવતા કાર્યક્રમો ચલાવી રહી છે. આ પ્રયાસો દ્વારા પર્યાવરણની સંભાળ અને પ્રકૃતિના જતનને પ્રોત્સાહન મળવા માટે શિક્ષણ અને જાગૃતિ એ મહત્ત્વની કડી છે.

પારંપરિક રીતે પર્યાવરણ મિત્ર ઉજવણીની તરફેણ:

ભારતીય પરંપરાઓમાં હંમેશાં પર્યાવરણને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રાચીન સમયોથી જ લોકો પર્યાવરણ સાથે મળીને જીવન જીવતા હતા. માટીના દીવા, કુદરતી રંગો, અને પર્યાવરણમિત્ર ફટાકડાઓ એ જ દિવાળીની મૂળ પરંપરા છે. વિજ્ઞાન અને ટેકોલોજી અને પછી મશીન ઉદ્યોગોની ક્રાંતિ સાથે, આ પરંપરાઓમાં ફેરફાર આવ્યો, પરંતુ હવે એ જરૂરી છે કે આપણે ફરીથી પર્યાવરણીય સંકલન તરફ પાછા ફરીએ.

દિવાળી અને આત્મનિર્ભર ભારત:

દિવાળીને પર્યાવરણીય રીતે અનુરૂપ ઉજવવી એ આત્મનિર્ભર ભારતની વિચારસરણી સાથે પણ સંકળાયેલ છે. સ્થાનિક માલનો ઉપયોગ, જેમ કે માટીના દીવા અને સ્થાનિક રીતે ઉત્પાદિત સામગ્રી, એ માત્ર પર્યાવરણને જ નહીં, પરંતુ સ્થાનિક અર્થતંત્રને પણ સહાય કરશે.

પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના, તહેવાર ઉજવવા માટે લોકોમાં જાગૃતિ અને પર્યાવરણપ્રત્યેનો પ્રેમ જાગૃત કરવો, એ આત્મનિર્ભર ભારત તરફનો એક મહત્ત્વનું પગલું છે.

એક મજાનો માણસ આજે થઈ બેઠો છે તાડ !
માટે ખેતર કોઈ ન આવે, થઈ બેઠો છે વાડ !

એક વો ભી દિવાલી થી!

- સંજય થોરાત 'સ્વજન'
મો. ૯૪૨૬૮૮૦૪૦૦

શ્રી રામચંદ્ર કહ ગયે સિયા સે... એસા કલજુગ આયેગા દોંનોં ઔર સે મેસેજ હોંગે, દિવાલી મેં મિલને કોઈ નહીં આયેગા.!

દિવાળીનો તહેવાર આંગણે આવી ગયો છે. સંપૂર્ણ ભારત દેશ અને જ્યાં જ્યાં ભારતીય વસે છે ત્યાં અત્યારે દીવાનો ઝગમગાટ છે, રોશની છે, શણગાર છે, મીઠાઈની સુવાસ છે અને આનંદ ઉલ્લાસ છે. આજની દિવાળીનું અનોખું ચિત્ર એટલે દિવાળીના દિવસે લોકો નાહીધોઈને સવારથી મોબાઈલ પર લાગી જાય છે. જાત જાતના અને ભાતભાતનાં દિવાળી મેસેજ અને અવનવાં ચિટિંગ કાર્ડ લોકોના મોબાઈલમાં આવે છે અને એ લોકો સૌને ફોરવર્ડ કે રિપ્લાય પણ કરે છે...

એક સમય હતો કે જ્યારે નવરાત્રી પૂર્ણ થાય તે સાથે જ ઘર-ઘરમાં સફાઈ અને સુશોભન શરૂ થઈ જતાં દશમ, અગિયારસના દિવસે ઘરોમાં મઠિયાં, ચોળાફળી, સુંવાળી, ઘૂઘરા, મોહનથાળ, જેવી મીઠાઈ, નમકીન ઘર-ઘરમાં બનતી હતી. દરજીઓને ત્યાં દિવાળીનાં નવાં કપડાં સિવડાવવા માટે એક મહિના અગાઉથી લોકો આંટાફેરા કરવા માંડતા અને એ ચહલપહલ દરજીને ત્યાં દિવાળીની રાત સુધી રહેતી. પોસ્ટમેન, સફાઈ કામદાર, ચોકીદાર, પ્યૂન અને નાના કર્મચારીઓને દિવાળીની 'બોણી' આપવાનો એક ટ્રેન્ડ હતો. બેસતું વર્ષ, ભાઈબીજ અને લાભપાંચમ સુધી 'એક-મેકને મળવામાં ખુશી જાણે કે છલકાઈ જતી હતી, પરંતુ હવે એ બધી વાતો બદલાતા યુગની સાથે બદલાઈ ગઈ છે...

એ પણ એક દિવાળી હતી અને આ પણ એક દિવાળી હશે કે જ્યાં લોકોની અવરજવર ઘટી છે અને વોટ્સેપ મેસેજનું પ્રમાણ વધ્યું છે. મોટા ભાગના ઘરે લોકો વારેવારે ટિપોય પર સજાવેલી મીઠાઈ અને ફરસાણ પર

નજર ફેરવી અને નિસાસા નાંખે છે. લોકો મેસેજ અને એના રિપ્લાય કરી, આવેલા મેસેજ અને કાર્ડ ફોરવર્ડ કરી થાકી જાય છે.

તમને પેલું ગીત યાદ છે? શ્રી રામચંદ્ર કહ ગયે સિયા સે... એસા કલજુગ આયેગા દોંનોં ઔર સે મેસેજ હોંગે, દિવાલી મેં મિલને કોઈ નહીં આયેગા.! એક તો મોંઘવારીએ આપણા જીવનના પ્રત્યેક તહેવાર પર અસર કરી છે અને હવે તો દિવાળી પણ એનાથી બાકાત નથી. બોનસના રૂપિયા આવે એટલે કપડાં મિઠાઈ સાથે ઘરે દિવાળી આવે છે. પરંતુ મહેમાન આવતા નથી અને ઘરની બનાવેલી મીઠાઈ ફરસાણ જાતે જ પૂરાં કરવાં પડે છે!

દિવાળીને કારણે મોટા ભાગનાં ગુજરાતી ઘરોમાં હાલ દિવાળીની સાફસફાઈ પતી ગઈ છે અને તહેવાર નજર સામે છે, પણ કોઈ કોઈને ઘરે જતું નથી આવવામાં ચાલો જરા એક નજર પોતાના બાળપણ પર કરીએ અને દિવાળીને લગતી આપણી સૌથી પહેલવહેલી યાદોને વાગોળી જોઈએ... દિવાળીના દિવસોમાં ઘરમાં બનતી મીઠાઈઓની મીઠી સોડમ, ઘરના દરવાજા પર લટકતાં આસોપાલવનાં તોરણ, રસ્તા પર ફૂટતા તનકતારા, ચકરી અને ફુવારાઓનો ઝગમગાટ, આંગણે પુરાયેલી રંગોળીની વચ્ચે ગોઠવાયેલાં માટીનાં કોડિયાના પ્રકાશમાં ઝગમગી ઊઠતા પરિવારજનોના ચહેરા તથા બનારસી સાડી અને સેલા પહેરેલી માતાઓની આંગળી પકડી દેવદર્શને જતું આપણું બાળપણ! બરાબરને?

નવા વર્ષના દિવસે લોકો લાગતાવળગતા સૌ કોઈના ઘરે સાલમુબારક કરવા જતા અને બધાંના જ ઘરે એકસરખાં બનેલાં મોહનથાળ, મગસ, ચકરી, ચેવડો, ચોળાફળી અને મઠિયાના મીઠા-નમકીન ચટકારાને મનભરી માણતા! આખા વર્ષમાં માતાપિતા પોતાનાં

સંતાનોને ફક્ત દિવાળી પહેલાં જ બે જોડી નવાં કપડાં અને એક જોડી નવાં બૂટ-ચંપલ અપાવતા અને આખું વર્ષ ચલાવવાના હોવાથી ઓવર સાઈઝ લેવાયેલાં એ કપડાંને બાળકો દિવાળીના દિવસે અતિ ઉત્સાહથી પહેરી ફટાકડા ફોડવા જતાં!

ત્યારે લોકોની આવક બહુ નાની હતી અને સગવડો બહુ ઓછી છતાં સુખ બહુ મોટાં હતાં. આજે આવક ઘણી મોટી થઈ ગઈ છે અને સગવડો ખૂબ વધી ગઈ છે, છતાં સુખનો ઈન્ડેક્સ કાયમ મંદીમાં જ રહે છે. તેમ છતાં આજે પણ મોટા ભાગના ગુજરાતી પરિવારો અઢળક પરિવર્તન સાથે પણ આપણી આ ઉપરોક્ત પરંપરાને પોતપોતાની રીતે વળગી રહેવાનો પ્રયત્ન તો કરે જ છે. આજે પણ દિવાળી પહેલાં આખા ઘરની સફાઈ થાય છે, જૂનાં કપડાં કાઢી નવાંની ખરીદી થાય છે, બધાંને ત્યાં એ જ ચકરી, ચેવડો, ચોળાફળી અને મઠિયાનો નાસ્તો બને છે, રંગોળી પુરાય છે, દીવા થાય છે, તોરણ લટકાવાય છે અને પરિવારજનો સાથે મળી દેવદર્શને જાય છે.

દિવાળીએ સવારે સબરસ પણ આવે છે અને ઢોલી ઢોલ વગાડી બોણી માગે છે. આસોપાલવના બારણે તોરણ બાંધી માળી શુકન કરાવી જાય છે. ઘરની સ્ત્રીઓ આંગણે બેસી રંગોળી પૂરવા એકાગ્ર થાય છે. માર્કેટમાં જઈને ખરીદી કરવાનો ટ્રેન્ડ ઘટ્યો છે અને ઓનલાઈન ડિસ્કાઉન્ટ ઓફર સાથે શોપિંગ થાય છે. કપડાં તો નવાં આવે છે, પરંતુ એ પહેરી જવું ક્યાં? એની મૂંઝવણ છે. બધાંને ત્યાં નાસ્તા તો બને છે. પરંતુ ઘરે મહેમાનોની અવરજવર ઘટી ગઈ છે. બાળકો ફટાકડા ફોડે છે, પરંતુ અડધા ફૂટેલા ફટાકડા સવારે મિત્રોની ફોજ હાજર નથી હોતી. પહેલાં ફટાકડાના ઘરમાં ભાઈબહેનો વચ્ચે ભાગ પડતા હતા હવે એકાદ સંતાન હોવાથી એકલાઅટૂલા જ ફટાકડા ફોડી મન મનાવી લેવું પડે છે. ટૂંકમાં ઘણુંબધું ચેન્જ થયું છે.

તો શું હવે આપણે નકારાત્મક બની બેસી રહેવાનું? આ દિવાળીને આપણે હકારાત્મક સંદર્ભમાં અનોખી કેવી રીતે બનાવીએ? કારણ કે જે ઉત્સવ આપણે હંમેશાંથી લોકોની સાથે રહી ઊજવતા આવ્યા છીએ એ જ ઉત્સવ આ

વર્ષે પણ ધમાકેદાર ઊજવવાનો છે. સૌ પહેલાં તો આપણે નક્કી કરીએ કે કોઈ મારા ઘરે આવે કે ન આવે પરંતુ હું તો ઓછામાં ઓછા પાંચ પરિવાર, પાડોશી કે મિત્રોના ઘરે નૂતન વર્ષાભિનંદન કરવા અવશ્ય જઈશ.

આપણે સૌ ભગવાનની કૃપાથી એટલા તો સુખી સંપન્ન છીએ કે આ તહેવાર ઊજવી શકીએ છીએ તો આપણે થોડો સમય કાઢીને એવા લોકો સાથે દિવાળીનો તહેવાર સેલિબ્રેટ કરવાનો જેમનું આ દુનિયામાં કોઈ જ નથી. જેઓ આપણી જેમ વખાના માર્યા નહીં, પરંતુ કોઈ પોતાનું ન હોવાથી સોશિયલ ડિસ્ટન્સિંગ અનુભવી રહ્યા છે. તેથી આ વખતે કોઈ એકાદ ઘરડાઘર કે અનાથાશ્રમની મુલાકાત પણ લઈ શકાય, કોઈ શ્રમજીવી વસાહતમાં જઈ એમને મીઠાઈ અને ફટાકડા આપી શકાય. જો એ મુશ્કેલ લાગતું હોય તો એટલિસ્ટ તેમના માટે કોઈ વ્યક્તિ કે સંસ્થા કામ કરતી હોય એમને આર્થિક સહાય કરી જ શકાય!

મોટા ભાગે દિવાળી જેવા વર્ષના સૌથી મોટા તહેવારના દિવસોમાં આપણું ટુ ડૂ લિસ્ટ જ એટલું લાંબું હોય કે દિવાળી આવતાં પહેલાં જ આપણી શારીરિક શક્તિઓનું દેવાળું નીકળી ગયું હોય. આપણને ગમતું, આપણને મજા આવે એવું, આપણને રિલેક્સ કરે એવું કશું કરવાનો આપણી પાસે સમય જ બાકી ન રહે. આ વર્ષે દીવાળીના બહાને આપણી પાસે એ તક આવી છે, જ્યારે આપણે હંમેશાંથી મનાવતા આવ્યા છીએ એવી રીતે નહીં, પણ આપણને હંમેશાંથી મનાવવી હતી એવી રીતે દિવાળી મનાવી શકીએ છીએ.

આ વર્ષે જવાબદારીઓ અને ફરજોના બોજ તળે દબાઈ ગયેલી આપણી સર્જનાત્મકતાને બહાર કાઢીએ અને એવું કંઈક ક્રિએટિવ કરીએ જે હંમેશાંથી આપણને દિવાળીમાં કરવું હતું, પછી એ ઘરની દીવાલ માટે કોઈ અલાયદું વોલ આર્ટ બનાવવાની વાત હોય કે પછી માટીના ફૂંડાને રંગવાની વાત, આપણને ગમતું પુસ્તક ફરી પાછું વાંચવાની વાત હોય કે પછી આપણને ગમતી ફિલ્મો ફરી પાછી જોવાની વાત. ટૂંકમાં એ બધું જ કરી લઈએ જે દિવાળીની દોડાભાગીમાં હંમેશાં જ કરવાનું રહી જતું હતું.

તો આવો, ઉજાસના આ પર્વ દરમિયાન આપણા અંતરમાં અંધકાર ફેલાવવા દઈએ નહીં અને કંઈક એવું કરીએ કે આપણી સાથે અન્યોની દિવાળી પણ ઉજવણ બને...

હાથમાંથી રેતી સરકે તેમ એકાદશીથી ભાઈબીજ સુધીનાં કેલેન્ડરનાં સાત પાનાં જાણે પલકારામાં ફરી ગયાં હોય તેવું લાગવા માટે તે પ્રકારે સમય જતો રહે છે અને માત્ર યાદો રહી જાય છે, જો કે આ સમય આવનારા વર્ષને ઉત્સાહ સાથે વિતાવવાની તાજગી આપી જાય છે. ફાસ્ટફૂડનો યુગ છે એટલે દિવાળીના પખવાડિયા અગાઉ ઘર-ઘરમાં બનતાં ફરસાણ, મીઠાઈ અને વાનગીઓની સોડમ હવે દુકાનોમાં રહી ગઈ છે, ત્યારે એવું કહી શકાય કે

આજના આ રેડીમેઈડ યુગમાં હવે બધું જ રેડીમેઈડ મળે છે અને તેમાં પણ આધુનિકતાનો રંગ ચઢી ચૂક્યો છે. આજના યંગસ્ટર્સ વોટ્સએપ અને એફ.બી. સહિતની સોશિયલ નેટવર્કિંગ સાઈટ્સ પર એકબીજાને ‘હેપ્પી ન્યૂ યર’ના રેડીમેઈડ આવેલા મેસેજ સેન્ડ કરશે. તો, બૂઝુર્ગો જૂની યાદો તાજી કરીને કહેશે કે એક યે ભી દિવાલી હૈ ઔર એક વો ભી દિવાલી થી!

શુભ-લાભ: આ દિવાળીએ આપણે ઓછામાં ઓછા પાંચ ઘરે પ્રત્યક્ષ જઈને સૌને વિક્રમ સંવત એટલે 2080ની શુભ કામનાઓ આપી અને નાનાં બાળકોને કડકડતી નવી સો રૂપિયાની નોટ આપતાં આવીએ.!

બાળકો ઉપર દિવાળીના તહેવારની અસરો

દિવાળીની રજાઓમાં આ છ દિવસનાં પર્વ દ્વારા એમનામાં પારિવારિક ભાવનાની ખિલવણી થતી હોય છે. ધંધાર્થે વસેલા લોકો પોતાના વતન આવી પોતાનાં માતાપિતા ઘર કુટુંબ સાથે આ પર્વની ઉજવણી કરે છે, જેથી એકલવાયું બાળકને ઘરનાં તમામ વ્યક્તિઓ સાથે સુંદર સમય પસાર કરવાનો અવસર મળે છે.

આ તહેવારની ઉજવણીથી બાળકોના વિકાસમાં વધારો થાય છે. બાળકોનો માનસિક વિકાસ અને મૂલ્યોને સિંચન કરતો આ તહેવાર એમનામાં પ્રેમ, દયા, કરુણા, ઉત્સાહ, સહનશીલતા, ધીરજ, ભ્રાતૃભાવ વગેરે જેવાં મૂલ્યો અને ગુણોનું સિંચન કરે છે. બાળકો આ તહેવાર દ્વારા સહિયારી ભાવના અને જવાબદારીઓનું વહન કરતાં થાય છે. સમૂહમાં કરવામાં આવતી પૂજન વિધિ અને કથામાં ભાગ લેતાં થાય છે. સમૂહકાર્ય કરવાની ભાવના ખીલે છે. બાળકો દિવાળી પર્વમા ઘરના તમામ સભ્યો સાથે સફાઈકાર્ય કરે છે. ઘરની સાફ સફાઈમાં યોગદાન આપે છે. શ્રમદાનના મહત્વને એ ખૂબ સારી રીતે સમજી શકે છે. કાર્યની વહેંચણી કરી સફાઈ કાર્ય કરવાનો આનંદ એને પ્રાપ્ત થાય છે.

બાળકોમાં રહેલી સુષુપ્ત શક્તિઓની ખિલવણી પણ આ સમયમાં થાય છે. ઘરને શણગારવા માટે રંગોળી દોરવાની કળા એનામાં વિકસે છે. ઘરમાં જાતે દીવાઓને શણગારીને ફૂલોનો હાર બનાવી દરવાજા ઉપર લગાડવાની પ્રવૃત્તિ દ્વારા એને કંઈક નવું કર્યાનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

દિવાળી પર્વમાં ઘરનાં દાદાદાદી પાસેથી વિવિધ પૌરાણિક-ધાર્મિક કથાઓ સાંભળવા મળે છે, જે તેના માનસિક વિકાસને પોષણ પૂરું પાડે છે.

બાળકો આ તહેવારમાં આવતા મેળાઓમાં પણ ભાગ લે છે. આથી મેળાઓમાં જોવા મળતી વસ્તુઓ અને મેળામાં પરિવાર સાથે ફરવાનો અનેરો આનંદ એ અનુભવે છે. આમ, દિવાળીપર્વ એ બાળકોમાં અંધકારને દૂર કરી પ્રકાશ તરફ લઈ જતો તહેવાર જેવી પવિત્ર ભાવનાને વિકસાવે છે. અસત્ય ઉપર સત્યનો સદા વિજય થાય છે એ વાત એને જીવનભર આગળ વધતા રહેવાની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે. બાળકો પોતાના પરિવારમાં આનંદ ઉલ્લાસમય દિવાળી પર્વની ઊજવણી કરી એનામાં એક નવી ઉર્જાનો સંચાર થાય છે.

નૂતન વર્ષે શિક્ષકનો વાલીને પત્ર

- શિલ્પા પટેલ
સમન્વય સભ્ય, સુરત
મો. ૯૩૭૭૪૪૨૪૩૮

આપ સૌને આગામી પ્રકાશપર્વ દિવાળીની અનેકાનેક શુભ કામનાઓ. ઉત્સવોની ઉજવણી એ આપણા બાળકોમાં પરિવારની પરંપરાઓને દૃઢ કરવાનાં ઉત્તમ પરિબળો સુલભ કરે છે. લાંબી રજાઓના આ દિવસોમાં કુટુંબના સૌ સભ્યોને મહત્તમ સમય સાથે રહેવાનું સૌભાગ્ય સાંપડે છે. આ તકનો આપણે બહોળો લાભ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ.

ભારતીય પર્વોની પરંપરામાં દિવાળી એ સૌથી વધુ ઉમંગથી ઊજવાતું પર્વ છે. દિવાળી એટલે હૃદયમાં રહેલા પ્રેમ, લાગણી, ઉલ્લાસ અને આનંદના દીવડાઓમાં નવું દિવેલ પૂરીને તેને પ્રકાશિત કરવાનો અણમોલ અવસર. એકધારા જીવનમાં નવા ઉત્સાહ અને ઉમંગના રંગોની રંગોળી કરવાનો સુવર્ણ અવસર. આ સુંદર ભાવનાઓને પદ્યમાં પ્રસ્તુત કરતી આ સરસ ઉક્તિ છે .

‘લાગણીથી ખળભળો તો છે દિવાળી,
લઈ ખુશીઓમાં ભળો તો છે દિવાળી,
દીવડાઓ બહાર પ્રગટાવ્યે થશે શું ?
ભીતરેથી ઝળહળો તો છે દિવાળી !’

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ‘વસુધૈવ કુટુંબકમ્’ની ભાવના ઉચ્ચ સ્થાને છે. માત્ર આપણો પરિવાર જ નહીં પરંતુ આસપાસ પડોશ, સગાસંબંધી, સ્નેહીજનો, મિત્રો પરિચિતો અને સમાજના અન્ય પરિવારો પણ ઉત્સવનો આનંદ માણી શકે એવા સહિયારા પ્રયત્નો થકી જ સાચી પારિવારિક, સામાજિક, રાષ્ટ્રિય અને વૈશ્વિક સંવેદનાઓ ઉજાગર કરી શકાય તો જ આવાં માંગલ્યપ્રદ પર્વોની ઉજવણી સાચા અર્થમાં સાર્થક બને.

ઘર એ બાળક માટે સંસ્કારસિંચનની પ્રથમ પાઠશાળા અને શ્રેષ્ઠ યુનિવર્સિટી છે તેમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. પરિવારરૂપી પાઠશાળામાં જીવન

મૂલ્યોનું શિક્ષણ કુટુંબના સભ્યો દ્વારા સહજ રીતે આપી શકાય છે. જેના માટે કેટલાક જરૂરી પ્રકલ્પો અત્રે પ્રસ્તુત કરું છું, આશા છે આપ સૌ આ ઉમદા હેતુને સાર્થક કરવા ઉચિત પ્રયત્નો અચૂક કરશો.

- બાળકની પંચેન્દ્રિયો કેળવાય એ માટે ઘરનાં નાનાં-મોટાં કાર્યોમાં તેમને યુક્તિપૂર્વક સામેલ કરો.
- બાળકોએ કરેલા સારા કાર્યોને યોગ્ય રીતે બિરદાવો પરંતુ ખોટી પ્રશંસાથી અલિપ્ત રાખો.
- દૈનિક આચરણમાં નિયમિતતા કેળવાય એ માટે વેકેશન હોવા છતાં રોજ વહેલાં સૂવું, વહેલાં ઊઠવું, પ્રાર્થના કરવી વગેરે ટેવો સાહજિક રીતે કેળવાય તેવા પ્રયત્નો આપણા આચરણ વડે જ કરવા પડશે. કારણ કે બાળક આપણને જોઈને આપણા આચરણમાંથી શીખે છે.
- બાળકનો સ્વભાવ મિલનસાર બને એ માટે તેમને તમારી સાથે જ સ્નેહીજનોના ઘરે તેમજ સામાજિક પ્રસંગોમાં લઈ જાઓ અને ત્યાં ધ્યાનમાં રાખવાની રીતભાતની સમજણ આપો.
- આપણા પૌરાણિક, ધાર્મિક અને પારિવારિક મૂલ્યોની ઉદાહરણરૂપ બાબતોની બાળકો સાથે હળવાશપૂર્વક ચર્ચા કરવી જેથી તેમના મનોજગત પર તેની સકારાત્મક અસર પડે છે.
- દિવાળીની ભેટમાં બાળકોને ઉત્તમ પુસ્તકોની ભેટ આપો જે તેમનામાં બૌદ્ધિક કૌશલ્યોનો વિકાસ કરે છે.
- તહેવારોનું ધાર્મિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને વૈજ્ઞાનિક મહત્વ પૌરાણિક કથાઓ દ્વારા સમજાવો.
- સામૂહિક પ્રાર્થના, પૂજા કે અન્ય વિધિઓમાં બાળકોને સહભાગી બનાવો જેથી તેમનો

આધ્યાત્મિક દષ્ટિકોણ વિકસે જે માનસિક શાંતિ માટે ખૂબ જરૂરી છે.

- આપણા ધર્મ અને પરંપરાઓના પરિચય થકી મળતાં જીવન મૂલ્યો બાળકોને દુન્યવી દૂષણોના આક્રમણોથી બચાવે છે.
- ‘પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા’ એ સર્વવિદિત ઉક્તિ અનુસાર સ્વાસ્થ્ય એ અમૂલ્ય છે, માટે તહેવારો દરમિયાન ઉચિત આહારવિહારનું પણ ધ્યાન રાખવું.
- દેખાદેખીમાં બહારનો બજારુ ખોરાક ખાવાની કુટેવ બાળકોમાં ન પડે એ માટે એમની મનપસંદ વાનગીઓ ઘરે જ બનાવી આપવી.
- એક માતા સો શિક્ષક બરાબર છે. આહાર અને આરોગ્યનું વિજ્ઞાન તો મા જ ઉત્તમ રીતે શીખવી શકે. તહેવારોમાં પરંપરાઓ અનુસાર વાનગીઓ ઘરે જ બનાવવાથી બાળકોને પરંપરાગત પાકશાસ્ત્રની કળાનો પણ પરિચય મળે છે.
- બાળકોની અનુકરણશક્તિ તીવ્ર હોય છે. તે પોતાનાં સ્વજનોની વર્તણૂક કે વાક્યવ્યવહાર પરથી ભાષાકૌશલ્ય અને રીતભાત શીખે છે, આથી તેમની સાથે વાતચીત મૂઢતાપૂર્ણ સ્વરમાં કરીએ તે અપેક્ષિત છે.
- તહેવારો દરમિયાન આપણા સામાજિક વ્યવહાર કે સગાસંબંધીઓ સાથેની વર્તણૂક ઉપરથી બાળકોને સંબંધોનું મૂલ્ય હકારાત્મક રીતે શીખવવું જોઈએ, જેથી ભવિષ્યમાં તે તંદુરસ્ત સંબંધોનું સાતત્ય પામી શકે.
- આ એક પારિવારિક તહેવાર છે, જેમાં ઘરના

નાના-મોટા દરેક સભ્યને માન પાન આપવા ભેટ સોગાદોની ખરીદીમાં બાળકોને સાથે રાખી વ્યાવહારિક સમજણ આપવી.

- પરિવારના વૃદ્ધ વડીલો પાસેથી પણ બાળકોનું સંસ્કાર સિંચન થાય છે, એ માટે વડીલોને પણ ગિફ્ટ આપો. આ મૂલ્યારોપણ તમારા ઘડપણમાં વ્યાજ સાથે તમને પાછું પ્રાપ્ત થશે.

અહીં તાત્પર્ય છે કે સારાં માતા-પિતા બનવા માટે કોઈ ડિગ્રીની જરૂર નથી. બસ ધૈર્ય અને સજાગતા પૂર્ણ સમતોલ ચિત્ત સાથે બાળઉછેર કરીશું તો આપણી ઘરશાળા થકી આ સમાજ નંદનવન બનશે. પ્રત્યેક બાળક પુષ્પની જેમ મહોરી ઊઠશે. તેમનો જીવનપંથ પ્રકાશિત બનશે. તો આવો આપણે સૌ સાથે મળીને આ દિવાળી પર્વ પર મળેલા વેકેશનનો મહત્તમ લાભ ઉઠાવીએ. આપણાં બાળકોના ઘડતરમાં નવાં મૂલ્યોના રંગ ભરીને તેજસ્વી આચાર વિચારના દીવા પ્રગટાવીને એમના જીવનને દૈદિપ્યમાન કરી રાષ્ટ્રહિતની એક ઉમદા ફરજમાં સહિયારો પુરુષાર્થ આદરીને અવ્વલ આવીએ.

ઈશ્વરે આપણને માતા-પિતા બનાવીને એક ખૂબ જ મોટી જવાબદારી આપણા શિરે સોંપી છે તો ઈશ્વરે આપેલાં બાળપુષ્પોમાં સંસ્કારોની સાત્ત્વિકતાની સુવાસ પ્રસરાવીને આપણાં માતા-પિતા તરીકેના જીવનને ધન્ય કરવાની પળ એવા આ મહાપર્વ દીપાવલીની રજાઓનો મહત્તમ લાભ ઉઠાવીએ.

અનંત ખુશીઓનું દીપોત્સવી પર્વ આપ સૌનાં મનોજગતને પુષ્ટ કરી પ્રસન્નતાથી ભરી દે એવી અંતઃકરણથી અઢળક શુભેચ્છાઓ.

શુભ દીપાવલી. નૂતનવર્ષાભિનંદન...

- જીવનમાં ખુલાસાઓ કરશો નહીં, મિત્રોને તેની જરૂર નથી અને દુશ્મનો એને માનશે નહીં.
- તમારે તમારાં સપનાંને સાચાં પાડવાં હોય તો ઊંઘશો નહીં.
- ઘોડા પર ચડતાં આવડે તે પૂરતું નથી, ઊતરતાં પણ આવડવું જોઈએ.
- કીર્તિ અને અપકીર્તિ ભય જેવાં છે. પ્રાપ્ત કરો તો પણ અને ગુમાવો તો પણ !

દિવાળી અને બાળઘડતર: રંગોળી, પ્રકાશ, સ્વચ્છતા અને ઋતુચર્યા

- કૌશિકા પટેલ
પી.એસ.ઈ ઇન્સ્ટ્રુક્ટર (ચોર્યાશી)
સુરત જિલ્લા પંચાયત ગામ-ટકરમાં.
મો. ૯૧૪૦૧૭૬૦૮૦

હિન્દુઓનો લોકપ્રિય અને પુશીનો તહેવાર દિવાળી. આ દિવસે ગામડા, કચ્છા કે શહેરને દીવા વડે શણગારવામાં આવે છે. ઐતિહાસિક રીતે આ દિવસે કૃષ્ણ ભગવાને નરકાસુરનો વધ કર્યો હતો. 'કાલી પુરાણ' અનુસાર આ દિવસે મહાદેવી કાલિકા એ અનેક રાક્ષસોનો સંહાર કર્યો હતો. અર્ધમ અને અહંકારના પ્રતીક સમાં રાવણ પર વિજય મેળવીને રામનું અયોધ્યામાં પુનરાગમન થતાં, અને પાંડવોનો ચૌદ વર્ષ વનવાસ પૂરો થતાં હસ્તિનાપુર પધાર્યા, આ બધા વિજયોના દિવસે દેવો અને મનુષ્યોએ દીવડા પ્રગટાવી દિવાળી રૂપે ઊજવ્યો.

રંગોળી તો સ્વચ્છતા, શોભા અને સ્વાગતનું પ્રતીક છે. ઘરના આંગણમાં રંગોળી કરતાં-કરતાં માતા બાળકને રંગની ઓળખ. સજાતીય વિજાતીય રંગની ઓળખ. આકારો ની ઓળખ. વિવિધ ઝાડ, પાન, ધર, પશુ, પક્ષી, કપડાં, જેવી અનેક વસ્તુની ઓળખ કરાવે છે. રંગોળી બનાવવામાં બાળક ને સહભાગી બનાવે છે. ચોક્કસાઈ પૂર્વક રંગોળી બનાવતાં શીખવે છે.

આ તમામ બાબતોમાં બાળકનો વિકાસ થાય છે. રંગોળી બનાવતાં તે ચપટીમાં કરોટી અથવા કલર લે છે. અને રંગોળી બનાવે છે તેનાથી તેનો નાના સ્નાયુનો વિકાસ, બૌદ્ધિક વિકાસ, સર્જનાત્મક શક્તિનો વિકાસ, આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે.

આપણી દષ્ટિ ઈન્દ્રિય સાથે સંબંધિત છે. બીજા બધા જીવો માટે પ્રકાશનો અર્થ જીવન ટકાવી રાખવા માત્ર છે, પરંતુ એક મનુષ્ય માટે, પ્રકાશ માત્ર જોવા કે ન જોવા સુધી સીમિત નથી. આપણા જીવનમાં પ્રકાશનો ઉદય એક નવી શરૂઆત સૂચવે છે.

ઘરમાં દીવા પ્રગટાવવાથી આપણું મન શાંત થાય છે, સકારાત્મકતા, ભગવાન પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઉદ્ભવે છે. આ

તમામ બાબતોનું બાળક નિરીક્ષણ કરે છે અને શીખે છે. જીવનમાં આગળ જતાં કોઈ પણ મુશ્કેલી આવે તો ભગવાનને યાદ કરવા, તેનું સ્મરણ માત્ર કરવાથી મુશ્કેલી દૂર થશે, અથવા તેનો ઉપાય મને મળશે જ. જેનાથી બાળક માનસિક રીતે મજબૂત બને છે તે મુશ્કેલીનો સામનો કરવા તૈયાર હોય છે.

બ્રહ્મપુરાણ અનુસાર દિવાળીની મધ્ય રાતે લક્ષ્મીજી વિહાર કરવા નીકળે છે. જેમનું આંગણું સ્વચ્છ, સુશોભિત અને દેદીપ્યમાન હોય ત્યાં દેવી સદાય માટે વાસ કરે છે.

વૈજ્ઞાનિક રીતે ચોમાસાની ઋતુમાં ભેજનું પ્રમાણ વધારે હોય છે. જેથી ઘર માં નાના સુક્ષ્મ જીવો હોઈ છે. આથી સાફ સફાઈ કરવી જરૂરી છે.

ઘરનાં સભ્યો ને સાફ સફાઈ કરતાં જોઈ બાળકમાં સ્વચ્છતાના ગુણનો વિકાસ, પોતાની વસ્તુની સાફ સફાઈ કરતાં શીખે, વસ્તુની જાળવણી કરતા શીખે છે. યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય વસ્તુ મૂકતા શીખે છે. તે પોતાની સ્કૂલ બેગ, બુક, કપડાં, રમકડાં વગેરે ની જાળવણી કરતા શીખે છે.

ઋતુ બદલાતાં પર્વની સાથે સાથે લીલાં શાકભાજીનો ઉપયોગ કરવો. હેલધી સલાડ, તાજાં સિઝનલ ફળો અને ડ્રાય ફ્રુટનું સેવન વધારે ફાયદાકારક બને.

તહેવારના દિવસો હોવાથી બાળકની રજામાં તેને પોષણ ક્ષમ આહાર મળે તે જરૂરી છે. વિદેશી ફૂડ થી દૂર રહી સ્વદેશી મિલેટ્સ (જાડાં ધાન્ય) બાજરી, મકાઈ, જુવાર, સામો, રાગીનો ઉપયોગ કરી આધુનિક વિવિધ વાનગી બનાવવી. આ તમામ વસ્તુની ઓળખ બાળકને કરાવવી. શું ખાવું? શું ન ખાવું? શું ખાવાથી શરીરને પોષણ મળે? આ રેસિપીને વધારે સારી રેસિપી બનાવવા માટે સોશિયલ મીડિયાનો ઉપયોગ કરી શકાય.

દિવાળીનું મહાત્મ્ય

- કુલદીપકુમાર બી. પટેલ
ગણેશવાસ (વડ) પ્રા. શાળા, વડનગર
તા: વડનગર, જિલ્લો: મહેસાણા
મો. ૯૭૨૩૮૦૫૩૧

ભારતમાં વિવિધ ધર્મના લોકો રહે છે અને સાથે મળીને દિવાળી, હોળી, નવરાત્રી, જન્માષ્ટમી, રામનવમી, ઈદ, ઓણમ, ગુડી પડવો, પતેતી, બિહુ, વૈશાખી, નાતાલ, સ્વાતંત્ર્ય દિન, પ્રજાસત્તાક દિન, ગાંધી જયંતિ વગેરે તહેવારો હર્ષ ઉલ્લાસથી ઊજવે છે. પણ આ બધામાં તહેવારોનો રાજા એટલે દિવાળી. દીપાવલી એટલે દીવડાઓની હારમાળા. એટલે આ તહેવારને દીપાવલી કહેવામાં આવે છે. પણ સમય જતાં આ તહેવારનું નામ દિવાળી થઈ ગયું.

સંસ્કૃતમાં કહેવાયું છે, “તમસો મા જ્યોતિર્ગમય” અર્થાત્ અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ જવું અને અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ લઈ જતું પર્વ એટલે દિવાળી. આપણા સૌના આ પ્રિય તહેવારની ઉજવણી આસો મહિનાના અમાસના દિવસે આખા દેશમાં હર્ષોલ્લાસથી કરવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે દિવાળીનો તહેવાર પાંચ દિવસ સુધી ચાલે છે, જેમાં ધનતેરસ, કાળીચૌદસ, દિવાળી, બેસતું વર્ષ (ગોવર્ધન પૂજા) અને ભાઈ દૂજના તહેવારો ઊજવવામાં આવે છે. આ પાંચ દિવસ દરમિયાન આખા દેશમાં વાતાવરણ ખુશમિજાજબની જાય છે.

દિવાળીનો આ પર્વ ન કેવળ ભારતમાં પણ જ્યાં જ્યાં ભારતીયો વસે છે ત્યાં ત્યાં આખા વિશ્વમાં ધામધૂમથી ઊજવવામાં આવે છે. આપણા જીવનમાં આ પર્વનું કંઈક અનેરું અને વિશેષ મહત્વ છે, તો ચાલો તેના મહત્વ વિશે વિસ્તાર પૂર્વક સમજીએ.

ધાર્મિક અને રાષ્ટ્રીય રીતે મહત્વ: દિવાળી એટલે વર્ષનો છેલ્લો દિવસ. આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો કેટલો મહાન અને અદ્ભુત છે કે વર્ષના છેલ્લા દિવસને ઊજવવાને પણ આપણે આનંદ મેળવીએ છીએ. ધર્મની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો રામાયણ મુજબ જ્યારે ભગવાન શ્રી રામ

લંકાધિપતિ અહંકારી રાવળને પરાજિત કરી અયોધ્યા પરત ફર્યા હતા ત્યારે શ્રીરામના આગમન સમયે અયોધ્યા વાસીઓએ દીવડા પ્રગટાવી આનંદ અને ખુશી વ્યક્ત કરી હતી. વળી કાલિકા પુરાણ પ્રમાણે આ દિવસે દેવી કાલિકા માતાએ અનેક રાક્ષસોનો નાશ કર્યો હતો અને દેવોએ દીવડા પ્રગટાવી વિજયને વધાવ્યો હતો. આ દિવસથી આપણા દેશમાં દિવાળી ઊજવવાની પરંપરા ચાલતી આવી છે.

દિવાળીના પર્વ પર દીવડાની સાથે રંગોળીનું પણ મહત્વ છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે રંગોળી કરવાથી મા લક્ષ્મીની પધરામણી થાય છે. તેથી ઘરની સ્ત્રીઓ દ્વારા આ દિવસે રંગોળી બનાવવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં વિવિધ ધર્મના અને પ્રદેશના લોકો જુદી જુદી રીતે દિવાળીની ઉજવણી કરે છે. જૈન ધર્મમાં દિવાળી એ 15 ઓક્ટોબર, 527 ઈસ. પૂર્વે 24મા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી દ્વારા મેળવવામાં આવેલા નિર્વાણનું પ્રતીક છે. ધર્મપ્રેમી જૈન ધર્મના લોકો માટે દિવાળી એ આત્માના પ્રકટીકરણનું પર્વ છે. તેઓ આ દિવસે સંયમમાં વર્તે છે અને પ્રભુ મહાવીર સ્વામીની આરાધના કરે છે.

જૈન ધર્મના લોકો આ પર્વ પર મધ્યરાત્રીએ ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું ધ્યાન ધરી જપ કરીને વિતાવે છે. શીખ ધર્મમાં પણ દિવાળીનું મહત્વ રહેલું છે. શીખ ધર્મમાં છઠ્ઠા શીખ ગુરુ શ્રી હરગોબિંદજીને અન્ય રાજાઓની સાથે ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં બંદી બનાવવામાં આવ્યા હતા. અન્ય કેદીઓને મુક્ત કર્યા બાદ તેઓ પવિત્ર શહેર અમૃતસરમાં આવેલ સુવર્ણ મંદિર ગયા હતા અને ત્યાં લોકોએ મીણબત્તીઓ અને દીવડાઓ પ્રગટાવીને ગુરુને ઉમળકાભેર આવકાર આપ્યો હતો. ત્યારથી તેમની યાદમાં શીખ ધર્મમાં અમૃતસર શહેરને દીવડાઓથી

ઝગમગાવવામાં આવે છે અને ત્યારથી શીખ ધર્મમાં દિવાળી મહત્વ ધરાવે છે. આ કારણથી શીખો દિવાળીને ‘બંદી છોડ દિવસ’ કે ‘કેદમાં પુરાયેલા લોકોની આઝાદીનો દિવસ’ પણ કહે છે. આપણા પાડોશી દેશ નેપાળમાં પણ ધર્મ-સંપ્રદાયના ભેદભાવ વગર દિવાળી ઉમળકાથી ઉજવવામાં આવે છે. આપણો દેશ ભારત બિનસાંપ્રદાયિક દેશ છે અને આપણા દેશના લોકો સહઅસ્તિત્વની ભાવનાથી જીવે છે.

દેશના હિન્દુ, જૈન, શીખ, બૌદ્ધ, મુસ્લિમ વગેરે તમામ ધર્મના લોકો સાથે મળીને દિવાળીની ભવ્ય ઉજવણી કરે છે. જેથી દેશના લોકોમાં રાષ્ટ્રીય એકતા જોવા મળે છે.

દિવાળી અને પ્રકૃતિ: દિવાળીના પર્વમાં શ્રી કૃષ્ણના પ્રતીક સમા ગોવર્ધન પર્વતની પૂજાનું વિશેષ મહત્વ છે. તે કૃષ્ણ દ્વારા ઈન્દ્ર દેવના પરાજય તરીકે પણ ઊજવાય છે. શ્રી કૃષ્ણએ ગોકુળના લોકોને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે ઈન્દ્ર કે બીજા દેવોની પૂજા કરવાથી પાક ઉત્પાદન સારું થઈ શકતું નથી. પૂજાઅર્ચના કરવાને બદલે આ માટે તમારે સખત મહેનત કરવી જોઈએ. ઈન્દ્ર દેવ નારાજ થઈ ગયા અને તેમણે ગોકુળમાં મુશળાધાર વરસાદ વરસાવી પૂર લાવી દીધું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ ગોકુળ વાસીઓની રક્ષા કરવા ગોવર્ધન પર્વત ઊંચકી લીધો હતો.

આ લીલા દ્વારા ભગવાને આપણને સંદેશ આપ્યો છે કે સારી સફળતા મેળવવા માટે સખત મહેનત કરવી જરૂરી છે. વળી આપણે પ્રકૃતિને સાચવીશું તો પ્રકૃતિ આપણને સાચવશે.

વળી દિવાળીએ ભારતમાં લણણીનો સમય પૂરો થયાનું સૂચવે છે. દિવાળીના પાવન પર્વ પર ખેડૂતો સખત મહેનત કર્યા પછી ઉત્પન્ન થયેલા મબલખ પાક માટે ઈશ્વરનો આભાર માને છે અને નવા વર્ષમાં સારા પાક માટે પ્રાર્થના કરે છે. ખેડૂત ઉત્પાદિત પાકનું વેચાણ કરી પરિવારના સભ્યો માટે જરૂરી કપડાં, મીઠાઈ, ફટાકડા વગેરેની ખરીદી કરે છે. જ્યારે સ્ત્રીઓ અને બાળકો ઘર તેમજ આંગણાને શણગારે છે અને સૌ હર્ષોલ્લાસથી દિવાળીની ઉજવણી કરે છે. પાકની એક ઋતુ પૂર્ણ થતાં

વેપારીઓ પણ ખાતાં બંધ કરે છે અને નવી સિઝન પહેલાં દિવાળીની ભવ્ય ઉજવણી કરે છે. તેઓ નવા વર્ષે સારા વેપાર અર્થે મા લક્ષ્મીની પૂજા કરે છે. આમ, આ રીતે દિવાળીનાં પર્વ થકી લોકો પ્રકૃતિનું સન્માન કરે છે અને કર્મનું મહત્વ સમજે છે.

દિવાળી અને બાળઘડતર: આસો મહિનો બેસતાં જ દિવાળીની તૈયારીઓ ઘેર ઘેર શરૂ થઈ જાય છે. સ્ત્રીઓ, બાળકો, યુવાનો હોય કે પછી વૃદ્ધો, બધા જ ભેગાં મળી ઘર, શેરી, મહોલ્લા અને આખા ગામની સફાઈ કરવા જોડાઈ જાય છે. વળી બધા પોતપોતાના ઘરને શણગારવામાં વ્યસ્ત બની જાય છે કારણ કે લોકોમાં એવી માન્યતા છે કે મા લક્ષ્મીનું આગમન ત્યાં જ થાય છે જ્યાં સ્વચ્છતા હોય છે.

સ્ત્રીઓ પોતાના આંગણે રંગોળી પૂરી સજાવટ કરે છે. બાળકો પોતાના ઘરના સભ્યોને આ રીતે કાર્ય કરતાં નિહાળે છે, જેથી તેમને સ્વચ્છતાનું મહત્વ સમજાય છે. તેમનામાં સ્વચ્છતાની ટેવ પડે છે અને કલાકૌશલ્યોનો વિકાસ થાય છે. બધાને હળીમળીને કામ કરતા જોઈ તેઓ પણ હળીમળીને કામ કરતાં શીખે છે, જેથી તેમનામાં સમૂહભાવના વિકસે છે. સાથે મળીને તહેવારની ઉજવણી કરતાં તેઓ ખૂબ આનંદ મેળવે છે તેથી તેમને સંયુક્ત કુટુંબનું મહત્વ સમજાય છે.

ગામ કે શહેરમાં લોકો જાતિ, ધર્મ કે સંપ્રદાય ભૂલી દિવાળીની ઉજવણી કરે છે. જેમાં બાળકોને રાષ્ટ્રીય એકતાનાં દર્શન થાય છે, જેથી તેઓ પણ સંપીને રહેતાં શીખે છે. આમ, દિવાળીના આ પર્વમાં વડીલોને સથવારે બાળકના જીવનનું અમૂલ્ય ઘડતર થાય છે.

નવવર્ષની સાથે નૂતન સંકલ્પ: દિવાળીને દીપાવલી પણ કહે છે. આ પાવન પર્વમાં સાંજ પડ્યેથી ઘેર ઘેર દીવડાઓની હારમાળા જોવા મળે છે, જેથી આખું ગામ પ્રકાશથી ઝળહળી ઊઠે છે, એટલે જ દિવાળીને પ્રકાશનું પર્વ કહે છે. પ્રકાશ અંધકારને હરી લે છે. માટે દિવાળી એક સંદેશ છે કે મનમાં રહેલા અજ્ઞાનના અંધકારને જ્ઞાનરૂપી દીપથી દૂર કરી જીવનને ઉત્તમ બનાવીએ.

વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિ

- મહેશ સી. પરમાર 'સ્પર્શ'
શોધણા, સરદાર પટેલ યુનિ.,
વલ્લભ વિદ્યાનગર
મો. ૯૬૬૨૫૧૯૨૭૫

પૃથ્વી પર માનવની ઉત્પત્તિ થઈ તેની સાથે જ શિક્ષણની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી. અલબત્ત તે શિક્ષણ અનૌપચારિક હતું. મતલબ માનવજીવનનો ઇતિહાસ જેટલો પ્રાચીન છે એટલો જ પ્રાચીન ઇતિહાસ શિક્ષણનો છે.

શિક્ષણ થકી જ માનવીનો આધુનિક અવતાર ઘડાયો છે. વ્યક્તિના સર્વાંગીણ વિકાસ, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય પ્રગતિ માટે, સભ્યસમાજના નિર્માણ માટે તથા સંસ્કૃતિના ઉત્થાન, વહન માટે શિક્ષણનો ફાળો અદ્વિતીય તેમજ અનિવાર્ય રહ્યો છે.

વેદકાલીન શિક્ષણ:

ભારતની શિક્ષણપ્રણાલી ખૂબ જ પ્રાચીન છે એમાં કોઈ બેમત નથી. ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીની વાત નીકળે ત્યારે આપણે વૈદિક યુગની સફર કરવી જ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

‘વેદ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ‘વિદ્’ ધાતુ પરથી થઈ છે. જેનો અર્થ થાય છે - ‘જાણવું’ મતલબ કે જ્ઞાન મેળવવું. આ પરથી કહી શકાય કે ભારતીય શિક્ષણના ઇતિહાસનો પાયો વેદોથી ચણાયો છે.

ઋગ્વેદમાં શિક્ષણની વ્યાખ્યા આ મુજબ જોવા મળે છે. ‘શિક્ષણ માનવને આત્મવિશ્વાસુ અને નિઃસ્વાર્થ બનાવે છે.’ ઉપનિષદોમાં વિદ્યા એટલે કે શિક્ષણ માટે આપવામાં આવેલી વ્યાખ્યા પણ જોઈ લઈએ.

‘સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે’

આ બંને વ્યાખ્યાઓ ભારતીય વેદકાલીન શિક્ષણ પ્રણાલી પર પ્રકાશ પાડે છે. તે અનુસાર પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણપ્રથામાં ગુરુકુળોમાં અપાતા ઔપચારિક શિક્ષણમાં પણ ધર્મ, મોક્ષ, આત્માની કેળવણી, મૂલ્યો પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે સાંપ્રત સમયમાં માતા-

પિતા તેમજ વિદ્યાર્થીઓએ અને ક્યાંક શિક્ષકોએ પણ શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વધુ અર્થોર્પણ કરાવી આપનાર વ્યવસાય માટે વિદ્યાર્થીને તૈયાર કરવા પૂરતો સિમિત કરી દીધો છે. એટલે સ્વાભાવિક છે કે વેદકાલીન શિક્ષણમાં અને આજના શિક્ષણમાં ખાસ્સો બધો તફાવત જોવા મળવાનો.

સાંપ્રત સમયમાં જ્યારે શિક્ષણનો અર્થ, હેતુ અત્યંત સંકુચિત કરી દેવામાં આવ્યો છે ત્યારે શિક્ષકની ખરી કસોટી શરૂ થાય છે. શિક્ષણના વ્યાપક અર્થ, તેના ઉમદા હેતુને સાર્થક કરવા વર્ગખંડના રાજા એવા શિક્ષકે કમર કસવી પડશે. અને એ શક્ય બનશે નૂતન અભિગમ થકી.

વર્ગખંડ શિક્ષણને બે રીતે સફળ બનાવી શકાય:

- (1) જે ક્ષેત્ર, વિષય, મુદ્દા કે વિગતોમાં વિદ્યાર્થીને રસ છે એવી સામગ્રી પીરસીને. અહીં શિક્ષકની ભૂમિકા એક વિદ્વાન તરીકેની બની રહે છે. જો શિક્ષક પાસે વિદ્યાર્થી કરતાં વધુ માત્રામાં એવી માહિતી છે, જે જાણવામાં વિદ્યાર્થીને રસ છે તો, એ માહિતી શિક્ષક કદાચ સપાટ રીતે પીરસશે તો પણ વિદ્યાર્થીને તે જાણવામાં રસ છે તેથી તે રસપૂર્વક તે માહિતીનું શિક્ષણ મેળવશે. આ કિસ્સામાં શિક્ષક પક્ષે નવાચારનો ખાસ અવકાશ રહેતો નથી. હા, જો શિક્ષક ચાહે તો તેમાં પણ નવતર પ્રયોગની તક રહેલી તો છે જ.
- (2) વિદ્યાર્થીને જેનું શિક્ષણ આપવાનું છે તેમાં તેને રસ ન હોય પણ જો શિક્ષક દ્વારા તેને રસપ્રદ બનાવી વર્ગખંડમાં પીરસવામાં આવે તો જરૂર તેમાં સફળતા મળશે. અહીં શિક્ષકની ભૂમિકા વિદ્વાન તરીકેની નહિવત્ અને નવતર પ્રયોગકાર તરીકેની મુખ્ય બની રહે છે.

વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિ:

જે શિક્ષકે શિક્ષણને વ્યવસાય કરતા પોતાની પવિત્ર ફરજ તરીકે સ્વીકારેલ છે તે શિક્ષક સતત નૂતન પ્રયોગો-પ્રયાસો કરતો રહે છે.

બાળકોની 'મુછાળી મા' તરીકે ઓળખાતા ગિજુભાઈ બધેકાનું નામ ગુજરાતી બાળમંદિર અને પ્રાથમિક શિક્ષણ ક્ષેત્રે વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન અભિગમ દાખવનાર તરીકે પ્રથમ લેવું પડે. જેવી રીતે તેમણે બાળવાર્તા, બાળનાટકો, બાળરમતોના નૂતન પ્રયોગો થકી શુષ્ક વર્ગખંડ શિક્ષણને ધબકતું કરી દીધું હતું તે નોંધનીય છે. જોકે, એ પણ નોંધવું જોઈએ કે નૂતન શિક્ષણ અભિગમ માટે ગિજુભાઈએ સર્જેલું સાહિત્ય તત્કાલીન સમય-સંજોગો પૂરતું યોગ્ય કહી શકાય. આજના સમય-સંજોગોમાં એ સાહિત્ય લગભગ અપ્રસ્તુત છે એમ કહેવામાં કશું ખોટું નથી.

વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમગ્ર વિશ્વના શિક્ષણના ઇતિહાસમાં દૃષ્ટિપાત કરીશું તો જાપાનમાં વિદ્યાર્થીની તોત્તો-યાનની 'તોમોએ' સ્કૂલના શિક્ષક કોબાયાશી, બ્રિટનમાં એ.એસ.નીલની શાળા 'સમરહિલ'ના શિક્ષકો અને એવા તો અનેક શિક્ષકોનાં ઉદાહરણો મળી આવશે કે જેમણે પરંપરાગત ચીલાચાલું શિક્ષણ પદ્ધતિઓથી અલગ જ પદ્ધતિઓ વિકસાવી આખી શિક્ષણ વ્યવસ્થાને ધરમૂળથી બદલી નાખી હતી.

વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નવતર પ્રયોગ થકી વિદ્યાર્થીઓનાં કૌશલ્યોની કેળવણી, મૂલ્યશિક્ષણને મહત્ત્વ:

વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિ કેળવવા માટે વિદ્યાર્થીઓના ફક્ત પુસ્તકિયા જ્ઞાનને કે તેમની સ્મૃતિ શક્તિને વધારવા પર ભાર આપવાને બદલે તેમનાં કૌશલ્યોની કેળવણી અને મૂલ્યોના વિકાસ પર ધ્યાન આપવામાં આવે તે ઇચ્છનીય છે. ઘણા શિક્ષકોએ એ દિશામાં સ્તુત્ય કાર્ય કર્યું પણ છે. કોઈએ સંગીતકલાના માધ્યમથી, તો કોઈએ અભિનયના માધ્યમથી, તો વળી કોઈએ વાર્તાના માધ્યમથી વર્ગખંડ શિક્ષણને રસપ્રદ બનાવવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરેલ છે. આવા અભિગમની

વાત આવે ત્યારે રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના શાંતિનિકેતન વિશ્વવિદ્યાલય, ડો. અભયબંગ જે શાળામાં ભણ્યા હતા તે 'મારી જાદુઈ શાળા'ને યાદ કરવાં પડે.

સાંપ્રત સમયના વિદ્યાર્થીઓની અપેક્ષાઓ:

આધુનિક ટેકનોલોજી અને સોશિયલ મીડિયાના યુગનું બાળક પરંપરાગત શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને સંસાધનોથી આકર્ષિત નહિ થાય એ સ્વાભાવિક છે. સમય, સંજોગ પ્રમાણે શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને સંસાધનોમાં પણ પરિવર્તન જરૂરી છે. બીજું કે, તેને ભદ્રભદ્ર ભાષા પણ નહીં ફાવે એટલે તેના પૂર્વજ્ઞાનમાં રહેલા અને સમાજમાં પ્રચલિત, સ્વીકૃત નવા શબ્દો 'મોબાઈલ', 'ઈન્ટરનેટ', 'પ્રોજેક્ટ', 'ડિવાઈસ', 'ગેમ' વગેરેને પણ કઈ રીતે અવગણી શકીએ? એ ન્યાયે આજનું બાળક તેને રસ પડે એવી શિક્ષણ પદ્ધતિ અને પ્રસાધનોના માધ્યમથી શિક્ષણ મેળવવાનું વધુ પસંદ કરે છે. તેને પૌરાણિક પાત્ર ભીમ ગમે છે, પણ નવા એનિમેટેડ અવતારમાં 'છોટા ભીમ' અધિક ગમે છે. એ જ રીતે તેને ચોક એન્ડ ટોક પદ્ધતિ કરતાં ડિજિટલ માધ્યમો થકી શીખવાનું વધુ ફાવે છે. તેને આધુનિકયુગના ચલણી બનેલાં સંસાધનો-ટેકનોલોજી મોબાઈલ, ઈન્ટરનેટ, પ્રોજેક્ટર, એ.આઈ. સાથે કામ કરવું વધુ સરળ લાગે છે. યૂટ્યૂબ, ગેમ, કૉમિક, એનિમેશન વગેરે મધ્યમોથી શીખવું સરળ લાગે છે ત્યારે સાંપ્રત શિક્ષણ પ્રણાલી અને શિક્ષકોએ તેનો સ્વીકાર કર્યા વગર છૂટકો નથી. આ બધાં માધ્યમો પણ નવતર પ્રયોગનું કારણ બની શકે છે. ગ્લોબલ ટીચર એવોર્ડ વિજેતા મહારાષ્ટ્રના ઈનોવેટિવ શિક્ષક રણજિતસિંહ ડિસલેએ ક્યૂઆર કોડેડ પુસ્તકોની મદદથી શિક્ષણને નવતર દિશા આપી એ તેનું તાજું ઉદાહરણ છે. આવાં તો અનેક ઉદાહરણો આપણી સમક્ષ છે જ.

ભેખધારી શિક્ષકો અને એવોર્ડજીવી શિક્ષકો:

શિક્ષકએવોર્ડની વાત નીકળી છે ત્યારે શિક્ષણને પવિત્ર ફરજ માની શિક્ષણનો ભેખ ધારણ કરનાર સંત સરીખા શિક્ષકો વર્ગખંડને સ્વર્ગમાં બદલી નાખે છે. તેઓ નિઃસ્વાર્થભાવે શિક્ષણની સેવામાં ઓતપ્રોત રહે છે. કોઈ

પોતાની કદર કરે કે સન્માન કરે એવી લાલસાથી તેઓ પર હોય છે. આવા શિક્ષકો સતત નવતર કરતા રહે છે. આવા શિક્ષકો ગાંધીજીએ શિક્ષણની જે વ્યાખ્યા આપી છે - 'કેળવણી એટલે બાળક અને પુરુષનાં શરીર, મન અને આત્માના ઉત્તમાંશોનું આવિષ્કરણ.' એ મુજબ વિદ્યાર્થીઓના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે નવતર પ્રયોગો કરતા રહે છે. ક્યારેક આવા શિક્ષકોને તેમના ઉત્તમ કામની કદર કરતાં એવોર્ડ પણ અર્પણ કરવામાં આવે છે ત્યારે એવા શિક્ષક અને એવોર્ડની ગરિમા જળવાય છે.

સાંપ્રત સમયમાં શિક્ષકોનો એક એવો વર્ગ પણ ધ્યાનમાં આવ્યો છે કે જે એવોર્ડજીવી શિક્ષકો છે. તેઓ ફક્તને ફક્ત એવોર્ડ મેળવવાના અશુદ્ધ આશયથી વર્ગખંડ શિક્ષણમાં કરવા ખાતર અથવા તો કહેવા ખાતર પ્રયોગ, જોકે એના માટે પ્રયોગ શબ્દ યોગ્ય ન જણાતાં કહેવાનું મન થાય કે પ્રયોગખોરી કરે છે. કેટલાક તો ફક્ત કાગના વાઘ હોય છે. એટલું જ નહીં આવા શિક્ષકોના પોતાનાં બાળકો અંગ્રેજી માધ્યમની ખાનગી શાળામાં અભ્યાસ કરતાં હોય! પરંતુ, ટેકનોલોજીનાયુગમાં પ્રસાર માધ્યમોમાં ખોટા પ્રચારના જોરે ચાલાકીથી તેઓ પોતાની તદ્દન ભ્રામક છબી ઊભી કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે આવા શિક્ષકોને કદાચ એવોર્ડ તો મળી જાય પણ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિના નામે તેમણે ઊભા કરેલ બનાવટી પ્રયોગોની શિક્ષણ ક્ષેત્રે

માઠી અસર થાય છે.

કોઈ શિક્ષક સારું કામ કરે અને એના બદલામાં તેને એવોર્ડ અપાય તો ઉત્તમ છે, પણ એવોર્ડ મેળવવા માટે કામ કરવું એ શિક્ષણ ક્ષેત્રે નૂતન પ્રયોગ તો ન જ કહેવાય.

સાંપ્રત સમયની શિક્ષણ વ્યવસ્થા, વ્યથા અને નૂતન દૃષ્ટિકોણ:

અગાઉ કહ્યું એમ સાંપ્રત સમયમાં શિક્ષણનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ ફક્ત ધન કમાવાનો હોય એવું વાતાવરણ ઊભું થયું છે. આજની શિક્ષણવ્યવસ્થા પણ કદાચ હજુ સુધી મેકોલોની વિચારધારામાંથી સંપૂર્ણ રીતે બહાર આવી શકી નથી. એટલે જ વિદ્યાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓની સ્મૃતિની કસોટીને જ મહત્ત્વ અપાતું રહ્યું.

પરિણામે શિક્ષણ ફક્ત ડિગ્રી, ઉચ્ચ ગુણાંકન પૂરતું મર્યાદિત થઈ ગયું. જોકે, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ: 2020માં આશાનું કિરણ જોઈ શકાય છે. તેમાં ભારતીય પ્રાચીન શિક્ષણપ્રણાલી અને આધુનિક યુગની જરૂરિયાતનો સમન્વય જોવા મળે છે. મૂલ્યશિક્ષણ પર, વિદ્યાર્થીની સમજશક્તિ પર અને ખાસ કરીને બાળકે 'કેવી રીતે વિચારવું?' (How to think?) તેના પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. જો તેનો યોગ્ય સમયે, યોગ્ય રીતે અમલ થશે તો વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દૃષ્ટિકોણ ચોક્કસ જોવા મળશે.

શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ

જ્ઞાન જ્યારે માનવીના મનને કોઈ ચોક્કસ માળખા સાથે પ્રતિબદ્ધ કરતી પરંપરાઓમાં પરિવર્તિત થાય છે. ત્યારે તે હાનિકારક બને છે. કેમ કે, એ માનવીઓને વિભાજિત કરે છે. તેમની વચ્ચે દુશ્મનાવટ સર્જે છે અને સત્યની ઊંડી શોધને અવરોધે છે. જો તમે ગણિત શીખવામાં 40 વર્ષ ગાળો, પણ જો તમે ફૂલોને જોઈ ન શકો, પેલા ખુલ્લા આકાશને નિહાળી ન શકો, તો તમે મૃત છો. શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વ્યક્તિ સ્વસ્થપણે તટસ્થ રીતે વિચારી શકે તથા સમસ્યાઓનો સમગ્ર રીતે ઉકેલ લાવાની બુદ્ધિ શક્તિ વિકસાવી શકે તે છે. વિચારો નહીં, પણ વિચારવાની પ્રક્રિયાનું શિક્ષણમાં મહત્ત્વનું સ્થાન છે. કેળવણીકારોએ તદ્દન આરંભથી પ્રેમની શક્તિનો, એટલે કે નમ્રતા, સજ્જનતા, વિચાર-શીલતા, ધૈર્ય અને વિવેકનો વિકાસ કરવો જોઈએ.

- જે. કૃષ્ણમૂર્તિ

અવ્યવસ્થા એ જ વ્યવસ્થા છે

- ગોપાલકૃષ્ણ પટેલ
નવા નદીસર પ્રાથમિક શાળા
મો. ૯૯૭૯૨૦૯૫૦૫

શાળા વ્યવસ્થા શું છે ? વર્ગવ્યવસ્થા શું છે ? આવો પ્રશ્ન પૂછતાં જ આપણી આંખોની સામે અદબ વાળી બેસેલાં બાળકો.. પાછળ હાથ બાંધી શાળા કેમ્પસમાં ચાલતી બાળકોની હારમાળા દેખાય છે, તો “મે આઈ કમ ઈન સર” નો અવાજ સંભળાય છે. તો ક્યાંક ટાંકણી પડે તોય સંભળાય એવી શાંતિવાળી શાળા તરી આવે છે. લાઈનમાં બેસવું અને અદબ વાળી ઊભા થઈ બોલવું - એ જ જાણે કે શિસ્ત. અને એ જ બધું જાણે વ્યવસ્થાઓનો મુખ્ય ભાગ હોય એ આપણે માની લીધું છે. બાળકો વર્ગખંડમાં “ભણવાનું” પણ ત્યારે જ શીખે છે - જ્યારે આ રીતે ખૂબ જ શિસ્તમય બાળપણ કે શાળાકીય વાતાવરણ ચાલતું હોય” - એવું આપણા સૌના મનમાં ઘર કરી ગયું છે. એવામાં આપણા દ્વારા થોપવામાં આવેલ બાહ્ય શિસ્ત સમયે ખરેખર બાળક આંતરિક રીતે શાંત હોય છે ખરું ?

આજથી 100 વર્ષ પહેલાં લખાયેલું એક વાક્ય વાંચી જોઈએ . “મારી શાળામાં વ્યવસ્થા જાળવવા કશી જાતનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો ન હતો, કારણ કે છોકરાંઓને પોતાની મેળે જ વ્યવસ્થા જાળવવાનું સૂઝવું જોઈએ. - ટોલ્સ્ટોય

આ વાક્યને સમજાવતાં એમને વર્ણવેલ આ દૃશ્યને જોઈએ..

“શિક્ષક વર્ગમાં દાખલ થાય છે. વર્ગમાં એકબીજા પર પડેલાં છોકરાં ઢગલો બન્યાં છે! તેઓ ભુમરાણ અને કિકિયારી કરી રહ્યાં છે કે, ‘અરે તું મને ચગદી નાખે છે.’ “છોડ મારા વાળ.”

“ઢગલાને તળિયેથી એક જણ શિક્ષકને નામ દઈને બૂમ છે: “પિટર સાહેબ, આ બધાંને જરા કહેને કે મને પજવે નહીં.” બીજાં ધમાચકડી ચાલુ રાખી બોલી ઊઠે છે, “પિટર સાહેબ! નમસ્તે, નમસ્તે.”

“શિક્ષક કબાટ પાસે જાય છે, પુસ્તકો કાઢે છે અને એની પાછળ પાછળ આવતાં છોકરાંઓને વહેંચે છે. ઢગલાની ઉપરનાં છોકરાંઓ આવી ચોપડીઓ માગે છે. ધીમે ધીમે ઢગલો નાનો થતો જાય છે અને છેવટે, છેક તળિયે પડેલાં છોકરાંઓ પણ પોતાનાં પુસ્તક માટે દોડતાં આવે છે. જે એક બે છોકરાં લડતાં જમીન પર રહી ગયાં હોય છે તેમને હાથમાં ચોપડીઓ લઈને પાટલીઓ પર તૈયાર થઈને બેઠેલાં બીજાં છોકરાંઓ બૂમ મારે છે: “ચાલો હવે બસ કરો. આટલી વાર કેમ લગાડો છો? કશું સંભળાતુંયે નથી.”

“તેઓ પાટલીઓ પર, ટેબલો પર, બારી પર, ભોંય પર, અને ક્યાંકથી આવી પડેલી એક જૂની ખુરશી પર, જેને જ્યાં ફાવે ત્યાં ગોઠવાઈ જાય છે.”

બધું ઠીક ચાલવા માંડે છે. - નથી કેઈ ઘૂસપૂસ કરતું, ચૂંટીએ ખણતું કે નથી હસતું.

હવે પાછા આવી જઈએ અત્યારની સ્થિતિમાં : આવી અ - વ્યવસ્થા વાળો વર્ગખંડ જોયા પછી આપણાં રિએક્શન શું હોઈ શકે ?

1. આપણે બધાં બાળકોને લડી અને વ્યવસ્થિત બેસવાની સૂચના આપીએ.
2. અથવા તો આ દૃશ્ય મુજબ કોઈને પણ રોકટોક ન કરીએ અને બાળકોને મન મુજબ વર્તવા દઈએ.

જો આપણે એક નંબરના વાક્ય મુજબ કરીએ છીએ ત્યારે વર્ગખંડમાં બાહ્ય શાંતિ અને શિસ્ત દેખાતી હોય છે. પરંતુ આંતરિક સ્થિતિમાં હજુ પણ બાળકો એકબીજા પર ઢગલેઢગલા વળેલા હોય છે અને એવામાં આપણી શૈક્ષણિક પ્રક્રિયાનો પણ ઢગલો વળી જતો હોય છે.

જ્યારે આપણે બીજા નંબરના વાક્ય મુજબ અનુસરીએ છીએ ત્યારે આપણી સામે ખૂબ જ અવ્યવસ્થા

સહિત પૂર્વાગ્રહ આધારે બાળકોને ઈજા થવા સાથેની દલીલો આપણી સામે તરી આવતી દેખાય છે. બાળકોની આવી મસ્તીમાં કોઈને નુકસાન થઈ જાય તો? વગેરે..

પરંતુ આપણે ઉપરોક્ત દૃશ્યને ફરી વાંચીશું તો ધ્યાને આવશે કે શિક્ષક પીટર, બાળકોના તોફાનને સીધા અટકાવવાને બદલે પોતાની વર્ગખંડ કાર્યની પ્રિયતાનો ઉપયોગ કરી બાળકોમાં તોફાન મસ્તી માટે ઊભી થયેલી ઊર્જાને વર્ગકાર્ય કરવા તરફ વાળી લીધી.

બાળકોના તોફાન વગરના વર્ગખંડો કે પછી બાળકો દ્વારા ઊભી થયેલ અવ્યવસ્થાઓ વિનાની શાળાની કલ્પના કરવી પણ અશક્ય છે. બાળકોનો મૂળ સ્વભાવ જ મજા-મસ્તી નો છે. જેને આપણે બાળકની યંચળતા અને ગુસ્સાથી આપણે તોફાન મસ્તી વગેરે કહીએ છીએ.

આ વાક્યને ફરી વાંચી લઈએ, “મારી શાળામાં વ્યવસ્થા જાળવવા કશી જાતનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો ન હતો, કારણ કે છોકરાંઓને પોતાની મેળે જ વ્યવસ્થા જાળવવાનું સૂઝવું જોઈએ”

હવે આવી વ્યવસ્થાઓ આપમેળે જ ગોઠવાતી જાય તે માટે આપણે શું શું કરી શકીએ?

- શાળા ફક્ત બાળકોને જવાબદાર છે - તે સ્વીકારીએ અને શાળાના સંચાલનમાં બાળકોની ભાગીદારી વધારીએ. (આમ તો એ સંચાલન કરે અને આપણે ભાગીદારી કરીએ)
- દરેક બાળકમાં “શાળા માટે હું ખૂબ જ મહત્વનું છું” એવો અહેસાસ કરાવીએ.
- પૂર્વાગ્રહ સાથે વર્ગખંડમાં પ્રવેશવાની જગ્યાએ દરેક પરિસ્થિતિ સ્વીકાર સાથે પ્રવેશ કરીએ.
- ધ્યાન રાખીએ કે રોજ વર્ગખંડમાં તાસ દરમ્યાન એક પણ બાળક એવું ન છૂટે કે જેની સાથે આજે આપણે સંવાદ ન કર્યો હોય અથવા તો તેની સામે જોઈ સ્મિત ન કર્યું હોય ! દરેક બાળકને મહત્વ આપીએ.
- વર્ગકાર્ય દરમ્યાન બાળકોની રજૂઆતને ખૂબ ધ્યાન પૂર્વક સાંભળીએ. ન ગમતું કે વિષયાંતર થતું લાગે

તો આપસૂઝ વડે વિષય સાથે જોડી આગળ વધીએ.

- તરત જ બધું જ સુધારી દેવાનું અને ઉપદેશ આપવાનું ટાળીએ.

બાલ દેવો ભવઃ એ બાળકની તમામ વર્તણૂકનો સ્વીકાર કરતું વાક્ય છે. બાળકોની મસ્તી - તોફાન - યંચળતા - આપણી સાથેની અસંમતિ વગેરેનો જેમ જેમ સ્વીકાર કરતાં જઈશું તેમ તેમ તેના સ્વભાવમાંનાં સર્જનાત્મકતા - સંવેદનશીલતા આપણને અનુભવાતાં જશે.

નવા વર્ષથી સૌ બાળકો દ્વારા ઊભી થતી “શાળા અવ્યવસ્થા” ને માણી શકો તેવી શુભેચ્છાઓ !

આવી દિવાળી

આવી દિવાળી આવી દિવાળી
ફટાકડા, ફૂલઝરી લાવી દિવાળી.

ફટાકડા ફૂટતા ફટ ફટ ફટ

ટીલડીનો અવાજ ટચ ટચ ટચ.

ઝાઝી ઝાઝી મીઠાઈ લાવી દિવાળી.

આવી દિવાળી આવી દિવાળી

હૈયાં સૌનાં આનંદે ગાજતાં

નવા વર્ષે સૌ હેતથી મળતાં

આંગણે રંગોળી લાવી દિવાળી.

આવી દિવાળી આવી દિવાળી

ટોડલે ટોડલે તોરણ બંધાતાં

ગોખલે ગોખલે દીવા પ્રગટતા

નૂતન વરસનો ઉલ્લાસ લાવી દિવાળી.

આવી દિવાળી આવી દિવાળી

ફટાકડા, ફૂલઝરી લાવી દિવાળી.

- ગૌતમ મારુ (સુરેન્દ્રનગર)

સારા વ્યક્તિત્વના સાત દુશ્મનો

- ડૉ. સંજય કોરિયા
આચાર્ય, શેઠ બી.કે. મહેતા
હાઇસ્કૂલ, ચિ. જૂનાગઢ
મો. ૯૮૯૮૧૯૮૨

વ્યક્તિત્વના વિકાસની આડે ઘણી વખત આપણી અમુક ટેવો અને નકારાત્મક સ્વભાવ આવતા હોય છે. જો વ્યક્તિ સાચા દિલથી આ નકારાત્મક ટેવો પર વિચાર કરે તો અને તેમાંથી મુક્ત થવા પ્રયત્ન કરે તો તે જરૂરીથી પોતાના વ્યક્તિત્વને નિખારી શકે છે. જો વ્યક્તિ પ્રામાણિકપણે પોતાનું મૂલ્યાંકન કરે અને પોતાની નબળી ટેવોને સ્વીકારવાની તૈયારી રાખે અને તેમાંથી મુક્ત થવા પ્રયત્ન ચાલુ રાખે તો તે જરૂરીથી પોતાના વ્યક્તિત્વને સુંદર બનાવી શકે છે. આ નકારાત્મક ટેવોને ઓળખો.

ઉતાવળો સ્વભાવ:

તમે જો અતિ ઉતાવળા સ્વભાવનાં હશો તો ઘણી વખત તમે જાતે જ તમારા વ્યક્તિત્વને નુકસાન પહોંચાડો છો. ઉતાવળા સ્વભાવથી વિચાર્યા વિના અને ઝડપથી નિર્ણય લો છો અને પછી પસ્તાઓ છો. વગર વિચાર્યે બોલી લોકો સાથે સંબંધ બગાડી નાખો છો. ઉતાવળને કારણે ખોટી ખરીદી કરી નાખો છો, અને પછી તે વસ્તુ બદલાવવા દુકાનના ધક્કા ખાઓ છો અને દુકાનદાર સાથે સંઘર્ષમાં ઉતરો છો અથવા અપમાનિત થાઓ છો. ઉતાવળમાં સામી વ્યક્તિ પર આંધળો વિશ્વાસ મૂકો છો અને વ્યક્તિને ઓળખવામાં ભૂલ કરો છો. ઉતાવળમાં વગર વિચાર્યે વચનો આપી દો છો અને પછી જાતને તકલીફમાં મૂકો છો. આમ, ખોટી ઉતાવળ દરેક રીતે નુકસાનકારક સાબિત થાય છે. તમે ચપળ હોવા જોઈએ, પરંતુ ઉતાવળા નહીં. ખોટી ઉતાવળ એ ચપળતા નથી.

આળસ:

વ્યક્તિમાં જ્યારે આળસ ઘર કરી જાય છે ત્યારે તે પોતાની શક્તિઓને વેડફી નાખે છે. જ્યારે આપણાં કામમાંથી આપણો રસ ઊડી જાય ત્યારે આપણે આળસુ બની જઈએ છીએ. પરિણામે કાર્યને અણગણવા લાગીએ

છીએ અથવા વેઠ ઉતારીએ છીએ. રુટિનથી કંટાળો આવે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જગતનું દરેક કાર્ય રુટિન પર આધારિત જ હોય છે. હકીકતનો સ્વીકાર કરી, આનંદિત રહીને કાર્ય કરી, દિવસને સરસ રીતે પસાર કરી, જિંદગીને શા માટે ચેતનવંતી ન બનાવીએ? 'આળસુ' નું લેબલ લાગેલું હશે તો તમારું વ્યક્તિત્વ નકારાત્મક બની જશે. કલાકો સુધી ટી.વી. પર અર્થવિહીન કાર્યક્રમો જોયા કરવા, અર્થવિહીન રમતો રમ્યા જ કરવી, હદ ઉપરાંત ખાયા કરવું, બેડ પર પર પડ્યા જ રહેવું કે હલકી કક્ષાનું વાચન કર્યા કરવું. . . આવી ટેવો વ્યક્તિને આળસુ બનાવી દે છે. અર્થવિહીન ગપસપ અને ચર્ચા માણસને નિષ્ક્રિય બનાવી દે છે. આળસથી આપણે જાતે જ નિષ્ફળતાને આમંત્રણ આપીએ છીએ. આળસ ખંખેરી પ્રવૃત્તિમય જીવન જીવવાથી જ વ્યક્તિત્વ ખીલી ઊઠે છે.

ક્રોધ:

યોગ્ય કારણથી, યોગ્ય સમયે, યોગ્ય વ્યક્તિ સાથે અને યોગ્ય પ્રમાણમાં ક્રોધ આવે તે વાજબી છે. પરંતુ જ્યારે ક્રોધ માનવીનો સ્વભાવ બની જાય છે ત્યારે પોતાને જ નુકસાન પહોંચાડે છે. જ્યારે વ્યક્તિ ક્રોધ કરે ત્યારે તેનું બ્લડપ્રેશર વધે છે અને હૃદયને નુકસાન પહોંચે છે. આમ શારીરિક અને માનસિક નુકસાન થાય છે. ઘણી વખત ક્રોધની અસર કલાકો સુધી રહેતી હોય અને ટેન્શન ઉત્પન્ન થાય છે. પરિણામે કાર્ય પણ બરાબર કરી શકતા નથી. ક્રોધમાં ખોટું પગલું લેતાં તમને ફક્ત બે મિનિટ લાગે છે. પરંતુ તેના પરિણામમાંથી મુક્ત થવા ઘણો સમય જતો રહે છે. જ્યારે ગુસ્સો આવે ત્યારે તે જગ્યાએથી થોડો વખત અન્ય જગ્યાએ જઈને બેસો અને મગજને શાંત થવા દો. જ્યાં તમને ખરેખર અન્યાય થતો હોય ત્યાં નીડરતાથી અને મક્કમતાપૂર્વક તમારી વાત રજૂ કરો. પરંતુ ક્રોધને

કાબૂમાં રાખો. દલીલબાજીથી દૂર રહો. સમસ્યાનો ઉકેલ આવી ગયા પછી તે વાતને ભૂલી જઈ સંબંધોમાં પ્રેમની મીઠાશ લાવો. કોઈક વખત આપણે હારીને પણ જીતી જતા હોઈએ છીએ. ક્યારેક ભૂલ થઈ હોય તો સ્વીકારી પણ લો.

નિરાશાવાદી વલણ:

જ્યારે વ્યક્તિ દરેકને નકારાત્મક રીતે જુએ છે ત્યારે તે જીવનની મોજ માણી શકતો નથી. આવી વ્યક્તિઓ હંમેશાં દુઃખી અને નિરાશ હોય છે. ડાયાબિટીસની વાતો કરતાં કરતાં મીઠાઈઓ ખાતા હોય છે. વળી તેને ડાયાબિટીસ હોતો પણ નથી. આવી વ્યક્તિઓ નકારાત્મક વાતો કરી અને અન્યની ફરિયાદો કરી બીજાને કંટાળો આપતી હોય છે. તેઓ વર્તમાનમાં જીવી શકતા નથી. આપણે વર્તમાનમાં જીવતાં શીખવું જોઈએ. જીવનની ઊજળી બાજુ જોતાં શીખી અને આનંદના પ્રસંગે આનંદમાં રહેતાં શીખો. નિરાશાવાદી વલણને દૂર કરી હકારાત્મક અભિગમ અપનાવી ખુશ રહીએ.

અતિભાવુક્તા:

અતિલાગણીશીલ વ્યક્તિઓ નાની મુશ્કેલી સામે પણ નાસીપાસ બની જાય છે. નાની અને અર્થવિહીન બાબતોમાં પણ ખોટું લગાડે છે અને બીજાની સાથે અનુકૂલન સાધવામાં તકલીફ અનુભવે છે. કાલ્પનિક વિચારોથી તમે દુઃખી થતાં હોય તો તમે વધારે પડતાં ભાવુક છો. આપણી લાગણી ધવાય તો આપણને ન ગમે. પરંતુ બીજી રીતે વિચારીએ તો વાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ આવે. સામેની વ્યક્તિ તમારી અવગણના કરતી હોતી નથી. પરંતુ સંજોગોને કારણે એમ બન્યું હોય. ભાવુકતા છોડી વાસ્તવવાદી બનો અને વાત-વાતમાં ખોટું ન લગાડો.

સ્વચ્છતાનો અભાવ:

ઘણી વ્યક્તિઓમાં સામાન્ય સ્વચ્છતાનો પણ અભાવ જોવા મળે છે. આજે પાન અને મસાલાના કલ્ચરમાં વ્યક્તિ ગમે ત્યાં થૂંકે છે. મોંઘી મોટર અથવા સ્કૂટર ઉપર જનાર પાનની પિચકારી મારે છે અને બીજાંનાં

કપડાં કે વાહન ગંદાં થશે તે વિચારતો નથી. આવી વ્યક્તિઓ ઘણી વખત એજ્યુકેટેડ હોવા છતાં આવું મેનરલેસ બિહેવ કરી બેસે છે. ચોખ્ખાઈ વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વ સાથે જોડાયેલી હોવી જોઈએ. મન ફાવે ત્યાં થૂંકવું, કચરો ફેંકવો, નાક સાફ કરવું વગેરે અસભ્યતા છે. આ બધી બાબતો સારા વ્યક્તિત્વને નુકસાન પહોંચાડે છે.

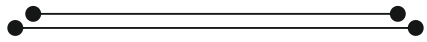
નિર્ણય કરવાની અશક્તિ:

અમુક વ્યક્તિઓ પોતે નિર્ણય લઈ શકતી નથી. કોઈ નાના કાર્યમાં પણ નિર્ણયશક્તિનો અભાવ હોય છે. જિંદગીના અમુક ગંભીર બાબતોમાં અનુભવીની સલાહ કે મદદ લેવી જોઈએ. પરંતુ જિંદગીની દરેક વાતમાં વ્યક્તિ પોતે નિર્ણય ન લઈ શકે તો તેને હંમેશાં બીજા પર જ નિર્ભર રહેવું પડે છે. ઘણા નિર્ણયો વાસ્તવિકતાને બદલે લાગણી અથવા આકર્ષણના આધારે લેવાય છે, તેમાં પણ નુકસાન થઈ શકે છે. તમારી શક્તિઓને, તમારા પોતાની રસ, રુચિનો વિચાર કરી નિર્ણય લેતાં શીખો. તમને સ્પર્શતી વાતો માટે નિર્ણય લેવાનાં શરૂ કરો. તમારા બધા નિર્ણય સાચા ન પણ હોય. પરંતુ અનુભવે તમે સાચા અને યોગ્ય નિર્ણય લેતાં શીખી શકશો. અમુક બાબતોમાં અનુભવીની મદદ લઈ, યોગ્ય દિશામાં વિચારતાં શીખો. પણ નિર્ણય જાતે લો. વિચારશક્તિને યોગ્ય દિશામાં વિકસાવવાથી તમે નિર્ણય લઈ શકશો.

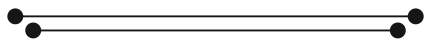
ફ્રેન્ડ્સ , અહી દર્શાવેલ સારા વ્યક્તિત્વના દુશ્મનો - નકારાત્મક ટેવોને ઓળખી તેના પર વિજય મેળવો અને તમારા વ્યક્તિત્વને ખૂબ જ સુંદર બનાવો તેવી શુભેચ્છાઓ.

પ્રેરકબિંદુ: કોઈએ નિર્બળતાની નિશાની છે.

- દયાનંદ સરસ્વતી

વિચારે સો સો વાતને,
કરે નહીં પછી કાંઈ
ખાવાના વિચારથી,
ભૂખ ન ભાંગે ભાઈ !

દીપાવલીના પર્વ સાથે સંકળાયેલું વિજ્ઞાન

- ભરતકુમાર વી. પરમાર 'વાલમ'
પ્રા.શિ. પાંચાવાડા પે કેન્દ્ર શાળાતા.
દાંતીવાડા, જિ. બનાસકાંઠા
મો. ૯૯૭૯૪૧૩૭૩૫

ઉત્સવો-પર્વો જીવનના ઉલ્લાસની અભિવ્યક્તિનું માધ્યમ છે.

વિવિધ ઉત્સવોમાં દીપોત્સવ કંઈક આગવી જ ભાત ઉપસાવે છે. અંધકાર પર પ્રકાશના અને અજ્ઞાન પર જ્ઞાનના વિજયનો સંદેશ આપીને જીવનના ઉચ્ચતમ શિખરનો પરિચય કરાવે છે. દિવાળીની ઉજવણી પાછળ વિવિધ ધર્મોમાં વિવિધ ઐતિહાસિક કથાઓની સાથેસાથે વિજ્ઞાન પણ સંકળાયેલું છે.

તો ચાલો, આજે આપણે દિવાળીની ઉજવણીના વૈજ્ઞાનિક મહત્ત્વને સમજીએ. દિવાળી પર્વ પર આપણે સૌ ઘરની સાફ સફાઈ કરીએ છીએ. ઘરમાંથી નકામી ચીજવસ્તુઓ ફેંકી દઈએ છીએ, કારણ કે તૂટેલી અને નકામી ચીજવસ્તુઓ વૈશ્વિક ઊર્જાના પ્રવાહને અવરોધે છે. જ્યારે આપણે આ અનિચ્છનીય ચીજોને દૂર કરીએ છીએ ત્યારે વૈશ્વિક ઊર્જા સરળતાથી વહે છે અને કુટુંબના દરેક સભ્યને ઘરની અંદર સ્વસ્થતા અને શાંતિનો જે અનુભવ થાય છે, તે વિજ્ઞાન છે.

દિવાળી દરમિયાન ઘર કે ઓફિસમાં પેઈન્ટ કે વ્હાઈટવોશ કરવા પાછળ વિજ્ઞાન સંકળાયેલું છે. ઘરને પેઈન્ટિંગ અને વ્હાઈટવોશ કરવાથી જીવજંતુઓનો નાશ કરવામાં મદદ મળે છે. દિવાળી શિયાળાની ઋતુમાં આવે છે અને શિયાળા દરમિયાન જંતુઓનું પ્રમાણ વધી ગયું હોય છે. જેથી ઘરમાં પેઈન્ટિંગ કે વ્હાઈટવોશ કરવાથી જીવજંતુઓ દૂર રહે છે. સાથે-સાથે ઘરમાં સકારાત્મક વાતાવરણ બને છે. દિવાળી દરમિયાન કથા, હવન, ધૂપ, દીપ અને પૂજા કરવાથી વાતાવરણ શુદ્ધ બને છે. ઉત્સવ દરમિયાન નવાં કપડાં પહેરવાથી આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે અને તે આપણામાં સકારાત્મકતાની ભાવના પણ લાવે છે. દિવાળી દરમિયાન આપણે ઘરના મુખ્ય

દરવાજાને વધુ મહત્ત્વ આપીએ છીએ. મુખ્ય દરવાજાને આસોપાલવના પાંદડાંના તોરણ બાંધીએ છીએ. રંગોળી લાઈટિંગ અને દિવાળી સજાવટથી ઘરને શણગારીએ છીએ. જેનાથી દિવાળી પર્વ પર આપણે આપણા ઘરમાં વૈશ્વિક ઊર્જાને આમંત્રણ આપીએ છીએ. વૈશ્વિક ઊર્જા એ સાર્વત્રિક અને સર્વોચ્ચ ઊર્જા છે.

દિવાળીના દિવસે ફટાકડા ફોડવા પાછળનું દેખીતું વૈજ્ઞાનિક કારણ એ છે કે અમાસને કારણે ચંદ્ર-જ્યોતનો અભાવ હોય છે અને બીજું એ કે ચાતુર્માસ દરમિયાન વર્ષાને કારણે પ્રકૃતિની પ્રાણમય અગ્નિજ્યોતિ પણ નિર્બળ હોય છે. આથી અંતરાત્મામાં વ્યાપ્ત તમભાવ (તમસ ગુણ)ને દૂર કરવા ઋષિઓએ દિવાળીના પર્વને ઊજવવાની શરૂઆત કરી હતી. દિવાળીનું પર્વ વિજ્ઞાન સાથે જોડાયેલું છે. ચોમાસાના ચાર્તુમાસનો છેલ્લો તહેવાર એટલે દિવાળી. શરદ અને હેમંત ઋતુનું જંકશન એટલે દિવાળી. ગરમી અને ઠંડીનો સંગમ એટલે દિવાળી. પાંચ દિવસ ને પાંચ રાત્રિનો તહેવાર એટલે દિવાળી. જેની શરૂઆત આસો મહિનાના અંતે અને સમાપન કારતક મહિનાની શરૂઆતથી થાય છે. દિવાળી માત્ર ધર્મ કે તત્ત્વજ્ઞાન પર આધારિત નહિ પણ દેશની પ્રકૃતિ તેમ જ બદલાતી ઋતુઓને ધ્યાનમાં લઈને થતી ઉજવણી છે.

ઓક્ટોબર એટલે હીટ મહિનો જેમાં આસો મહિનાની ગરમીનો અનુભવ તો આપણે સહુએ કર્યો જ હોય છે. દિવસે ત્રસ્ત કરી મૂકતા આ મહિનામાં એટલે જ બધા તહેવાર રાત્રે મનાવવામાં આવે છે, જેમ કે નવરાત્રિ, શરદ પૂર્ણિમા, કરવા ચોથ, દિવાળી વગેરે. શરદ ઋતુમાં આવતો આ મહિનો દિવસમાં ગરમ અને રાતના ઠંડા વાતાવરણને લીધે બીમારી ફેલાવતો મહિનો પણ કહેવાય છે. આ મહિનામાં કોઈ ડોક્ટર પાસે આપણે જઈએ ત્યારે

આપણને અચૂક સાંભળવા મળે છે, કે તમે ડબલ સિઝનનો ભોગ બન્યા છો. આ ડબલ ઋતુની પ્રકૃતિનું વાતાવરણ એટલે વિજ્ઞાન. આવી ઋતુથી બચવા તેમ જ પર્યાવરણને શુદ્ધ કરવા કથા, હવન અને કંઈક અંશે દિવાળીમાં અગ્નિ ક્રમ પ્રકાશ ફેલાવતા ફટાકડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તારલિયા, લવિંગિયા. રોકેટ, ફૂલઝરી, ફુવારા કે ચકરડી જેવા ફટાકડા ફોડવામાં આવે તો તેની આકર્ષક રંગબેરંગી પ્રકાશમય ડિઝાઈનથી આંખ અને મનને આનંદ મળે છે. સાથે-સાથે ઓછા અવાજવાળા કે ધ્વનિ વગરના માત્ર ધુમાડો ફેલાવતા ફટાકડા આરોગ્ય માટે ઉપકારક સિદ્ધ થાય છે એમ આજનું વિજ્ઞાન પણ કહે છે. ફટાકડાથી થતો ધુમાડો ચોમાસામાં વૃદ્ધિ પામેલા ડેન્ગ્યુ સહિતના મચ્છરોને દૂર ભગાડે છે. વળી ધુમાડાની અસર ઓછી થયા પછી હવામાન ઠંડું થતાં જ ધુમાડાની રજકણો જમીન પર પથરાઈ જાય છે, તેથી નવા મચ્છરો પેદા થતા નથી.

ધનતેરસ એટલે દિવાળીનો પ્રથમ દિવસ. વર્ષા અને શરદ ચોમાસામાં આવતી આ બંને ઋતુ વિવિધ પાણીજન્ય તેમ જ પિત્તજન્ય રોગોથી પરેશાન કરતી ઋતુ છે. આ ઋતુ પસાર થયા પછી દિવાળીના પ્રથમ દિવસ એટલે કે ધનતેરસના દિવસે આરોગ્યના દેવની પૂજા અને કુટુંબના આરોગ્યની કામના કરવામાં આવે છે. જૂના સમયમાં પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા એ કહેવત પ્રમાણે આરોગ્યને જ ધન માનવામાં આવતું હતું. એટલે જ ધનતેરસના દિવસે કંસાર, લાપસી, શીરો કે લાડુ જેવાં વિવિધ મિષ્ટાન્ન બનાવવામાં આવે છે. પિત્તજન્ય ઋતુનો આ છેલ્લો દિવસ હોવાથી પિત્તનાશક મધુર રસથી ઊજવવા પાછળનું કારણ પણ વિજ્ઞાન છે.

કાળીચૌદસ પછી વાતાવરણમાં પિત્તના પ્રભાવ બાદ વાયુનો પ્રભાવ વધે છે અને શિયાળાની શરૂઆત થાય છે. જેથી વાયુના રોગોથી બચવા તૈલી પદાર્થોનું સેવન જરૂરી છે. એટલા માટે જ આ દિવસે આપણે સહુ તળેલી વાનગીઓ બનાવીએ છીએ. પૂરી, સેવ, ગાંઠિયા, વિવિધ ફરસાણ, વડાં અને ભજિયા જેવી તેલમાં તળેલી ખાદ્ય ચીજ-વસ્તુઓ ઘરે બનાવીને ખાવા પાછળ પણ વૈજ્ઞાનિક

કારણ છે. કારણ કે ઊકળતા તેલના બાષ્પીભવન પામેલા કણો વાયુમાં ફેલાઈને લવચીકતા પ્રદાન કરે છે. અવાજના કકળાટને શોષી લેવામાં તેલનું આગવું પ્રદાન છે. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો બજારના તૈયાર નાસ્તાથી આપણા શરીરને તેલ તો મળે જ છે. પણ વાતાવરણમાં રહેલી શુષ્કતા દૂર કરવા ઘરે તળવાનો રિવાજ ખરેખર તર્કપૂર્ણ છે, જે હવે બદલાતા સમય સાથે વિસરાતો જાય છે. કાળીચૌદસના દિવસે સ્ત્રીઓ સવારે વહેલાં ઊઠીને ઘરનો કચરો કાઢી, કોઈ જુએ નહિ એ રીતે ચાર રસ્તા પર મૂકી આવે છે. ગલીના નાકે વડા કે મરચાં પણ મૂકીને આવે છે. જેનાથી ઘરનો કકળાટ દૂર થાય એવી લોકપરંપરા છે. પણ વાસ્તવિકતા કંઈક જુદી છે. આ દિવસે ઘરનો કચરો કાઢવાનો મતલબ એ છે કે, મનુષ્યરૂપી દેહમાંથી દુર્ગુણરૂપી કચરાને બહાર કાઢવો.

દિવાળી પર્વ પર દીપ પ્રગટાવવાના પણ વૈજ્ઞાનિક કારણો છે. દીવાને જે મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે એનું કારણ આધ્યાત્મિક અને વૈજ્ઞાનિક બંને છે. જેના કારણે આપણી સંસ્કૃતિમાં દીપનું અનેરું મહત્ત્વ રહ્યું છે. આજે આપણે વાયુ પ્રદૂષણની સમસ્યા સામે ઝઝૂમી રહ્યા છીએ. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ઘી કે તેલનો દીવો પ્રગટાવવાથી ઘરમાં ઓક્સિજનની માત્રા વધે છે. ગરમ હવા હળવી હોય છે. તે ઉપર જાય છે અને ઠંડી હવા નીચે આવે છે. દીવાની આગને કારણે હવામાં હાજર ઓક્સિજન ઝડપથી દીવા તરફ આવે છે. જેના કારણે દીવાની આસપાસ ઓક્સિજનનું પ્રમાણ વધે છે. આ કોઈ અંધશ્રદ્ધા નથી તેની પાછળ વિજ્ઞાન છે. ચોમાસા પછી દિવાળી આવે છે જેથી ચોમાસા દરમિયાન હવા ભેજવાળી અને બેક્ટેરિયાથી ભરેલી હોય છે. દીવામાંથી નીકળતી ગરમી હવામાં રહેલા બેક્ટેરિયા અને વાઈરસનો નાશ કરે છે. દીવો પ્રગટાવવાથી પર્યાવરણને નુકસાન થાય તેવું કોઈ તત્ત્વ કે રસાયણ તેમાંથી નીકળતું નથી. દીવો પ્રગટાવવામાં અશ્મિભૂત બળતણનો ઉપયોગ થતો નથી. તેલમાં રહેલું મેગ્નેશિયમ હવામાં રહેલા સલ્ફર અને કાર્બન ઓક્સાઈડ સાથે પ્રતિક્રિયા કરીને સલ્ફેટ અને કાર્બોનેટ બનાવે છે ભારે

તત્ત્વો જમીન પર પડે છે જેનાથી હવા હળવી બને છે અને શ્વાસ લેવામાં સરળતા રહે છે. જેથી આમ જોઈએ તો દિવાળીના પર્વ સાથે વિજ્ઞાન જોડાયેલું છે, જે ચોક્કસ બાબત છે.

નૂતનવર્ષ વિક્રમ સંવત પ્રમાણે કારતક સુદ એકમથી શરૂ થાય છે. નવા વર્ષ સાથે નવા સંકલ્પ કરવામાં આવે છે. ખાસ ગુજરાતમાં નૂતન વર્ષનું અનેરું મહત્ત્વ રહ્યું છે. નૂતનવર્ષે વડીલોના ચરણસ્પર્શ કે સમવયસ્કો સાથે બે હાથ જોડવામાં પણ વિજ્ઞાન સમાયેલું છે. હાથપગના ટેરવાંઓથી અથડાઈને શરીરનું લોહી જ્યારે પાછું ફરતું હોય ત્યારે ટેરવે થતાં કંપનથી શક્તિના તરંગો ઉદ્ભવે છે. આ શક્તિને વાતાવરણમાં વેડફવા ન દેવી હોય અને શરીરની નાનીમોટી બીમારી દૂર કરવા બે હાથ જોડી દરેકને નમસ્તે કરવા, વાંકા વળીને વડીલોના અંગૂઠાનો સ્પર્શ કરવો એ શરીરની સુખાકારી માટે ઉપયોગી વિજ્ઞાન છે. આજના નવા યુગમાં વોટ્સએપ અને ફેસબુક જેવાં માધ્યમોની અસર હેઠળ આ બધા રિવાજો ભુલાતા જાય છે પરંતુ શરીરની સુખાકારી માટે આ રિવાજો પાળવા જોઈએ. આવો ફિઝિકલ લાભ આપણને ડિજિટલ માધ્યમ દ્વારા કદાપિ મળી શકતો નથી, જેથી વડીલોને નમવામાં પણ વિજ્ઞાન સમાયેલું છે.

ભાઈબીજ એટલે ભાઈ-બહેનના પવિત્ર પ્રેમનો તહેવાર. યાતુર્માસમાં જ ભાઈ-બહેનના આ પવિત્ર પ્રેમનો તહેવાર આવે છે. ખરેખર આમ જોઈએ તો ઉપાસનાના આ ચાર મહિનાઓમાં વ્યક્તિના જીવનમાં વાસના ઓછી અને સાધનાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. ભાઈ-બહેન અને કુટુંબ સાથે હોય ત્યારે આપણા વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં એક મર્યાદા આવવી અને મર્યાદા લાવવી એ પણ મનોવિજ્ઞાન છે. આપણા તહેવારોમાં દેશના ભૌગોલિક સ્થાન અને હવામાનને અનુલક્ષીને સમય સમય પર થતા ફેરફારો સામે તનનું આરોગ્ય અને મનનો ઉત્સાહ ટકી રહે તે માટે બનાવેલા નિયમો સાથે ખરેખર વિજ્ઞાન સંકળાયેલું છે. દિવાળીના દીવાની સાથેસાથે વિશ્વાસના દીવા, મહેનતના દીવા, માણસાઈના દીવા, ભાઈચારાના દીવા, પ્રેમ-કરુણાના દીવા, મસ્તી-

આનંદ અને મહોબ્બતના દીવા પ્રગટાવવા સહુને દીપોત્સવ પર્વની શુભેચ્છાઓ.

આવી દિવાળી...

આવી દિવાળી, આવી દિવાળી,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
ઘર સજાવો, મંદિર સજાવો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
ફટાકડા ફોડો, રાગ-દ્વેષ છોડો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
દીવડા જલાવો, અંધકાર ભગાવો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
દેવ-દર્શન જાઓ, લક્ષ્મીપૂજન કરો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
નવાં કપડાં પહેરો, નવા વિચારો અપનાવો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
હરવા-ફરવા જાઓ, વડિલોના આશીર્વાદ લો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
નત-નવી મિઠાઈ ખાઓ, મીઠાશ વહેંચો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
જીવનમાં ઈન્દ્રધનુષી રંગો સજાવો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
સુખ-સમૃદ્ધિ-અનેરી ખુશી અપનાવો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
દુનિયા ઝગમગાવો, જીવનમાં ફેલાવો સુવાસ,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
નવી આશા-નવાં સપનાં સજાવો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
નવા સંકલ્પ લો, સંકલ્પ કોઈ પણ વિકલ્પે પૂરા કરો,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...
'નિશ્ચુ' ની વાત રાખજો યાદ,
સૌનું મંગલ કરવા આવી દિવાળી...

- નિશા ભરતભાઈ ઠાકર (ભુજ - કચ્છ)

દીપાવલી : પ્રકાશનું પર્વ

- ભૂવેન્દ્ર ત્રિવેદી 'સ્વયંભૂ'
'અંતરિક્ષ',
સેક્ટર: ૩/બી, ગાંધીનગર
મો. ૯૮૯૮૪ ૫૩૧૭૨

આદિકાળથી માનવી માટીના કોડિયામાં દીપ પ્રગટાવી, અંધકારને દૂર કરતો આવ્યો છે. અંધકારનો નાશ થતાં જ પ્રકાશની તેજરેખા સઘળે તેનું સ્થાન જમાવે છે. તેવું જ માનવીના અંતરમાંથી અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર થતાં, જ્ઞાનનું તેજ માનવીની કુંકિત બુદ્ધિને હટાવી, દિલમાં સદૃઢયતા જન્માવે છે. માનવીના મનમાં સારા વિચારો, સંકલ્પો અને શુભ ભાવનાનું ઝરણું વહે છે. તેથી જ આપણી આર્ય સંસ્કૃતિમાં દીપ દર્શનને મહત્ત્વનું સ્થાન અપાયું છે.

સંસ્કૃતમાં સુંદર શ્લોક છે.

શુભં કરોતુ કલ્યાણમારોગ્યં ધનસંપદઃ ।

શત્રુબુદ્ધિવિનાશાય દીપજ્યોતિર્નમોસ્તુ તે ॥

દીપજ્યોતિઃ પરબ્રહ્મ દીપજ્યોતિર્જનાર્દનઃ ।

દીપો હરતુ મે પાપં દીપજ્યોતિર્નમોસ્તુ તે ॥

અર્થાત્ દીપજ્યોતિ સદા અમારું શુભ અને કલ્યાણ કરનાર છે, આરોગ્ય, ધનસંપત્તિ આપનાર અને શત્રુબુદ્ધિનો નાશ કરનાર છે. દીપજ્યોતિ પરબ્રહ્મ ભગવાન વિષ્ણુનું સ્વરૂપ છે, તે અમારાં પાપ હરે છે, તેને અમારા નમસ્કાર છે.

આપણા ઋષિ-મુનિઓએ દીપકની રોશનીને પ્રાધાન્ય આપી, તેને ઉત્સવો સાથે જોડી દઈ, દરેકના અંતરમાં આત્મજ્યોતિ પ્રગટાવવાનું ભગીરથ કાર્ય કરેલ છે. કોઈપણ સમાજ માટે ઉત્સવ વગરના જીવનની કલ્પના જ ન થઈ શકે. ઉત્સવો માનવીને રોજિંદી ઘટમાળમાંથી બહાર લાવી, તન-મનનો બોજ હલકો કરાવે છે. તેથી તો મહાકવિ કાલિદાસે કહ્યું છે કે - 'ઉત્સવપ્રિયાઃ ખલુ મનુષ્યાઃ' ઉત્સવો માનવીના જીવનમાં પ્રગતિની દીવાદાંડી સમાન બની રહે છે. ઉત્સવો થકી આપણે એકબીજાથી

નજીક આવીએ છીએ. પરસ્પર એકતા કાયમ કરવા અને સ્નેહની વહેંચણી કરવા ઉત્સવો જરૂરી છે. ઉત્સવ વગરનું જીવન એટલે સ્મશાનભૂમિ.

આપણી સંસ્કૃતિમાં દિવાળીના પર્વને ઉત્સવોની મહારાણી બનાવી, ઉચ્ચ સિંહાસને બેસાડેલ છે. દિવાળીએ ઘર-ઘર દીપકોની હારમાળા રચાય છે. દિવાળી તો અમાસના ગાઢ તિમિરને હટાવી, પ્રકાશનું સામ્રાજ્ય ફેલાવવાનો અનેરા ઉમંગ કેરો ઉત્સવ છે, અજ્ઞાનના પડળ ભેદી, જ્ઞાનની જ્યોત પ્રગટાવવાનો સોનેરી અવસર છે. ભગવાન શ્રીરામ લંકામાં દુષ્ટ રાવણનો વધ કરી, અશોકવાટિકામાંથી સીતાજીને છોડાવી, ચૌદ વર્ષના વનવાસ બાદ અયોધ્યા પધારેલ, તે દિવાળીનો દિવસ હતો અને તે સમયે અયોધ્યાના નગરજનોએ ઉમંગ અને ઉલ્લાસથી સમગ્ર નગરીમાં દીવડા પ્રગટાવી, શ્રીરામ, સીતાજી અને લક્ષ્મણજીનું ભવ્ય સ્વાગત કરેલ. ગુજરાત સહિત સમગ્ર ભારત દેશમાં દિવાળીના ત્યોહારની ધામધૂમથી ઉજવણી થાય છે, અગિયારસથી લઈ, દિવાળી અને ત્યાર બાદ લાભ પાંચમ સુધી ઘર-ઘર દીવડા પ્રગટાવી સૌ કોઈ આ ઉત્સવનો અનહદ આનંદ ઉઠાવે છે. ફટાકડા, મીઠાઈ અને નવાં વસ્ત્રોની ખરીદી માટે લોકોના ટોળે ટોળાં બજારમાં ઉમટે છે.

ઘર આંગણે અવનવી રંગોળીની સજાવટ થાય છે. આસોપાલવનાં પાન અને રંગબેરંગી ફૂલોનાં તોરણ બંધાય છે. નૂતન વર્ષના પ્રથમ દિને આબાલ-વૃદ્ધ પ્રેમથી એક-બીજાને મળી, સ્નેહની આપ-લે કરે છે. પશુ-પંખીઓને યોગ્ય ચારો અને અનાજ ખવડાવવામાં આવે છે, તેમજ ગરીબ લોકોને યથાશક્તિ દાન પણ આપવામાં આવે છે. મંદિરોમાં પરમાત્માને શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી અન્નકૂટ ધરાવાય છે.

આમ, દિવાળીનું પર્વ પરસ્પર ઐક્ય, સામીપ્ય અને સારપનું પ્રતીક બની રહે છે.

અમો ત્રણ ગાઢ મિત્રો - નિષ્ણાત તબીબ મુકેશ, હોશિયાર ઈજનેર સુધાંશુ અને સામાન્ય લેખક હું, સમાજ સેવાને પ્રાધાન્ય આપીએ છીએ. વર્ષ દરમ્યાન અવારનવાર સાથે મળી, ગ્રામ્ય કક્ષાએ તબીબી કેમ્પ આયોજિત કરવા, નાની નાની નદીઓ ઉપર ચેકડેમ બાંધવા લોકોને આર્થિક અને ટેકનીકલ સહાય પૂરી પાડવી તેમજ અંધશ્રદ્ધા, ભૂત-પ્રેત, ભુવાઓ અને દોરા-ધાગાના વિષયકમાંથી બહાર લાવવા શેરી નાટકો, પરિષદ, સંવાદો વગેરે યોજી, તે દ્વારા અભણ ગ્રામ્યપ્રજાને જાગૃત કરવા મથામણ કરીએ છીએ. આ કાર્યમાં આમ જનતાનો સુંદર સાથ-સહકાર મળી રહે છે, જે સરાહનીય છે.

આથી દિવાળીના પાવન પ્રસંગે સમાજ હિત માટે સારું વિચારવા મહાનગરના છેવાડે આવેલ સ્મશાનગૃહે જઈ, ત્યાંની નિરવ શાંતિમાં ખલેલ પહોંચાડવા ભેગા થયા. વિચારોની આપ-લે અને યોગ્ય આયોજન કરી, દિવાળીની રાત્રિએ મહાનગર તેમજ પાસેના ગામડામાં જઈ, દિવાળીની જાહોજલાલી નિહાળતાં-નિહાળતાં કંઈક અનોખું કાર્ય કરવાના મનોરથ સેવ્યા.

અમારી સમાન વિચારસરણીના પરિપાક સ્વરૂપે દિવાળીની રાત્રિએ મુકેશની કારની ડીકીમાં મીઠાઈના બોક્સ, ફટાકડા, બાળકોના રંગબેરંગી ડ્રેસ તેમજ દવાઓ લઈ, મહાનગરની વૈભવી દિવાળી જોતાં-જોતાં આગળ વધ્યા. ચારે બાજુ રોશનીથી ઝળહળતા રસ્તાઓ, મકાનો અને મંદિરો નજરે પડ્યાં. અંધકારનું નામોનિશાન નહીં. દુકાનો તથા શોપીંગ મોલમાં જવેલરી, અવનવા ડ્રેસ, મીઠાઈ, તેમજ અન્ય કીમતી વસ્તુઓ ખરીદવા ઉભરાતો માનવ મહેરામણ જોઈ અવાક થઈ ગયા. બીજી બાજુ મજાક-મસ્તી સાથે રંગબેરંગી આતશબાજીથી ધરા અને આકાશને અવાજ તથા તેજોમય પ્રકાશથી આંજી દેવા, હજારો રૂપિયાના ફટાકડા ફોડતાં બાળકો-યુવાનો નજરે પડ્યા. દિવાળી પહેલા વેપારમાં મંદીની ભૂમો પાડતા વેપારીઓના વેપારમાં તેજનો માહોલ જોવા મળ્યો. ક્યાંય

ગરીબીનો આર્તનાદ સંભળાયો નહીં. સઘળી જગાએ આનંદ-પ્રમોદની હેલી વરતાઈ. નગરજનો આનંદ અને ઉમંગ સાથે દિવાળીના પર્વની ઉજવણી કરતા જોવા મળ્યા.

ફરતા-ફરતા અંતે મહાનગરના સીમાડે સ્થપાયેલી ઝૂંપડપટ્ટીએ પહોંચ્યા. ગરીબાઈને લીધે અહીં દિવાળીની ઉજવણીમાં ફિક્કાશ જોવા મળી. નાગાંપૂગાં બાળકો ચાંદલિયા અને સાદી ફૂલઝર થકી આનંદ લૂંટી રહ્યાં હતા. સ્ત્રીઓ ઝૂંપડામાં મીણબત્તી કે દીવડાના પ્રકાશે ઘરકામ કરતી હતી અને મોટા આદમીઓ બહાર બેસી ટોળટપ્પા મારી રહ્યા હતા. અમોએ બાળકોને મીઠાઈ, કપડાં અને ફટાકડાનું વિતરણ કર્યું. તેઓ ખૂબ ખુશ થયા. મુકેશે બીમાર લોકોને તપાસી, દવાઓ આપી. ત્યાર બાદ મોટાઓ સાથે દિવાળીના તહેવાર સંબંધે અવનવી વાતો કરી. તેઓને માટે તો આવતીકાલ સવાર-સવારમાં થોડો સમય ત્યાંના રહેવાસીઓ સાથે અન્યોન્ય નવા વર્ષની આપ-લે કરી, પછી રોજી-રોટી કમાવવા જવાની ફિક્કર હતી. દિવાળીનો જાહોજલાલી સમાન તહેવાર તેના ખિસ્સાને પોસાય તેમ ન હતો. જિંદગીમાં સંઘર્ષ વચ્ચે ખુમારીથી જીવતા ઝૂંપડપટ્ટીના દિલાવર નાગરિકોની વાતો સાંભળી, અમો ત્યાંથી ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિની ઝલક નિહાળવા આગળ વધ્યા.

એક નાના ગામમાં આવી પહોંચ્યા. ઈલેક્ટ્રિક દીવડાઓની કૃત્રિમ રોશનીની જગાએ માટીનાં કોડિયાંથી ઝગમતા દીવડા થકી રેલાતો પ્રકાશ જોવા મળ્યો. મહાનગર જેવી ધાંધલ-ધમાલ નહીં. કોઈ કોઈ સ્થળેથી સંભળાતા ફટાકડાના સામાન્ય અવાજો વચ્ચે મોટાભાગના ઘરોમાં ટમટમતા દીવડાઓ સંગ ધીમી વાતચીતો સંભળાઈ. ગામમાં ચોરા પાસે આછેરી ચહલ-પહલ જોઈ. ગામનો ચકરાવો લઈ, બીજી બાજુ પાદરથી સીમ તરફ જવાના રસ્તે એક નાનું માટીથી બનેલું ખોરડું જોયું. ગાડી ઊભી રાખી. ગાડીમાંથી ઊતરી જોયું તો એક આઠ-નવ વર્ષની દીકરી ઓટલે બેઠી-બેઠી આકાશમાં ક્યારેક-ક્યારેક ચમકતી ફટાકડાની રોશની જોઈ રહી હતી. અમોને જોઈ મીઠો આવકાર આપ્યો. બહાર પડેલ ખાટલામાં

તૂટ્યું-ફૂટ્યું ગોદું પાથરી બેસાડ્યા. પાણિયારેથી પિત્તળના ગ્લાસમાં માટલાનું શીતળ જળ લાવી પીવડાવ્યું. અમારા ત્રણેયના કોઠે ફિજની બોટલના જળથી ન થાય તેવી ટાઢક થઈ.

‘ઘરમાં કોઈ નથી?’ એવા અમારા પ્રશ્નના જવાબમાં તેણી આછેરું સ્મિત કરી બોલી : ‘મા, છે ને ! માંદી છે, તેથી ઘરમાં સૂતી છે. મારો મોટોભાઈ ગામના મુખીના ખેતરે દાડીએ જાય છે, જી.ઈ.બી. ગામડામાં રાત્રિએ વીજળી આપે છે તેથી મુખીના ખેતરે ઊભા પાકને પાણી સિંચવા ગયો છે.’

‘તમારે જમીન-ખેતર નથી? રોજ-રોટી કમાવવા તારા પિતાજી શો ધંધો કરે છે?..’ તેવા મુકેશના સવાલના જવાબમાં તેણીએ ઢીલા અવાજે કહ્યું : ‘અમારે બે વીઘાંનું ખેતર છે, ઓણસાલ વરસાદ ખૂબ જ ઓછો પડ્યો. ખેતરમાં કૂવો નથી. બાજુવાળાના કૂવામાં પાણી ઓછું હોવાથી, ત્યાંથી મળી શક્યું નહીં, તેથી પૂરતું પાણી ન મળવાને કારણે પાક બળી ગયો. બાપા શહેરના શાહુકાર પાસેથી બિયારણ અને ખાતરની રકમ વ્યાજે લાવેલ, પરંતુ પાક બળી જતાં તેનું દેવું ચૂકવી શકાશે નહીં, તેવા ડર અને આઘાતથી તેણે આપઘાત કરી લીધો. આ વાતની જાણ શાહુકારને થતાં તેણે દેવું ન ચૂકવીએ ત્યાં સુધી ખેતર ગીરવી રાખેલ છે.’

‘દિવાળી કેવી રહી?’ સુધાંશુએ અચાનક પૂછી નાખ્યું. તેણીએ હસતા-હસતા જણાવ્યું : ‘ઠીક રહી. કાળી ચૌદશને દહાડે ગામના લોકોએ હનુમાનજીના મંદિરે તેલ ચઢાવેલ તે ઉસરડી લાવી, દીવડા પ્રગટાવી, આજુબાજુ રોશની ફેલાવી. મોંઘા ભાવની અવનવી મીઠાઈના સ્વાદની ઈચ્છા છોડી, ભાઈવેપારીની દુકાનેથી ગોળ, લોટ અને તેલ ઉધાર લાવેલ તેમાંથી માએ સુખડી બનાવેલ તે ખાધી. ફટાકડા ખરીદવાની ત્રેવડ જ નથી તેથી આજુબાજુ ફૂટતા ફટાકડા જોઈ મન મનાવ્યું. બસ, આ રીતે હરખભેર દિવાળી ઊજવી.’

સહજભાવ અને નિખાલસતાથી કહેલ દીકરીની હૃદયદ્રાવક વાત સાંભળી અમો ત્રણેય ભીતરથી હચમચી ગયા. મહાનગરમાં થોડી ક્ષણોના આનંદ માટે હજારો

રુપિયાના ફટાકડા ફોડી નાખતા ધનવાનોનાં બાળકો અને અહીં નિર્ધનતાનો અહેસાસ કર્યા સિવાય જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ માનતી દીકરીએ ઘણું-ઘણું સમજાવી દીધું. મુકેશે ઘરમાં જઈ તેની માંદી માને તપાસી, જરૂરી દવા ખવડાવી. સુધાંશુએ હરખભેર ફટાકડા લાવી, તે મીઠડી દીકરી સાથે આતશબાજી કરી. મેં તેણીને મીઠાઈ આપી મોં મીઠું કરાવ્યું. તેણીને યોગ્ય કપડાં આપ્યાં. તેણી ખૂબ જ ખુશ થઈ. અમોએ વધારાની મીઠાઈ, ફટાકડા અને જરૂરી દવાઓ પણ આપી. મા-દીકરીએ હાથ જોડી અમારો આભાર માન્યો.

વહેલી પરોઢે આ રીતે નાના ગામમાં ઉમંગભરી દિવાળી ઊજવી અમો મહાનગર પરત આવવા નીકળ્યા ત્યારે મા-દીકરીના ચહેરા ઉપર અંકિત થયેલ સ્મિત અને સંતોષની રેખાઓ થકી ઉગમણી દિશાએ નવા વર્ષનો ઉલ્લાસભર્યો ઉજાશ પથરાઈ રહ્યો હતો. શીતલ પવનની હલેરખીઓ તેમજ વૃક્ષની ઘટાએથી આવતો કોયલનો ટહુકાર મનને શાતા આપી રહ્યો હતો.

...શું હોય દિવાળી...

રોજ ભીખ માંગીને ખાનારાને શું હોય દિવાળી, અમારે રોજ નવા ઘરે માંગવાનું શું હોય દિવાળી. ઉપર આભ નીચે ધરતી એવું અમારું રહેઠાણ, હડપૂત થતાં રોજબરોજ અમારે શું હોય દિવાળી. રોડ ઉપર જ્યાં ખુલી જગ્યાએ સૂઈ રહેવાનું, આટલી ગરીબી વેઠવામાં અમારે શું હોય દિવાળી. ઓલ્યા ભવના ફેરા અમે ભોગવીએ ગરીબીમાં, મીઠાઈ-મેવા અમારે ભાગ્યમાં નથી શું હોય દિવાળી. અમીરો નિત નવાં કપડાં પહેરી મોજ મજા માણે, અમારે તો મ્હેણાં-ટોણાં ખાવામાં શું હોય દિવાળી. ત્રણેય ઋતુઓમાં વેદના વેઠીને આજીજી કરીએ, ગરીબીમાં જીવતા રહેનારાઓની શું હોય દિવાળી.

- ડૉ. જગદીશ કે. રણોદરા (બંધવ)
મો. ૯૪૨૭૩૯૫૭૪૫

વર્ગખંડ શિક્ષણમાં નૂતન દષ્ટિ

- જયસુખ એલ. જીકાદરા 'જય'
શિક્ષક, ગારિયાધાર,
જિ. ભાવનગર,
મો. ૮૨૦૦૪૫૪૫૨૧

બાલુડાને ગમતું વિદ્યા ખંડમાં આદરીએ,
એ તો આવે છે રમતાં ભમતાં શાળાએ,
જ્ઞાનપિપાસુ ઉપર શિક્ષક નાતે વરસીએ,
નવલી દષ્ટિએ નાના ભૂલકાને પરખીએ.

આજનું શિક્ષણ દરેકનું ભાવિ ઘડી રહ્યું છે. જે તે બાળકની ઉન્નતિ તેના અભ્યાસ ઉપર આધાર રાખે છે. પાયાની કેળવણી કેવી છે, એ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. બાળકનું ઘડતર કેવી રીતે થઈ રહ્યું છે, એ બાબત ભાવિ ઉપર આધાર રાખે છે. આજની શિક્ષણ પ્રણાલી પરિવર્તનશીલ છે. સતત પરિવર્તન આવ્યા જ કરે છે. નવતર પ્રયોગો આ શિક્ષણ જગત ઉપર થઈ રહ્યા છે. આપણે સૌ આ બાબતથી સુવિદિત છીએ. સૌ કોઈ આ સત્ય હકીકતના સાક્ષીઓ છીએ.

આપણે સૌએ એ બાબત સ્વીકારવી રહી કે, શિક્ષણ જગતની આ પરિવર્તનશીલ પ્રક્રિયામાં નૂતન દષ્ટિએ શિક્ષણ કાર્ય થાય એ જ ઉન્નતિ અને વિકાસની યાત્રા બરાબર છે. પુરાતન પદ્ધતિથી પર રહી આજના વિકાસશીલ જમાનામાં નૂતન દષ્ટિકોણથી શિક્ષણ અપાય, એ બાબત ઈચ્છનીય અને લાભકર્તા છે. તેથી વિદ્યાદાતાઓને નવી જ આધુનિક પદ્ધતિથી શૈક્ષણિક કાર્યની સમજૂતી આપવી જરૂરી છે.

વર્ગખંડની અંદર નૂતન દષ્ટિકોણ રાખીને ગુરુજનોએ સારું એવું શૈક્ષણિક કાર્ય કરવું, એ પોતાની ફરજનો એક ભાગ છે. આ કેળવવા માટે સૌ પ્રથમ તો વિદ્યાદાતા સ્વીકારવું પડશે કે, કપરી પરિસ્થિતિમાં પણ હું યોગ્ય શૈક્ષણિક કાર્ય કરીશ અને બાળકોમાં વિકાસશીલતા રાખવા માટે નૂતન દષ્ટિકોણથી જ જોઈશ. આ બાબતથી શિક્ષકશ્રીએ પહેલા તો કટિબદ્ધ થવું પડશે. જ્યાં સુધી વિદ્યાદાતામાં અમૂલ પરિવર્તન નહીં આવે, ત્યાં સુધી

શિક્ષણ જગતમાં કદાપિ નૂતન અભિગમથી શૈક્ષણિક કાર્ય થઈ શકશે નહીં, એ એક સનાતન સત્ય છે.

આધુનિક પદ્ધતિમાં સૌ પ્રથમ તો બાળકને યોગ્ય રીતે ઓળખવો જરૂરી છે. તેમની ક્ષમતા અને તેમના વિકાસના આધારે શૈક્ષણિક કાર્યની અંદર જોડવો જરૂરી છે. બાળકની કક્ષા અને સમજ અનુસાર શૈક્ષણિક બાબતોનું સિંચન કરવામાં આવે, તો જ એમાંથી ફલશ્રુતિ પ્રાપ્ત થાય. આ એક મહત્વની બાબત છે. કક્ષા બહાર અપાતું જ્ઞાન અને કક્ષા કરતાં ઓછું અપાતું જ્ઞાન એ પણ એક અયોગ્ય બાબત છે. જેનાથી બાળકને ખૂબ સારી રીતે ઓળખીને તેનું માનસિક લેવલ જાણીને શૈક્ષણિક કાર્ય દ્વારા તેનામાં શિક્ષણનું પ્રસ્થાપન કરવામાં આવે એ ખૂબ જ જરૂરી બાબત છે.

આજના આ ટેકનોલોજીના જમાનામાં વિદ્યા દાતાઓએ ટેકનોલોજીનો મહત્વપૂર્ણ ઉપયોગ કરવો ખૂબ જ લાભકર્તા બાબત છે. બાળકને ટેકનિકલ બાબત સમજવાની સમજશક્તિ ખૂબ જ ઊંચી હોય છે. એ આપણે સૌ જાણીએ છીએ. તેથી આપણે સૌએ આજના આ મોબાઈલ, કમ્પ્યુટર કે લેપટોપ જેવાં આધુનિક ઉપકરણોના ઉપયોગથી આપણે શૈક્ષણિક બાબતોને પ્રતિપાદિત કરવા માટે કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. આજના આ ઝડપી અને ગતિશીલ યુગમાં આધુનિક ઉપકરણો ખૂબ મહત્વની કડીરૂપ છે.

બાળક આવાં ઉપકરણોને જાતે ચલાવીને પણ જ્ઞાનનું સર્જન કરી શકે છે! જેથી અત્યંત આધુનિક નવા વર્ડનયુક્ત શૈક્ષણિક ટેકનોલોજીવાળાં ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવો ખૂબ જ હિતાવહ છે. આવાં ઉપકરણોને બાળક દ્વારા ઉપર નુકસાન પહોંચે તો કોઈ પણ ફરિયાદ વગર સ્વીકાર કરવાની દષ્ટિ જળવવી જરૂરી છે. જ્યાં કામ

થાય છે, ત્યાં નુકસાન થતું જ હોય છે. આ એક સાહજિક પ્રક્રિયા છે, તો તેને સ્વીકારવું રહ્યું.

દુનિયા સાથે કદમ મિલાવવા માટે આજે વિશ્વ લેવલે થતા આધુનિક નવા શૈક્ષણિક પ્રયોગોથી માહિતગાર બનીને આજનાં નાનાં ભૂલકાંઓને તેમના જ્ઞાનનો લાભ આપવો, નવી ટેકનિકલ પદ્ધતિને શિક્ષણની અંદર દાખલ કરવી અને સ્થાનિક પરિસ્થિતિ અનુસાર તેનો ઉપયોગ કરીને બાળકમાં શૈક્ષણિક સિંચન કરવું ખૂબ જ આવશ્યક છે. આ નવો દૃષ્ટિ કોણ પાયાથી માંડીને ટોચ લેવલના શૈક્ષણિક ક્ષેત્રના મહાન શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ પણ સ્વીકારવો રહ્યો.

નવતર પ્રયોગ દ્વારા આજના આધુનિક જમાનામાં શિક્ષણની ગતિમાં ખૂબ જ શોધખોળો કરીને બાળક ઝડપથી શીખે અને તેનો વિકાસ ઝડપી બને, એવા નવતર પ્રયોગોને સ્વીકારીને નવી દૃષ્ટિ કેળવીને શિક્ષણમાં નાવીન્યથી કામ કરવાની દૃષ્ટિ જરૂરી છે. શિક્ષણની આ દુનિયામાં ટોચ લેવલે થતા નવતર પ્રયોગોથી માહિતગાર થઈ, અનેક નાનકડાં ભૂલકામાં નવું જ પરિવર્તન અને નવું જ્ઞાન પીરસવાના હેતુસર આ કાર્ય કરવું ખૂબ જ જરૂરી છે.

શિક્ષણનાં અમુક પરિવર્તનો એ ખૂબ સારી બાબત છે, પરંતુ શૈક્ષણિક લેવલે અલ્પ સમયમાં થતા નવતર બિનજરૂરી પ્રયોગો એ ખૂબ જ નુકસાનકર્તા છે. આપણે સૌએ એ બાબત સ્વીકારવી પડશે કે, જે પદ્ધતિથી બાળક શીખે એ જ પદ્ધતિ સૌથી શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ છે. કોઈ સંશોધકો દ્વારા કે જે કોઈ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ દ્વારા રચાયેલી માન્ય પદ્ધતિનો જ વર્ગકાર્યમાં ઉપયોગ કરવાનો આગ્રહ ન રાખવો જોઈએ. એક નાના બાળકની અંદર શૈક્ષણિક ગુણોનું સિંચન કરવા માટે જે પદ્ધતિ કારગત નીવડે એ જ પદ્ધતિનો ઉપયોગ વિદ્યાદાતાએ વર્ગખંડમાં કરવો એ સૌ માટે લાભકર્તા બની રહેશે. આ સૌથી ઉત્તમ પદ્ધતિ છે.

આજનું બાળક એ આવતીકાલનો નાગરિક છે. ભારતનું ભાવિ એના વર્ગખંડોમાં ઘડાય રહ્યું છે. આવી ઉક્તિઓ એક વિદ્યાર્થી સમુદાય માટે જો કહેવાય રહી હોય

તો, દરેક ગુરુજને શિક્ષણમાં દરેક પાસામાં નૂતન અભિગમથી બાળકની વ્યક્તિ અનુરૂપની શૈલીમાં વર્ગ કાર્ય કરીને શીખવવું ખૂબ ઈચ્છનીય છે. વિજ્ઞાનના પ્રયોગો કે સહ અભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓ એ શૈક્ષણિક સંદર્ભ બાબત છે. એ આવકાર્ય અને લાભદાયી પણ છે. આ તમામ બાબતોમાં આધુનિક સમયની માંગ પ્રમાણે સુધાર લાવવો, એ ખૂબ જરૂરી બાબત પણ છે.

વિજ્ઞાનના પ્રયોગો વિષયના અનુસંધાને તો થતા જ હોય છે, પરંતુ નવીનતમ પ્રયોગો ટેકનોલોજીના માધ્યમથી સંશોધન કરીને બાળકો સમક્ષ રજૂ કરવા અને બાળકોની તર્ક શક્તિ વિકસાવવી એ ખૂબ જરૂરી છે. આ એક સામાન્ય ઉદાહરણ છે. આ જ પ્રમાણે ચીલાચાલુ પ્રવૃત્તિઓ તો થતી જ હોય છે, પરંતુ આજના આ ટેકનોલોજીના શુભ અવસરે બાળકોમાં ટેકનિકલ ગુણોનો વિકાસ થાય એ માટે નવીનતમ પ્રવૃત્તિઓ શાળા લેવલે થાય એ ખૂબ જરૂરી છે. youtubeના માધ્યમથી ઘણી બધી પ્રવૃત્તિઓ આજ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં થઈ રહી છે, જે ખૂબ પ્રશંસની બાબત છે. કોઈ સેમિનાર એવો પણ યોજવો જોઈએ કે, જેમાં વિદ્યાર્થીઓના તકનીકી જ્ઞાનને માપનના આધારે ઓળખી શકાય.

વિદ્યાર્થીઓમાં ઘણી બધી તાકાત પડી રહેલી હોય છે. જેને ઓળખવા માટે નવીન ટેકનિકલ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરીને સાંપ્રત સમાજમાં ઉપયોગી થઈ શકે, એવી બાબતને બહાર લાવીને સૌના હિત માટે કાર્ય કરવું જરૂરી છે. વિજ્ઞાનની શોધો આજે દુનિયાભરમાં થઈ રહી છે. એની પાછળ આ શિક્ષણમાં નાવીન્ય જવાબદાર પણ હોઈ શકે છે. નૂતન પ્રયોગ દ્વારા વૈજ્ઞાનિક શોધખોળ પણ થઈ રહી છે, તો આ બાબતને પ્રાધાન્ય આપવું જરૂરી છે.

આજના જમાનામાં માનવ માનવથી દૂર જતો દેખાઈ રહ્યો છે. આ બાબત ભાવિ સમયમાં ખૂબ જ ગંભીર પરિણામ લાવશે, એ એક હકીકત પણ છે. આ બાબત દૂર કરવા માટે વિદ્યાદાતાએ વર્ગખંડમાં જ પ્રેરક વાતો દ્વારા માનવતાની સરવાણી સતત ને સતત ફૂટતી રહે.

નૂતન વર્ષે સાહસવૃત્તિના શ્રીવા કરીએ

- ડૉ. નીલેશ પંડ્યા
એસોસિયેટ પ્રોફેસર
થિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી,
ગાંધીનગર. મો. ૯૪૨૬૩૩૭૪૩૨

શિક્ષણ આપણે મુખ્ય બે બાબતો શીખવે છે. એક સર્જનશીલતા અને બીજું અનુયાયીત્વ. વ્યક્તિમાં સર્જશીલતા વિકસે તો એ પોતાની આગવી જીવનશૈલી વિકસાવી શકે, નેતૃત્વ કરી શકે બીજાથી જુદું કરવા સમર્થ બની શકે. આપણે ક્યારેક બાળકોને એટલું બધું માર્ગદર્શન (??) આપીએ છીએ કે તેનામાં સ્વતંત્ર રીતે વિચારવાની શક્તિ વિકસતી નથી. તે હરહંમેશ કોઈને કોઈના પડછાયામાં જ સલામતી અનુભવે છે. જે રીતે કુમળો છોડ વટવૃક્ષની નીચે ઝાઝું વિકસી શકતો નથી તે જ રીતે સતત ઓછાયા તળે રહેતું બાળક પોતાના જીવનને નોખી રાહ કંડારી શકતું નથી. આપણે મોટેભાગે માતાપિતાને એમ કહેતાં સાંભળતાં હોઈએ છીએ કે અમે તો અમારાં માતાપિતા જેમ કહેતાં એમ જ કરતાં.

માતાપિતાને કહ્યાગરાં - ડાહ્યાડમરાં બાળકો વિશેષ ગમે છે. જો કોઈ બાળક ચંચળ કે તોફાની જણાય તો આડોશપાડોશમાં રહેતા શાંત બાળકને બતાવીને તેના જેવા બનવા માટે સતત કહ્યા કરે છે. બાળસહજ ચંચળતા અને તોફાન-મસ્તી એ બાળકની ક્રિયાશીલતા અને શીખવાની તીવ્ર વૃત્તિનું પ્રતીક છે. સામાન્ય સંજોગોમાં માતાપિતાને શાંત બાળક જ પસંદ હોય છે. વિશ્વના મહાનુભાવોના જીવનચરિત્રનો અભ્યાસ કરીએ તો આપણને ખ્યાલ આવે છે કે બાળકોની ચંચળતા અને તોફાનો એ બાળસહજ પ્રકૃતિ અને વિકાસની તીવ્ર ઝંખના દર્શાવે છે.

પ્રાચીન ગ્રંથોમાં કૃષ્ણ, હનુમાનજીનાં દૃષ્ટાંત જોઈએ અથવા સ્વામી વિવેકાનંદ, ઓશો, ગાંધીજી વગેરેના બાળપણના જીવન વિષે જાણીએ તો ખ્યાલ આવે છે કે જે બાળકો સતત ક્રિયાશીલ રહે છે, પ્રશ્નો પૂછે છે, ચર્ચા-દલીલ કરે છે, સાહસિક કાર્ય કરે છે, વડીલોના

કહ્યાનું અક્ષય: પાલન નથી કરતાં તે બાળકોમાં કોઈ અલગ જ ચમકારો હોય છે. આનો અર્થ એમ પણ નથી કે બાળકના સ્વછંદ વ્યવહાર પ્રત્યે દુર્લભ્ય સેવવું. આવાં વર્તનોમાં પાતળી ભેદરેખા હોય છે, જેને સમજીને વ્યવહાર કરવાનો રહે છે.

બાળકની નિષ્ફળતાનો કાલ્પનિક ભય માતાપિતાને વધારે સાવધાન કરી મૂકે છે. ભણવામાં, રમવામાં કે જીવનના અગત્યના નિર્ણયોમાં તે નિષ્ફળ જશે તો? બાળક ભણવામાં વધારે સારું પરિણામ લાવે તેના માટે તન, મન અને ધનથી ખર્ચાઈ જતા માતાપિતા નજરે ચડે છે. બાળક થાકી જાય તો તેનું ગૃહકાર્ય કરી આપે તેવાં માતાપિતા પણ ઓછાં નથી. અભ્યાસ કે અન્ય કારણે ઊભા થતા પડકારો, મૂંઝવણ અને તણાવ એ બાળકના ઘડતરનો હિસ્સો છે. મર્યાદિત માત્રા કરતા વધે ત્યારે તેને ચોક્કસ મદદ કરવી જોઈએ. માબાપ જો એમ માની લેશે કે તણાવ અને મૂંઝવણ ખરાબ છે તો તે બાળકના ઘડતરની તકોને ઓછી કરે છે.

બાળકની બાલ્યાવસ્થા એ ક્રિયા, પ્રતિક્રિયા, અવલોકન, સાહસ, સર્જનાત્મક, કલ્પના, સંવેદના, સ્મૃતિસંગ્રહ અને તીવ્ર પરિવર્તનોનો કાળ છે. આ કાળને સમજવાની ક્ષમતા બાળકમાં હોતી નથી, પરંતુ તેનામાં શીખવાની નૈસર્ગિક ક્ષમતાઓ છે. પરંપરાગત માનસ આપણને મોટે ભાગે એમ માનવા પ્રેરે છે કે આપણે બાળકને આપણે જેવાં છીએ તેવું બનાવવાનું છે, આપણી પાસે જે સંસ્કાર, વારસો, પરંપરા વગેરે છે એ સીધેસીધા તેમનામાં આરોપિત કરી દેવાના છે. આ અભિગમ બાળકની નૈસર્ગિક ક્ષમતાઓને ક્યારેક રૂંધે છે, બાળકને સમજણ વગર સીધા આદેશો આપવાથી તેના પર મતારોપણ થાય છે જેને કારણે તેની સ્વતંત્ર બુદ્ધિ અને

વિવેકનો વિકાસ થતો નથી. બાળક પ્રત્યેક બાબત અંગે નિર્ણય લેવા માતાપિતા પર આશ્રિત બનતાં જાય છે, સમસ્યાઓને સમજવા અને ઉકેલવાના સામર્થ્યનો વિકાસ થતો નથી. પરિવાર, સમાજ, રાષ્ટ્રની પ્રગતિ માટે આ અવરોધક બાબત છે.

આપણે આપણા પરિવારનો અભ્યાસ કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે પેઢીમાં જે વ્યક્તિઓએ પરંપરાથી આગળ વધીને કઈક નવું કર્યું હશે, સાહસ કર્યું હશે તેને કારણે પરિવારનો વિકાસ થયો હશે. જૂના સમયમાં નોકરી, ધંધા કે વ્યવસાય માટે કે શિક્ષણ માટે બહાર નીકળેલા વડીલોના જીવન અને સંઘર્ષ આપણા માટે પ્રેરણારૂપ હોય છે. જો તેમને તેમના વડીલોએ રોકી, અટકાવીને આગળ વધતાં રોક્યા હોત તો? આપણે બાળકોને પોતાની શક્તિ, સાહસ અને રસ-રુચિ અનુસાર આગળ વધવા પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ. આના માટે આપણે પરંપરાગત વિચાર-સરણીમાંથી મુક્ત થઈને નવા વિચારનો સ્વીકાર કરવો પડશે. પેઢીઓ વચ્ચે એક સહજ અંતર હોય છે તેને શક્ય તેટલું ઓછું કરવું જોઈએ. માતાપિતા માટે સૌથી મોટો પડકાર જો કોઈ હોય તો તે બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાનો છે. મર્યાદિત સ્વતંત્રતા આપવામાં પણ આપણે ખચકાટ અનુભવીએ છીએ. આપણાં માનસમાં પડેલો સૂક્ષ્મ માલિકી-ભાવ આપણને તેમ કરતાં રોકે છે. બાળકને મોજ અને ખોજ બનાવવા માટે માતાપિતાએ ધ્યાને લેવા જેવા કેટલાક વિચાર આ પ્રમાણે હોઈ શકે. બાળકને દોરેલા નકશા પર નહીં, પરંતુ પોતે કંડારેલી કેડી પર ચાલવા દઈએ. પોતાની પરંપરા અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યે ભારોભાર આદર સાથે નવા સમયને આવકારીને પોતાના જીવનના ચોપડે સાહસના શ્રી૧૧ લખવાનું સામર્થ્ય બાળકમાં કેળવાય તેના માટેની કેટલીક બાબતો ગાંઠે બાંધીએ.

1. જિજ્ઞાસા અને શોધખોળનો સ્વભાવ કેળવીએ. શરૂઆતમાં વિવિધ શોખ કેળવવા, રસને શોધવા અવકાશ આપવો. ધીમે ધીમે તેમની રસરુચિ સ્થિર બનશે. નવા-નવા અખતરા કરવાને કારણે બાળક વધારે સારી રીતે વિશ્વને પામી શકશે. શીખવાની

આજ સાચી પદ્ધતિ છે.

2. વિચારની નાવ લઈને ચિંતનના દરિયાની સફર ખેડવાનું સાહસ શીખવીએ, પરંતુ બાળકને સતત પ્રશ્નો પૂછી પૂછીને મૂંઝવી ન નાખીએ. બાળકને ખુલ્લા છેડાવાળા પ્રશ્નો પૂછો, જેથી પોતાના ઉત્તર વિશે વધારે ઊંડાણથી અને તર્કબદ્ધ વિચાર કરતા શીખશે.
3. અંતરમનમાં ડોકિયું કરતાં રહીએ, પરંતુ તેમાં બિનજરૂરી ખલેલ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખીએ. બાળક તેના રસ, શોખ, પ્રશ્નો વિષે તર્કબદ્ધ વિચાર કરવા પડે તેવા પ્રશ્નો પૂછતા રહેવું જોઈએ. બાળક વિચારમાં ડૂબી જાય અને પોતાનો માર્ગ જાતે શોધવા જહેમત કરે તેવા પ્રશ્નો રજૂ કરતા રહો. યાદ રહે બાળક હતોત્સાહ થાય તેવા કઠોર પ્રશ્નો ન પૂછવા.
4. દૃષ્ટાંત બનવા પ્રયત્ન કરીએ, અનુકરણ કરવાનો દુરાગ્રહ ન સેવીએ. સ્વતંત્ર, આત્મનિર્ભર બનવા માટે દૃષ્ટાંત બનો. વયાનુસારના પ્રશ્નો/સમસ્યાઓને એની મેળે ઉકેલવા દો. જ્યારે માગે ત્યારે મદદ કે માર્ગદર્શન આપો. પડકારનો સામનો કરવાના વાસ્તવિક ઉદાહરણ આપો. પોતાના પરિવારની પ્રેરણાત્મક કથા કહો. તે અંગે ચર્ચા કરો. માતાપિતાએ પોતાના જીવનની પછડાટ અને તેમાંથી બહાર આવવા કરેલી મથામણ અંગે વિવેકપૂર્ણ વાત કરીએ. તેમાં અનુકરણ કરવાના આગ્રહ અને આત્મપ્રશંસાથી બચીએ.
5. તર્કબદ્ધ વિચારતાં શીખવો, વિકલ્પો દર્શાવો અને તેમાંથી સ્વતંત્ર પસંદગી કરવા દો, પોતાની પસંદગીની કઠોર સમીક્ષા કરે અને તેમાં જાતે પરિવર્તન પણ કરી શકે તેવી લવચીકતા શીખવો. લીધેલા નિર્ણયનાં સારાં-નરસાં પરિણામ બીજાના શિરે થોપવાને બદલે તે અંગે જવાબદારી લેતાં શીખે. જીવનમાં ઉત્તમ વિકલ્પો શોધવા અને તેમાંથી સારો વિકલ્પની પસંદગી એ એક

અગત્યની કળા છે. પસંદગી પ્રત્યે લવચીકતાનો અભિગમ આવકારદાયક છે, પરંતુ અવારનવાર પસંદગી બદલવી એ પણ અસ્થિરતાની નિશાની છે.

6. અનુભવથી શીખવાનો અભિગમ કેળવવા પ્રશિક્ષણ આપીએ. નાના નાના અનુભવ પછી તે શું શીખ્યા તે અંગે વિચારતા કરીએ.
7. ધ્યેય નિર્ધારણ અને આયોજન કરવાની ટેવ પાડીએ. ધ્યેય હંમેશાં વાસ્તવિક હોય જેનો બોજ પણ ન લાગે અને છતાં પડકારજનક હોય. બાળકને વ્યક્તિગત ધ્યેયને નાનાં પગથિયાં બનાવીને સિદ્ધ કરતાં શીખવો. નાની નાની સફળતાની ઉજવણી કરાવવી જેથી ઉત્સાહ ટકી રહે. ક્યારેક સફળ ન થવાય તો તેની પણ પાર્ટી કરીને ચર્ચા કરી આગળ વધતાં શીખવીએ.
8. આયોજનનું કૌશલ શીખવીએ. લાંબાગાળાના ધ્યેયને ટૂંકા લક્ષ્યમાં વિભાજિત કરતાં શીખવીએ. ઘરનાં નાનાં નાનાં કામ જેવાં કે તંદુરસ્તી, કસરત, અભ્યાસ, ટેવ, દિનચર્યા વગેરે બાબતોમાં આયોજન કરાવી શકાય.
9. પ્રત્યેક ભૂલને નિષ્ફળતા તરીકે નહીં, પરંતુ શીખવાની તક તરીકે જોતાં શીખવવું. પ્રયાસ કરતાં કરતાં પૂર્ણતા તરફ આગળ વધી શકાય છે. બાળકની સિદ્ધિની જ નહીં, પરંતુ તેના પ્રયત્નો અને તેમાં તેણે જાળવેલા સાતત્યની કદર કરો.
10. ચિંતન કરવાની ટેવ વિકસાવો, બાળક જે કંઈ કરે

તેના પર શાંત ચિત્તે વિચારે કરે તેવું સૂચન કરો, કેવો અનુભવ થયો, શું ગમ્યું, શું ન ગમ્યું, શું શીખ્યા વગેરે પાસાં પર ઊંડો વિચાર કરવાનો મહાવરો પાડો.

11. અભિવ્યક્તિ એ બાળકના અંતરમનને સમજવા માટેની ચાવી છે. બાળકને પોતાના વિચારો, લાગણીઓ, લક્ષ્યો, સફળતા, નિષ્ફળતા અને તેમાંથી થયેલો અનુભવ અને અધ્યયન વિષે મુક્તમને લખતાં શીખવો.
12. સ્વાવલંબન આવે તેના માટે કામ સોંપો. આમ કરવાથી તે મનો આત્મવિશ્વાસ વધશે. રોજબરોજના કાર્યમાં નાની નાની જવાબદારી આપવી. વયકક્ષાને અનુરૂપ નાના નાના નિર્ણયો લેવા છૂટ આપો. પોતાની પ્રવૃત્તિ, સમયપત્રક, કાર્યક્રમ વગેરે અંગે સ્વતંત્ર નિર્ણય લેવા દેવા.
13. જો ખમ લેવા અને સાહસ કરવા સલામત વાતાવરણ તૈયાર કરો અને તેમાં સાહસ કરવા છૂટ આપો. ક્યારેક મેદાન પર રમવા જતાં બાળકને ખૂબ ગંભીર રીતે ઘવાઈ જશે તેવી ભીતિને કારણે એટલી બધી સૂચના આપવામાં આવે કે તે પોતાની નૈસર્ગિક રમત રમતાં ગભરાઈ જાય છે. કવિશ્રી સંજુ વાળાની પંક્તિને મમળાવીને આ નૂતન વર્ષના નવલાં પ્રભાતે બાળકને આગવી કેડી કંડારવા અગ્રેસર કરીએ.

રસ્તો નથી તો કર નવી કેડી અને ચાલી નીકળ,
પગપાળા તારી જાતને તેડી અને ચાલી નીકળ.

પ્રેરક પ્રસંગ

ફિલસુફ બર્ટ્રાન્ડ રસેલ એક વાર ઊંડા ચિંતનમાં ડૂબેલા બેઠા હતા, ત્યાં એક મિત્રે આવીને પૂછ્યું :

‘આટલા બધા તલ્લીન શાના વિચારમાં થઈ ગયા છો આજે?’

‘મેં એક વિચિત્ર શોધ કરી છે.’ રસેલે જવાબ લખ્યો. ‘જ્યારે જ્યારે હું કોઈ જ્ઞાનીની સાથે વાત કરું છું ત્યારે મને પ્રતીતિ થાય છે કે સુખની હવે ક્યાંય શક્યતા રહી નથી, અને મારા માળી સાથે વાત કરતી વેળા એથી ઊલટી જ વાતની ખાતરી મને થાય છે.’

એક બીજા લેખને આધારે લક્ષ્મીની બહેન દરિદ્રા છે. તેના પ્રભાવથી પણ આખા સમાજમાં દરિદ્રતા ફેલાઈ. જે ઘરમાં દરિદ્રાના પગ પડતાં ત્યાં ખાવાનું પણ મળવું મુશ્કેલ બનતું. તેના કારણે બધે જ અંધકાર છવાઈ જતો. કહેવાય છે કે એક દિવસ કારતકની અમાસને દિવસે લક્ષ્મી અને દરિદ્રા મૃત્યુલોકમાં આવ્યાં. લક્ષ્મીથી લોકોની ગરીબી જોવાતી નહોતી. તેથી તેણે લોકોનાં ઘર ધન-વૈભવથી ભરી દીધાં. લોકોએ ગરીબીનો અંધકાર દૂર થતાં દીવડાઓ પ્રગટાવી લક્ષ્મીનું સ્વાગત કરી તેના ગુણગાન ગાયા.

દિવાળીના તહેવારના સંબંધમાં એવી લોકવાયકા પણ છે કે, તે દિવસે ભગવાન કૃષ્ણે તેમના શરીરનો ત્યાગ કર્યો હતો. તે દિવસે જૈન ધર્મના ભગવાન મહાવીરનું પણ

મૃત્યુ થયું હતું. ભગવાન મહાવીરની યાદમાં કૌશલ, કાશી, લિચ્છવી તથા મલ્લસંઘ રાજ્યોમાં દીવડા પ્રગટાવવામાં આવ્યા. ત્યાંના રાજાઓનું કહેવું છે કે, આજે અમારા પ્રકાશનો દીપ ચાલ્યો ગયો હવે તેના આપેલા જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશથી સંસાર પુલકિત બનશે. તે દિવસથી દિવાળીનો જન્મ થયો.

દિવાળીના પૌરાણિક સંદર્ભોથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે આ તહેવાર અંધકારના અમાસના જેવા અજ્ઞાનને છોડવા માટેનો સંદેશો આપે છે. અસુરોથી મુક્તિ મેળવીને પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ એ જ દિવાળીનો ઉદ્દેશ છે.

સંદર્ભ: વિકિપીડિયા, દિવાળીની દંતકથાઓના વિવિધ લેખકોના લેખ અને તેના અખબારી અહેવાલ.

બાળકોના વિકાસ માટેની શૈક્ષણિક રમતો

રમતનું નામ : learn a language!

જરૂરી સાધનો : મોબાઈલ/ ટેબ્લેટ/ લેપટોપ/ કમ્પ્યુટર

રમતના ઉદ્દેશ્યો : બાળકમાં ભાષા કૌશલ્યોનો વિકાસ થાય

બાળકમાં શબ્દભંડોળનો વિકાસ થાય

બાળક સમયની પ્રતિબદ્ધતા સાથે કામ કરતાં શીખે

માનસિક સજાગતાનો વિકાસ થાય, તંદુરસ્ત હરીફાઈ અભિગમનો વિકાસ થાય

આનંદ પામે

◀ રમતનો QR Code

રમતનું નામ : Say What You See

જરૂરી સાધનો : મોબાઈલ/ ટેબ્લેટ/ લેપટોપ/ કમ્પ્યુટર

રમતના ઉદ્દેશ્યો : બાળક જુદી જુદી વસ્તુઓ ઓળખતા શીખે

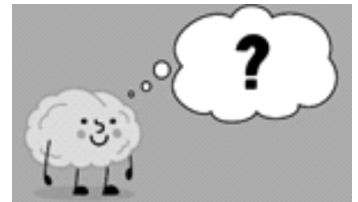
બાળકમાં વિવિધ વસ્તુઓથી પરિચિત થાય

બાળક શબ્દભંડોળનો વિકાસ થાય. માનસિક સજાગતાનો વિકાસ થાય

તંદુરસ્ત હરીફાઈ અભિગમનો વિકાસ થાય. આનંદ પામે

◀ રમતનો QR Code

- સાગર એ. ગાંધી (મો. ૯૯૭૪૧૭૯૧૧૧)

જગતનું કોઈ પણ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવાની ગુરુચાવી 'ગ્રહણશક્તિ' છે. ગ્રહણશક્તિ ખીલશે તો કોઈ પણ વિષય જાણવો, સમજવો અઘરો નહીં લાગે. કોઈ પણ વિષય પ્રત્યે અભિમુખ થવાની પ્રક્રિયા તીવ્ર અને સુંદર બને તે માટે ગ્રહણશક્તિ જ ચાવીરૂપ ભૂમિકા ભજવે છે. એનું કામ TVના એન્ટેના જેવું છે. એન્ટેના યોગ્ય રીતે યોગ્ય દિશામાં ગોઠવેલું હશે તો જ TVમાં દૃશ્ય સારું દેખાશે. એમ વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વનો આધાર સમગ્રપણે એની ગ્રહણશક્તિ પર રહેલો છે.

તેથી આપણા બધા માટે અત્યંત મહત્વનો વિષય એ છે કે ગ્રહણશક્તિ ખીલવવી કેવી રીતે? એની ચર્ચા અત્રે પ્રસ્તુત છે.

(1) અસરકારક સંપ્રેષણ:

(Effective Communication)

શબ્દો દ્વારા અર્થ અને ભાષા દ્વારા ભાવનું આદાન-પ્રદાન થાય છે. ભાષા દ્વારા મનુષ્ય મનુષ્યને સમજે છે. સંપ્રેષણની આવી પ્રક્રિયા દ્વારા જ વ્યક્તિ કંઈક ને કંઈક ગ્રહણ કરે છે. સંપ્રેષણ દ્વારા વ્યક્તિ પોતાની લાગણી, વ્યથા કે ભાવનાનું પ્રગટીકરણ કરે છે. જ્ઞાનના હસ્તાંતરણની પ્રક્રિયા માટે પણ સંપ્રેષણ અનિવાર્ય માધ્યમ છે. અસરકારક શબ્દો મનુષ્યના ચિત્તમાં ચિરસ્થાયી સંસ્કાર કરવા શક્તિમાન છે.

(2) સંપ્રેષણ અસરકારક કેવી રીતે બને?

પ્રશ્ન ખૂબ મહત્વનો છે. પશુ-પંખીની ભાષા માનવી ન સમજી શકે એ સ્વાભાવિક છે. માનવી માનવીની ભાષા પણ સમજી શકતો નથી. જગતમાં 192 દેશોમાં 9000 જેટલી ભાષાઓ બોલાય છે. જો પ્રાદેશિક ભાષાઓનું મહત્વ ન હોત તો સંપૂર્ણ જગતમાં એક જ ભાષા બોલાતી હોત, પરંતુ અલગ અલગ ભૂ-પ્રદેશમાં

પાંગરેલી ભાષાઓનું આગવું મહત્વ છે. એમાં એ ભૂમિના સંસ્કાર સમાયેલા હોય છે. જીવન-મૂલ્યો, રહેણી-કરણી અને રીત-રિવાજોનું પ્રતિબિંબ ભાષામાં પડતું હોય છે. તેથી જગત પર વસતા દરેક માનવીની પોતાની – પરિવારની એક ભાષા હોય છે, જેને એની માતૃભાષા કહી શકાય. એ ભાષા એના માટે સહજ હોય છે, શીખવી પડતી નથી. નિશાળમાં ન જતું 2-3 વર્ષનું બાળક પણ એની ભાષામાં સરસ રીતે બોલતું હોય છે, કારણ કે તે ભાષા એની માતા પાસેથી શીખ્યું હોય છે. એ એની માતૃભાષા કહેવાય છે. એનું કોઈ વ્યાકરણ એ ન શીખ્યું હોય તોય એ ભાષા એનું શ્રેષ્ઠ કરણ હોય છે. અભિવ્યક્તિનું ઉત્તમ સાધન હોય છે. એ પોતાની માતૃભાષામાં જ રહે છે, હસે છે અને લાગણીઓ વ્યક્ત કરે છે. એની ભાષા બોલનારા બધા એને પોતીકા લાગે છે. અને માટે જ માતૃભાષામાં બાળકની કે કોઈ પણ મોટા માણસની અભિવ્યક્તિ અસરકારક હોય છે.

(3) ગ્રહણશક્તિનો મૂળ સ્ત્રોત - માતૃભાષા

ગ્રહણશક્તિનું આરંભબિંદુ છે માતૃભાષા. માતૃભાષા જ ગ્રહણશક્તિનો પાયો રચે છે. મજબૂત પાયો હોય તો મજબૂત ઈમારત યણાય. કોઈ પણ વિચાર માતૃભાષામાં જેટલો સમજાય અને સ્પષ્ટ થાય તેટલો અન્ય ભાષામાં ન થાય. આ કથન નાની ઉંમરના બાળકને વધુ લાગુ પડે છે. એની ગ્રહણશક્તિ ખીલે અને ક્રમશઃ અન્ય ભાષાઓના સંપર્કમાં આવે પછી એ બધી ભાષાઓ પણ એના જ્ઞાનાત્મક વિકાસના સ્ત્રોત બને છે. પરંતુ નાની ઉંમરથી જ બીજી ભાષાઓ સાથે જો બાળકને જોડવાનો આગ્રહ રખાય તો એની ગ્રહણશક્તિ ખીલવાને બદલે કુંઠિત થાય છે... અવરોધાય છે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે - નવી ભાષા શીખવામાં જ બાળકની બધી શક્તિ ખરચાઈ

જાય છે... અને જે ખરેખર શીખવાનું છે, ગ્રહણ કરવાનું છે તે બાજુએ રહી જાય છે. વિશ્વના અનેક શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને મનોવિજ્ઞાનીઓ એક વાત ભારપૂર્વક માને છે કે નાની ઉંમરના બાળકને માતૃભાષાથી પહેલાં પરભાષા શીખવવામાં એના નાજુક મગજ પર છ ગણો બોજો પડે છે. પરભાષા ગોખવી પડે છે.

એના શબ્દો - એની વાક્યરચના બાળક માટે પરિચિત હોતાં નથી. ઘરમાં કે સમાજમાં... ચારે બાજુ એ ભાષા વ્યવહારમાં તો બોલાતી હોતી નથી. તેથી શ્રવણ અને કથનનો પર્યાપ્ત અવકાશ રહેતો નથી. શ્રવણ, કથન, વાચન અને લેખન એ ચાર ચેનલો (LSRW - Listening, Speaking, Reading, & Writing) મળીને વિકાસનો રાજમાર્ગ બનાવે છે. વિકાસના પ્રાથમિક બે તબક્કા - શ્રવણ અને કથન જ જો નબળા રહે તો ગ્રહણશક્તિ કેળવવામાં બહુ મોટો અવરોધ સર્જાય છે, માટે જો કોઈ પરિવારમાં બધા જ સદસ્યો અંગ્રેજી ભાષા બોલતા હોય અને નિરંતર એના શબ્દો બાળકને કાને પડતા હોય તો બાળકની ગ્રહણશક્તિ કેળવવામાં વિક્ષેપ નહીં પડે... કારણ કે સ્વાભાવિક રીતે જ એ સંજોગોમાં અંગ્રેજી એની માતૃભાષાનું સ્થાન લઈ રહી છે. આ જ સિદ્ધાંત બધી ભાષા માટે એટલો જ સાચો સાબિત થઈ શકે.

જે ભાષામાં મનુષ્ય વિચારતો હોય અને સ્વપ્ન જોતો હોય તે ભાષામાં જ એની સમજણ કેળવાય, સ્વાભાવિક રીતે જ મનુષ્યનો વિચારપ્રવાહ એની માતૃભાષામાં જ ચાલતો હોય છે. નિરંતર અભ્યાસ અને વાતાવરણને કારણે માણસ બીજી ભાષામાં પણ પોતાના વિચારપ્રવાહને ઢાળી શકે. પણ એ બહુ અઘરું છે. મહદ્ અંશે તો માણસના મગજમાં ભાષાન્તરણ TRANSFORMATIONની જ પ્રક્રિયા થતી રહે છે. કોઈ પણ વિચાર ઝબકે તો માતૃભાષામાં જ... પછી ભીજી ભાષામાં એનું રૂપાન્તરણ થતું હોય છે. ભાષા-રૂપાન્તરણની આ પ્રક્રિયા થોડો વધુ સમય લઈ લે છે અને માટે ગ્રહણશક્તિના વિકાસમાં અને એની તીવ્રતામાં પણ એટલો ઘટાડો જ થતો દેખાય. માટે મનુષ્યના વિકાસના આરંભે તો માતૃભાષાનો પ્રભાવ જ

કલ્યાણકારી છે. માતૃભાષાનો પ્રભાવ બધા પ્રકારના અભાવને દૂર કરવા સમર્થ છે. માટે જે માતા-પિતા પોતાના બાળકને શ્રેષ્ઠ અંગ્રેજી આવડે એવું ઈચ્છતાં હોય તેમણે બાળકને શરૂઆતનાં 10 વર્ષ માતૃભાષા સાથે જ જોડવો જોઈએ. એમ કરવાથી જ ગ્રહણશક્તિનું PLATFORM મજબૂત બનશે.

(4) ગ્રહણશક્તિ ખીલવવા માટે આવશ્યક છે - સંવાદ

પોતાનું બાળક ખીલે અને ખૂલે એવું ઈચ્છતાં માતા-પિતાએ પોતાના બાળક સાથે સંવાદ સ્થાપિત કરવો જોઈએ. નિરંતર સંવાદ થવાથી બાળક કોઈ જાતની ગ્રંથિ (લઘુતાગ્રંથિ કે ગુરુતાગ્રંથિ)માં સપડાતું નથી. એના પ્રશ્નોનું સમાધાન થાય છે અને પરિણામે એનો આત્મવિશ્વાસ વધે છે. એની જિજ્ઞાસા પણ જાગે છે અને જિજ્ઞાસાના ફલસ્વરૂપ ઉદ્ભવતા નવા પ્રશ્નો પૂછતાં પણ એ અચકાતું નથી. આમ થવાથી વિકાસની નવી ક્ષિતિજો ખૂલે છે. બાળક સાથે સંવાદ થતો રહે તો સંવાદિતા (HARMONY) નિર્માણ થશે... વાદ-વિવાદ-પ્રતિવાદના સ્થાને વિધેયક અને સકારાત્મક સંવાદ પ્રસ્થાપિત થશે. આ પ્રક્રિયાનાં પરિણામો આશ્ચર્યજનક હોઈ શકે.

ઘણી વખત એવું બને છે કે બાળકના મનમાં ઉદ્ભવતા પ્રશ્નોના યોગ્ય અને સચોટ ઉત્તરો મોટાઓ પાસે હોતા નથી. મોટાઓની આવી નબળાઈ ક્યારેક કોપના સ્વરૂપે પ્રગટ થઈ જાય છે. જેમની પાસેથી સમાધાનકારક ઉત્તરની અપેક્ષા બાળકને હોય છે તેવા ઉત્તરને બદલે કોપ મળે ત્યારે તે ગભરાઈ જાય છે, ભયભીત થઈ જાય છે, અવાક થઈ જાય છે. અને પછી તેવી વ્યક્તિને બાળક ક્યારેય પ્રશ્ન પૂછવાની હિંમત કરતો નથી. વિકાસમાર્ગનાં કમાડ વસાઈ જાય છે. મનુષ્યના વિકાસને અવરોધવાની જબરી શક્તિ ‘ભય’ નામના તત્ત્વમાં છે. માટે આવું ક્યારેય ન કરશો. કદાચ કોઈ પ્રશ્નનો ઉત્તર તમારી પાસે ન હોય તો દંભ કે કોપ કરવાને બદલે બાળકને કહેજો, “બેટા! તારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું તને પછી આપીશ. મારે પણ આ વિશે કંઈક સમજવું પડશે.” તમારી આવી નિખાલસતા

બાળકને સ્પર્શી જશે. તમારા અજ્ઞાનને સરળતાથી ઢાંકવાનું કામ તમારી નિખાલસતા કરશે. તમે બાળકનો આદર અને પ્રેમ - બંનેના અધિકારી બનશો.

(5) બાળકને આપો શુદ્ધ-સાત્ત્વિક સ્નેહ

વિકાસનાં પાંચ કારક બળ છે - પ્રેમ, આનંદ, સૌંદર્ય, સ્વતંત્રતા અને સહજતા. આ પાંચ ચેનલ થકી વિકાસનો રાજમાર્ગ પ્રશસ્ત થાય છે. બાળક સ્નેહ ઝંખે છે. એને ભૌતિક સુવિધાઓ ઓછી મળશે તો ચાલશે. પરિવારજનોનો વિશુદ્ધ પ્રેમ એનું જીવન-પાથેય બની જશે. કોઈ પણ અપેક્ષા વિનાનો-નિરપેક્ષ પ્રેમ ભાળકને સુખ, સંતોષ, શાંતિ અને આનંદ આપે છે. પરિણામે એની મૌલિકતા પ્રગટે છે. એની અંતર્નિહિત મૌલિક શક્તિઓનું પ્રગટીકરણ થતું દેખાય તો માતા-પિતાએ સમજવું કે એની વિકાસની દિશા પકડાઈ છે. બાળક અનેક પ્રકારની વિશેષતાઓ અને લાક્ષણિકતાઓનો ભંડાર છે. એ ભંડારને ખોલવાની ચાવી 'પ્રેમ' છે.

(6) ભયમુક્ત વાતાવરણથી ગ્રહણશક્તિ વધશે

જેમ ધરતીમાંથી અંકુરિત છોડ કોઈ બંધનોની આડશમાં વિકસી નથી શકતો, પરંતુ ખુલ્લા વાતાવરણમાં જ વિકસે છે તેમ નાનું બાળક ભયના ઓથાર નીચે ગ્રહણશક્તિ ખીલવી શકતું નથી. એનું વ્યક્તિત્વ દબાઈ જાય છે. આત્મવિશ્વાસયુક્ત મૌલિક અભિવ્યક્તિ કરવાને બદલે કોણ શું કહેશે એની ચિંતા જ કર્યા કરે છે. તેથી બાળકને ભય અને સજાથી મુક્ત રાખી પ્રહુલિલ વાતાવરણમાં પ્રસન્નચિત્ત રાખવાથી વધુ સારી રીતે વિકાસ પામે છે.

(5) સ્વ-અધ્યયન (Self learning) ની પ્રક્રિયા જ ઉપકારક છે.

આજકાલ શિક્ષણની સંરચના જ કંઈક એવી વિચિત્ર છે કે શિક્ષણ ત્રણ 'પ' - પાઠ્યપુસ્તક, પિરિયડ અને પરીક્ષામાં કેદ છે. પાઠ્યક્રમ અને પરીક્ષા એટલાં બોજદાયક છે કે Self learning process જ ખતમ થઈ ગઈ. માહિતીનો ઢગલો મગજમાં ઠાલવવો, ટ્યૂશનો દ્વારા પાઠ્યક્રમનું દ્રઢીકરણ કરવું અને ગોંખવું... અને વધુમાં

વધુ ટકા કેમ લાવવા એની બળતરામાં વિદ્યાર્થી પોતાનું અસ્તિત્વ સાવ ખોઈ બેઠો. શીખવવાની પ્રક્રિયા ખૂબ પ્રબળ પણ શીખવાની પ્રક્રિયા સાવ મંદ. જાતે શીખવાની પદ્ધતિ જો વિદ્યાર્થી ભૂલી જશે તો વ્યક્તિગત અને સામાજિક મોટું નુકસાન થશે.

પરીક્ષા, તુલના અને સ્પર્ધા નામનાં ત્રણ દૂષણો આજના વિદ્યાર્થીને પીડી રહ્યા છે.

પરિણામે ગ્રહણ કરવાનું કે સમજવાનું બંધ થઈ ગયું અને ગોખવાનું શરૂ થઈ ગયું. સિદ્ધાંત અને વ્યવહારનો સમન્વય જો આ પ્રક્રિયામાં નહીં થાય તો આપણે ઘણું ગુમાવીશું.

સમગ્ર સમાજ માટે આ ચિંતન અને ચિંતાનો વિષય છે. આપણું બધાનું એ દાયિત્વ છે કે આપણે શિક્ષણને એના મૂળ અર્થો પાછા મેળવી આપીએ. એક ચિંતકે શિક્ષણની વ્યાખ્યા આ રીતે આપી છે - “અવ્યક્ત ગુણોને ખીલવી શકે અને અવ્યક્ત શક્તિને જાગ્રત કરી કાર્યમાં જોડી શકે તેનું જ નામ શિક્ષણ.”

પણ આવું કરવા માટેની પૂર્વશરત છે કે આજના બાળક પર આપણે આપણા વિચારો, વ્યક્તિત્વ અને વ્યવસ્થાઓ થોપી ન દઈએ અને એમને મુક્તપણે (સ્વચ્છંદતાપૂર્વક તો નહીં જ!) વિકસવા દઈએ. દિશાબોધ કરતા રહીને એમની મૌલિકતાઓ બહાર લાવીએ. બાળકોને હળવા બનાવી દેવાથી તેઓ આશ્ચર્યજનક પરિણામો આપી શકે છે.

સાર એ જ કે ગ્રહણશક્તિ ખીલવવાના બધા પ્રયત્નો આપણે બધાએ કરવા જોઈએ. આ ચિંતા નહીં કરીએ તો ગ્રહણશક્તિને જ ભયંકર ગ્રહણ લાગી જશે.

આપણે આ દુનિયામાં એકમેકનું અસ્તિત્વ ઓછામાં ઓછું વિષમ બને એ માટે જ જીવવું જોઈએ.

- જયોર્જ એલિયોટ

ઉત્સવોનો સામાજિક મનોવૈજ્ઞાનિક શૈક્ષણિક દૃષ્ટિકોણ

- દક્ષા પટેલ
મો. ૯૭૨૩૫૮૮૫૫૫

ખલુ ઉત્સવ: પ્રિય જના:।

ખરેખર માણસ ઉત્સવપ્રિય પ્રાણી છે. કાકા સાહેબ કાલેલકરના શબ્દોમાં કહીએ તો, “તહેવારો અને ઉત્સવો દ્વારા જ આપણે સંસ્કૃતિનાં કેટલાંક અંગો સારી રીતે જાળવી અને ખીલવી શકીએ છીએ. વિશિષ્ટ પ્રસંગો અને તેમનું મહત્ત્વ સ્મરણ રાખી શકીએ છીએ ઋતુ ફેરફારનો ખ્યાલ પણ જાણી શકીએ છીએ. તહેવારો આપણા ભેરુ છે.”

સંસારમાં આદિમાનવો સાથે મળીને શિકાર કરતાં ત્યારે કોઈ સારો શિકાર કરી; તેનો આનંદ વ્યક્ત કરવા ભેગા મળી તેની ઉજવણી કરતા. ત્યાર બાદ સાથે મળી તેને આરોગતા. આમ ખૂબ જ સાહજિક રીતે જ માનવ પોતાના રુટિન જીવનમાંથી બહાર આવવા માટે આવા કોઈ બહાનાંની શોધમાં રહ્યો છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિના ઈતિહાસમાં એક સમયે એવો હતો જ્યારે રોજ કોઈને કોઈ તહેવાર રહેતો. તેની પાછળનો ઉદ્દેશ આપણા જીવનનાં દરેક દિવસને ઊજવવાનો હતો. આજે કદાચ 30 કે 40 જેટલા તહેવારો જ રહી ગયા છે. એમાં પણ પોતાના ધર્મ, દેશ, પરિવેશને લગતા ચાર-પાંચ તહેવારો જ માણસ મને -કમને ઊજવી રહ્યો છે. ક્યાંક તહેવારોનું રાષ્ટ્રીયકરણ થયું છે. તેની સાથે સાથે તહેવારો આડંબરી અને પ્રોફેશનલ તેમજ કોઈ ચોક્કસ પરિબળોના પીઠબળ સાથે ઊજવાતા થયા છે. જે ઉત્સવો આનંદ મેળવવા માટે અને જીવનમાં તાજગી માટે થતા હતા તે થકવી દેનારા થયા છે. તે વધારે પ્રોફેશનલ અને ખર્ચાળ બન્યા છે. જો આમ જ રહ્યું તો નવી પેઢી તહેવારોનું મહત્ત્વ ગુમાવતી જશે અને આવતી પેઢી પાસે તહેવાર જ નહીં રહે.

દાયકાઓ પહેલાં તહેવારનો અર્થ એટલે આખું ગામ એક જગ્યા પર ભેગું થાય અને તહેવારની મોટા પાયે

ઉજવણી થાય. તહેવારના દિવસે સવારે ચાર વાગે ઊઠી દરેક ઘર પ્રવૃત્તિથી ધમધમતું હોય. દરેક માનવમાં અનેરો ઉત્સાહ આનંદ જોવા મળે. વહેંચીને ખાવું, હળીમળીને રહેવું, એકબીજાના દુઃખમાં ભાગીદાર બનવું અને જીવનને ઉત્સવની જેમ જ જીવવું. આ જ તો આપણી સંસ્કૃતિની વિરાસત છે.

આમ તહેવારને બહાને એકબીજાને મળવાનો મોકો મળતો. જેના કારણે વ્યક્તિ પોતાનાં સુખ દુઃખની આપ લે કરતી. જેનાં પરિણામે સંબંધો મજબૂત બનતા. પોતાના પરિવારજનોના નિકટતમ સંબંધોને કારણે એકબીજાનું દુઃખ વાતમાં વહેંચાઈ જતું. આ બહાને એકબીજાની જરૂરિયાતનો અંદાજ આવી જતો. પરિણામે કોઈને કહ્યા વગર જ ક્યાંક એમ જ મદદ મળી આવતી. આમ, સંબંધો મજબૂત કરવાનો એક અવસર એટલે આપણા ઉત્સવો. વ્યક્તિ પોતાનું દુઃખ આવા ઉત્સવોમાં થોડા સમય માટે પણ ભૂલી જાય છે અથવા તો તેનું દુઃખ હળવું થાય છે.

ગામ કે પરિવારના પ્રશ્નો પણ હલ થઈ જતા. ગામના મેળામાં માત્ર વસ્તુઓની ખરીદી જ નહીં, પરંતુ મનોરંજનની સાથે સામાજિક સંબંધો પણ વિકસતા હતા. સગપણ સંબંધોમાં મેળો ક્યાંક નિમિત્ત પણ બનતો. ગામ સાથે કે પરિવાર સાથે હળી મળીને ઊજવાતા ઉત્સવ વ્યક્તિમાં એક અનેરો જોમ અને જુસ્સો ભરી માણસને વધારે જીવંત કરે છે. વ્યક્તિગત વિકાસ, ગામ પરિવારમાં એકતા, એકબીજાની હુંફ, સામાજિક એકતા વગેરે ઉત્સવનો સામાજિક દૃષ્ટિ કહી શકાય.

જીવનમાં તહેવારો સુખદ પરિવર્તન માટે ઊજવાય છે. જેના દ્વારા જીવનમાં આનંદ ઉલ્લાસ અને નવીનતાનો સંચાર થાય છે. તહેવારો સામાજિક માન્યતાઓ, ધાર્મિક

પરંપરાઓ અને સંસ્કારો પર આધારિત છે. જેવી રીતે દરેક સમુદાય જાતિ અને ધર્મની અલગ અલગ માન્યતાઓ છે તેવી જ રીતે તહેવારોને મનાવવા માટેની પણ અલગ અલગ પરંપરાઓ છે. દરેકના જીવનમાં તહેવારનું આગવું મહત્ત્વ છે.

ધાર્મિક, સાંસ્કૃતિક, રાષ્ટ્રીય રીતે ઊજવાતા જુદા જુદા તહેવારો આપણને સામાજિક ગણિત શીખવે છે. દરેક તહેવાર તેની વિધિ પરંપરા સાથે સમાજ, દેશ અને રાષ્ટ્ર માટે કંઈક વિશેષ સંદેશ આપે છે. ભારતમાં વિજયા દશમીનો તહેવાર અસત્ય પર સત્યના અને અધર્મ પર ધર્મના વિજયનો સંદેશ આપે છે. દરેક તહેવાર એક નવી શીખ સાથે આવે છે. દિવાળી એ પ્રકાશનું પર્વ છે. પ્રકાશ શા માટે મનુષ્ય જીવનમાં આટલું મહત્ત્વ ધરાવે છે તેનું એક કારણ છે કે તે આપણી દષ્ટિ ઈન્દ્રિય સાથે સંબંધિત છે. ધરતી પરના અન્ય જીવો માટે પ્રકાશ એટલે જીવન ટકાવી રાખવા માટેનો આધાર માત્ર, જ્યારે મનુષ્ય માટે પ્રકાશ માત્ર જોવા કે ન જોવા સુધી સીમિત નથી. આપણા જીવનમાં પ્રકાશનો ઉદય એક નવી શરૂઆત સૂચવે છે. ખાસ કરીને સ્પષ્ટતા. તો વળી દિવાળીમાં થતી ગોવર્ધન પૂજા એ પણ મનુષ્યને પ્રકૃતિના જતન, સંવર્ધન તરફ દોરી જાય છે.

મહાશિવરાત્રીમાં મહાદેવની પૂજા અને દાન તેમજ દયાભાવનું મહત્ત્વ છે. મકરસંક્રાંતિ એટલે સૂર્યનો મકર રાશિમાં પ્રવેશ આ સમયે ધર્મગ્રંથોમાં દાન અને પુણ્યનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું છે. પતંગ ઉત્સવ એ કોઈ ધર્મનો આગવો તહેવાર નથી. એમાં કોઈ અમીર કે ગરીબ નથી. દરેક વર્ગના લોકો ખૂબ જ આનંદપૂર્વક આ તહેવારની ઉજવણી કરે છે. માટે પતંગઉત્સવ એ સામાજિક એકતાનો તહેવાર છે. પતંગ અને દોરી જીવનની ફિલસૂફી શીખવી જાય છે. રક્ષાબંધન, ભાઈબીજ જેવા તહેવારો ભાઈ બહેનના સંબંધોને મજબૂત કરવાનું તથા એકબીજાની નિકટતા અને હૂંફ વધારવાનો પ્રસંગ છે. તો વળી હિન્દુ ધર્મની રથયાત્રા તેમજ ઈસ્લામ ધર્મના તાજિયા બંને તહેવારોમાં સામાજિક સૌહાર્દ ભરી પરિસ્થિતિ સર્જાય છે. મોટે ભાગે એકબીજાના

રીતરિવાજો, ધર્મ, વ્યવહારોના ગૌરવ જાળવવાની શીખ આપે છે. તો હોળી જેવા રંગ ઉત્સવો માણસના જીવનને રંગમય બનાવવાની શીખ આપે છે. સફેદ શાંતિ, લીલો હરિયાળી અને સમૃદ્ધિ આમ અનેક રંગો જીવનના જુદા જુદા આયામોની સમજ આપે છે. અંતે એકબીજામાં ભળી એક નવાજ રંગની રચના કરે છે.

ભારતના તહેવારોની ઉજવણી પાછળ વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિબિંદુ સાથે ઋતુઓનું ચોક્કસ આયોજન, કોઈને કોઈ વાર્તા કે ઇતિહાસ રહેલો છે. ધાર્મિક તહેવારો લોકોને ભક્તિ માર્ગે દોરવાના, સામાજિક તહેવારો લોકોમાં પ્રેમ અને સામાજિક સેવાઓના માર્ગે દોરવાના, રાષ્ટ્રીય તહેવારો પ્રજામાં રાષ્ટ્રીય ભાવના જગાવવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

આજની પેઢી દરેક બાબતને તાર્કિક રીતે વિચારી જો યોગ્ય લાગે તો જ તેને અપનાવે છે. દરેક તહેવાર ઊજવવા પાછળનો સામાજિક દષ્ટિકોશ સાથે વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિકોશ પણ હતો. ચોમાસાના ચાર મહિના ખૂબ જ વરસાદ પડે તેથી જીવજંતુઓનો ઉપદ્રવ વધે. માટે આસોમાસમાં વર્ષના અંતે તમામ જીવજંતુઓને પ્રકાશ અને અવાજ કરી કુદરતી રીતે જ તેનાથી છુટકારો મેળવવા માટે દિવાળીનું પ્રકાશ પર્વ ઊજવાય છે. જેમાં ફટાકડા ફોડી સ્વચ્છતા અભિયાન શરૂ થતું. પરંતુ ટેકનોલોજીના જમાનામાં કંઈક નવું આપવા અને લેવાના માનવ સ્વભાવને કારણે જુદા જુદા ઝેરીલા ગેસો ભરેલાં ફટાકડાઓનું ઉત્પાદન કરી; પ્રકૃતિ અને માનવ સ્વાસ્થ્ય બંનેને નુકસાન પહોંચાડવાનું કામ થઈ રહ્યું છે.

ભાદ્ર પક્ષમાં પિત્તદોષ વધી જવાને કારણે 15 દિવસ ભાત અને સુગર યુક્ત દૂધપાક ખાવાથી તેનું શમન થાય છે. અને વળી એ સમયે કાગડી પોતાના બચ્ચાને જન્મ આપતી હોવાથી તેના બચ્ચાઓનું ભરણપોષણ પણ થાય છે. તો વસંત ઉત્સવના વધામણા માટે, પ્રકૃતિના સ્વાગત માટે તથા શિયાળામાં ઠંડીથી થોથવાયેલા શરીરને નવી તાજગી આપવા માટે ઊજવાય છે. આપણા દરેક તહેવાર અને વહેવારમાં વિજ્ઞાન સમાયેલું છે. પરંતુ વ્યક્તિને

વિજ્ઞાન કરતાં ધર્મમાં વધારે રસ હોવાના કારણે દરેક વિધિ અને ક્રિયાને ધર્મ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યાં છે.

આજની નવી પેઢીદરેક તહેવારને પ્રોફેશનલ રીતે અને સિસ્ટેમેટિકલી ઊજવે છે. એમાં ઊજવણીનો આનંદ લેવાનો ચૂકી જાય છે. પહેલાં કૃષ્ણ જન્મ સમયે ગામના જ બાળકો સાહસિક બની હાંડી ફોડી માખણ-મિસરી ખાવાનો આનંદ માણતા હતા. જ્યારે અત્યારે પ્રોફેશનલ ટીમ લાખોમાં ફી લઈ આપણું માખણ મિસરી ખાઈ જાય છે. અત્યારની પેઢી એના ફોટા પાડી સોશિયલ મીડિયામાં અપલોડ કરી તહેવારોનો આનંદ લે છે.

એવી જ રીતે ફટાકડા ફોડવા માટે પણ બાળકોની સેફ્ટી માટે ભાડૂતી ટીમને હાયર કરવામાં આવે છે. પતંગનો માંજો પીવડાવી દોરીને મજબૂત બનાવવાની કળા મોટે ભાગે લુપ્ત થઈ ગઈ છે. તેની સાથે તહેવારની તૈયારી કરવાનો આનંદ પણ મરી પરવાર્યો છે. તહેવારની આ બધી તૈયારીઓ ઉત્સવને માણવાની પૂર્વ તૈયારી માટે હતો.

અરે! હોળી રમવા માટે કલર પણ જાતે બનાવતાં. વળી ગામડે તો ગાયોનાં છાણમૂત્ર શુદ્ધ હોળી રમવા માટે વાપરવામાં આવતાં. જેના બહાને વર્ષમાં એકાદ વખત અનાયાસ જ વ્યક્તિનું આરોગ્ય સચવાઈ જતું. જ્યારે અત્યારે કેમિકલભર્યા રંગોને કારણે હોળી પછી ઘણાં બધાં ત્વચાના રોગો થાય છે.

કેટલાક કિસ્સાઓમાં તો રંગ આંખમાં જતો રહેવાને કારણે આનંદના અતિરેકમાં આજીવન ખોડખાંપણવાળા થઈ જાય છે. ગણપતિ મહોત્સવ, પતંગ ઉત્સવ જેવા ઉત્સવોમાં ઘણા લોકો પોતાનો જીવ ખૂએ છે. લોકોને બતાવી દેવાના વહેમમાં ઉત્સવનું આયોજન થાય છે. ઉત્સવો આનંદ આપવાને બદલે શોક, દુઃખ, દર્દ, થાક અને આર્થિક પાયમાલી લઈ આવે છે. આજના ઉત્સવોમાં સામાજિક દૃષ્ટિકોણ લુપ્ત થયો છે અને વ્યક્તિગત દૃષ્ટિકોણ વિકસ્યો છે, જેને કારણે ઉત્સવોનો સામાજિક અભિગમ મરી પરવાર્યો છે.

ખાસ કરીને રાષ્ટ્રીય તહેવારોનો મૃત્યુ ઘંટ વાગી

રહ્યો છે, જે માત્ર સરકારી જાહેર રજાના નામે જ ઊજવાય છે. સ્વતંત્રતા સમયે જે સ્વતંત્રતા દિવસ ગણતંત્ર દિવસ વગેરે તહેવારોનું જે મહત્ત્વ, પવિત્રતા અને ઉત્સાહ હતાં તે માત્ર ઔપચારિકતા અને ફરજ પૂરતાં જ સીમિત રહ્યાં છે. દેશની દરેક વ્યક્તિ જો એવા ઉત્સાહ સાથે આ તહેવાર મનાવે તો દેશની અખંડિતતા, એકતા, સ્વચ્છતા અને ઉત્કર્ષની ભાવના જાગે. ખરેખર પોતાની અંદરથી દેશ માટે મરી છૂટવાની, કંઈક કરી છૂટવાની ભાવના જાગે. એ જ સાચો ઉત્સવ છે. દરેક દેશવાસીને અંદરથી અવાજ આવવો જોઈએ. એનો અભાવ અહીં વર્તાઈ રહ્યો છે.

ગ્લોબલાઈઝેશનને કારણે ઉત્સવોનું રાષ્ટ્રીયકરણ થઈ રહ્યું છે. વિદેશોમાં પણ દિવાળી સમયે રોશની કરી તેની ઊજવણી કરવામાં આવે છે. મહાસત્તા એવા અમેરિકાના પ્રમુખ પણ તેનું મહત્ત્વ સમજી આપણા તહેવારોની ઊજવણી કરતા દેખાય છે ત્યારે એક ભારતીય તરીકે આપણને ગૌરવ જરૂર થાય. પરંતુ સ્થાનિક લેવલે ઘણાં એવા પરંપરાગત ઉત્સવ અને મેળાઓનું મહત્ત્વ ઘટી રહ્યું છે. આપણી નવી પેઢીને તો આપણા ગુજરાતી કેલેન્ડરની ગણતરી, મહિનાઓ, તિથિ વગેરે કાંઈ જ ખબર નથી. તો પછી તિથિ પ્રમાણે આવતા આપણા તહેવારો ક્યાંથી યાદ રહેવાના ! નવી પેઢીને આ શિક્ષણ આપવું જરૂરી બન્યું છે.

આજના વિભક્ત કુટુંબમાં દાદાદાદીથી વિખૂટી પડેલી નવી પેઢીને તહેવારોના ઈતિહાસ વિશે કે તેના મહત્ત્વ વિશે કોઈ વિશેષ જ્ઞાન મળ્યું નથી, જેના કારણે નવી પેઢી આવા ઉત્સવો અને મેળવડાઓથી દૂર ભાગે છે.

બીજી બાજુ કેટલીક ન સમજાય તેવી રૂઢ અને અવ્યવહારુ પરંપરાને કારણે નવી પેઢી તેમાં અનુકૂળતા નથી સાધી શકતી માટે પણ ક્યાંક ને ક્યાંક તે તેનાથી દૂર થતી જાય છે. તો વળી આપણા મેળાઓ અને જાહેર ધર્મ સ્થળોમાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા તથા ભીડભાડ, ધક્કા-મુક્કી જેવાં પરિબળોને કારણે પણ નવી પેઢી આવા ઉત્સવોથી અડધી થઈ રહી છે.

બાળકોમાં પારિવારિક ભાવનાને પ્રગટ કરતું પર્વ એટલે દિવાળી

- ડૉ. ફાલ્ગુની આર. રાહોડ
સિસોદ્રા (ગ.વ) કન્યા શાળા
તા. જિ. નવસારી
મો. ૯૪૨૮૩૮૦૧૭૪

આપણાં ભારત દેશમાં વિવિધ ધર્મ સંસ્કૃતિ વિકાસ પામી છે. વિવિધ ધર્મ પાળતી પ્રજા આપણા ભારત દેશમાં વસેલી છે. એમાં પણ હિંદુ ધર્મ અનેક લોકો પાળે છે. હિંદુઓનો સૌથી લોકપ્રિય તહેવાર એટલે દિવાળી. દિવાળી એટલે દીપનો ઝળહળાટ...! સર્વત્ર અંધકાર દૂર કરી પ્રકાશ તરફ ગતિ કરવાનો તહેવાર એટલે દિવાળી. પૌરાણિક કથા અનુસાર ભગવાન શ્રી રામ લંકાથી વિજય મેળવીને અયોધ્યામાં આગમન થવાના અવસરને ઊજવવાના ભાગ રૂપે આ તહેવારની ધામધૂમથી ઉજવણી કરવામાં આવે છે. આ દિવાળી પર્વનું મહત્ત્વ અનેરું છે. આ પાવનકારી પર્વની ઉજવણીની સૌથી વધારે અસર થતી હોય તો તે બાળકો ઉપર...! બાળકો આ પર્વની ઉજવણી કેવી રીતે અને શા માટે કરવામાં આવે છે એ જાણકારી મેળવે એ પણ એટલું જ જરૂરી છે, જેથી એમનામાં પારિવારિક ભાવનાની ખિલવણી થાય.

છ દિવસ ઊજવાતા તહેવારનું અનેરું સ્વરૂપ:

● વાકૂબારસ

આસો વદ બારસથી શરૂ કરી કારતક સુદ બીજ સુધીનાં છ દિવસોનું દિવાળી પર્વ ગણાય છે. દિવાળી પર્વનો શુભારંભ વાકૂબારશથી થાય છે. આસો વદ બારસના દિવસને ધર્મશાસ્ત્ર અનુસાર ગોવત્સદ્વાદશી પણ કહે છે. આ દિવસે વાછરડાં સાથેની ગાયનું પૂજન કરવું જોઈએ એવું ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે. આ દિવસે સરસ્વતી પૂજનનું ખૂબ મહત્ત્વ હોય છે. ગામડાઓમાં આ દિવસે બળદોનાં શિંગડાને રંગવામાં આવે છે. લોકો આ દિવસે વાઘની રંગોળી બનાવી પૂજન કરે છે.

● ધનતેરસ

આસો વદ તેરસ એટલે ધનતેરસ. આ દિવસે ધનની દેવી લક્ષ્મીજીનું અને ધનનાં દેવ કુબેરજીનું પૂજન

કરવામાં આવે છે. આ દિવસે વૈદ્ય લોકો ધન્વન્તરિની જયંતી તરીકે પણ ઉજવણી કરે છે. ધર્મશાસ્ત્ર અનુસાર આ દિવસે પાણીમાં દીવાને તરતો મૂકી યમને તેનું દાન કરવાની તથા ગાયના પૂજન સાથે ગોત્રિરાત્રવ્રત કરવાની ભલામણ કરવામાં આવી છે.

ધનતેરસના દિવસે માતા લક્ષ્મીની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટે પૂજન થાય છે. ધન તેરસને દિવસે ઘર, દુકાન કે ઑફિસ વગેરે સ્થળોએ દીવાઓ વડે અને રોશની વડે શણગારીને રંગોળી કરવામાં આવે છે. આ દિવસે રંગોળીમાં લક્ષ્મીજીનાં પગલાંની આકૃતિ ખાસ કરવામાં આવે છે. આ દિવસે નવું ધન, સોના-ચાંદી ખરીદવાને શુકન મનાય છે. લોકો આ દિવસે ધનની પૂજા પણ કરે છે. ધનતેરસના શુભ દિને ધન-ધાન્ય સમૃદ્ધિના દેવ કુબેરની પૂજાનું પણ એટલું જ મહત્ત્વ છે. પૌરાણિક કથા અનુસાર એવી માન્યતા છે કે લંકાના રાજા રાવણે પણ કુબેરની જ સાધના બાદ સુવર્ણ લંકા પ્રાપ્ત કરી હતી એવું કહેવાય છે. બાળકો ધનસંચય અને ધનના મહત્ત્વને સમજતો થાય. ભાવિ જીવનમાં ધનને યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવાનું મહત્ત્વ પણ આ પર્વ શીખવે છે.

● કાળી ચૌદસ

આસો વદ ચૌદસને કાળી ચૌદસ ઉપરાંત નરક-ચતુર્દશી ઉપરાંત રૂપ ચૌદસ પણ કહેવામાં છે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં આ દિવસથી દિવાળીનો આરંભ માને છે. આ દિવસે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે નરકાસુરનો વધ કરેલો. તાંત્રિકો આ દિવસે સ્મશાનમાં જઈ દેવી અને હનુમાનની ઉપાસના અને મંત્ર સિદ્ધિ વગેરે તાંત્રિક વિધિઓ કરે છે. કાળી ચૌદસ સાથે આમ તો અનેક માન્યતાઓ જોડાયેલી છે. કાળી ચૌદસના દિવસે સાંજે સંધ્યાકાળ પછી મૃત્યુના દેવતા યમરાજને દીવો કરવામાં આવે છે. જેને નાની દિવાળી પણ

કહે છે. આ પૂજા કે દીપદાન કરવાથી અકાળ મૃત્યુથી મુક્તિ મળે છે. એવું કહેવાય આવે છે કે કાળી ચૌદસના દિવસે સૂર્યોદય પહેલાં પ્રત્યૂષ કાળમાં સ્નાન કરવામાં આવે તો યમલોકના દર્શન કરવાં પડતાં નથી. આ દિવસે માતા દુર્ગાનું એક સ્વરૂપ કાળિકા માતા રૂપે પૂજાય છે. આ દિવસ બાળકોમાં આસુરી શક્તિનો નાશ કરવા માટે માતા કાલી સ્વરૂપ પણ ધારણ કરી શકે છે એવા ભાવને જાગ્રત કરતો આ દિવસ પણ એટલો જ મહત્વપૂર્ણ છે...!

● દિવાળી

આસો વદ અમાસનો દિવસ એટલે દિવાળી. આ દિવસે ઉપવાસ કરી રાત્રિના આરંભે દીવાઓની હાર મૂકી પ્રકાશ કરી લક્ષ્મીનું પૂજન અને પાણીમાં દીવાનું દાન કરવામાં આવે છે. પ્રકાશમાં લક્ષ્મીનું આગમન અને અલક્ષ્મીનું ગમન થાય છે આથી આ કરવાની ભલામણ કરી છે.

આ દિવસે લક્ષ્મીજી સરસ્વતી માતા અને ગણેશજીનું સાથે પૂજન થાય છે. તથા ચોપડો, કલમ, ખડિયો વગેરેનું પણ પૂજન કરવામાં આવે છે તેને ચોપડા પૂજન કહે છે. આ દિવસે વેપારીઓ ચોપડા પૂજન કરે છે. મિષ્ટાન્ન બનાવી ફટાકડા ફોડી આનંદ વ્યક્ત કરવામાં આવે છે. દિવાળીનો તહેવાર એ વિક્રમ સંવતનો અંતિમ દિવસ છે. તે અમાસના દિવસે હોય છે એટલે કે ચંદ્ર વગરનો દિવસ. દીવડાઓ દ્વારા અંધારી રાતને પ્રકાશમય બનાવવામાં આવે છે અને સાંજના સમયે ફટાકડા ફોડવામાં આવે છે. પૂજા પછી હિસાબના નવા ચોપડાઓની શરૂઆત કરવામાં આવે છે.

સામાન્ય રીતે વેપારીઓ આ દિવસે કોઈ ચૂકવણી કરતા નથી, કારણ કે લક્ષ્મી કોઈને આપવી જોઈએ નહિ, પરંતુ તેનું ઘરે આગમન થવું જોઈએ. મિત્રો, પડોશીઓ અને સંબંધીઓને આમંત્રણ આપીને બોલાવવામાં આવે છે અને ધામધૂમથી ઉજવણી કરવામાં આવે છે. કેટલાંક સ્થળે ઘરની સફાઈ માટે વપરાતી સાવરણીની પણ લક્ષ્મીના પ્રતીક તરીકે પૂજા કરવામાં આવે છે. બાળકોમાં પારિવારિક ધાર્મિક મૂલ્યો આ દિવસે વધારે ખીલે છે.

દીવડાં પ્રગટાવી સર્વત્ર સંસારને રોશનીથી શણગારવાનો આ તહેવાર ધાર્મિક ભક્તિ અને શક્તિનું જ્ઞાન બાળકોમાં સિંચન કરે છે.

● બેસતું વર્ષ

કારતક સુદ પડવાને બેસતું વર્ષ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે તે દિવસે વિક્રમના નવા સંવતનો આરંભ થાય છે. બેસતું વર્ષ એટલે કે નવું વર્ષ, હિંદુ કેલેન્ડર મુજબ, તે એકમ એટલે કે કારતક મહિનાનાં શુકલ પક્ષની પ્રતિપદા પર આવે છે. કારતક મહિનો એ ચંદ્ર ચક્ર પર આધારિત હિન્દુ કેલેન્ડરમાં ગુજરાતમાં વર્ષનો પ્રથમ મહિનો છે. ગુજરાતીઓ માટે આ ખૂબ જ આનંદ અને ઉત્સાહનો દિવસ છે.

ગુજરાતમાં લોકો દ્વારા ‘નૂતન વર્ષાભિનંદન’ કહીને એકબીજાને શુભેચ્છા પાઠવવામાં આવે છે. પરંપરા મુજબ બેસતા વર્ષની સવારે વહેલા ઊઠીને સ્નાન કરવામાં આવે છે. બાળકો અને મોટેરાઓ પણ ફટાકડા ફોડીને નવા વર્ષનું સ્વાગત કરે છે. એવું માનવામાં આવે છે કે ફટાકડાના અવાજથી ઘરમાં ખરાબ શક્તિઓ આવતી નથી. આ દિવસે વેપારીઓનું નવું નાણાકીય વર્ષ શરૂ થાય છે. મહિલાઓ ઘરઆંગણે રંગોળી પૂરી સાથિયા પરે છે. લોકો સગાંવહાલાંને ત્યાં જઈ મિષ્ટાન્નની આપલે કરે છે તથા નવા વર્ષની શુભેચ્છાઓ એકબીજાને આપે છે. બાળકો આ દિવસે ઘરપરિવાર સગાં સંબંધી સાથે મળીને આ દિવસની ઉજવણી કરે છે. સમૂહમાં ભોજન જમે છે. આજકાલની વિભક્ત થતી સંસ્કૃતિને સંયુક્ત રીતે જોડવાનો આ દિવસ બાળકના માનસપટ ઉપર આજીવન ઊંડી છાપ છોડી જાય છે.

● ભાઈબીજ

કારતક સુદ બીજને ભાઈબીજ અથવા યમદ્વિતીયા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પોતાનાં ભાઈ યમને બહેન યમુનાએ પૂજા કરી જમાડેલા આ પ્રસંગ પરથી દર વર્ષે ભાઈબીજના દિવસે બહેન ભાઈને પોતાને ઘેર બોલાવીને ભાઈને ભાવપૂર્વક જમાડે છે. આમ, ભાઈ બહેન વચ્ચે આત્મીયતા વધારે દૃઢ કરતો આ પવિત્ર દિવસ છે.

ઉત્સવ બાળકોના ચરિત્રને આકારે

- શમીમ મર્વટ 'શમા'

મુંબઈ.

મો. ૮૨૦૮૨૩૮૩૬૬

“તહેવારો આપણી સાંસ્કૃતિક ભાવનાનો ઓક્સિજન છે, જે પરંપરા, આનંદ અને એકતાના ઘોરાઓને એકસાથે ગૂંથી રાખે છે.”

ભારત ‘ઉત્સવોની ભૂમિ’ તરીકે પ્રખ્યાત છે, અને આનું એક કારણ છે. ભારત, તેના વૈવિધ્યસભર સાંસ્કૃતિક મોઝેક સાથે, અસંખ્ય તહેવારોનું રાષ્ટ્ર છે જે તેના સમૃદ્ધ વારસાને પ્રતિબિંબિત કરે છે. આ ઉજવણીઓ મહત્વપૂર્ણ ઐતિહાસિક, ધાર્મિક અથવા મોસમી અવસરોને ચિહ્નિત કરે છે, ને સાથે સાથે લોકોમાં એકતા વધારે અને વહેંચાયેલ સુખની ભાવનાને પ્રોત્સાહન આપે છે. તહેવારો એક પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડે છે જ્યાં આનંદ જાતિ, સંપ્રદાય અને ધર્મની સીમાઓને પાર કરીને લોકો હળીમળીને ઉજવણી કરતા નજરે પડે છે. આંકડા અનુસાર, ભારતમાં 40 થી વધુ રાષ્ટ્રીય અને મુખ્ય ધાર્મિક તહેવારો છે, તદ્દુપરાંત 1,000 થી વધુ નાના પ્રાદેશિક અને સાંસ્કૃતિક ઉત્સવો વિવિધ રાજ્યોમાં મનાવવામાં આવે છે.

હિન્દુધર્મ, ઈસ્લામ, ખ્રિસ્તી, શીખ, બૌદ્ધ, જૈન અને અન્ય ધર્મો સહિતના વિવિધ ધર્મો અને પ્રદેશોમાં 1,000 કરતાં વધુ ઉત્સવો ઊજવવામાં આવે છે, જે લોકોના જીવનમાં અતિશય મહત્વ ધરાવે છે. આ તહેવારો વિવિધતામાં એકતા કેળવે અને સાંસ્કૃતિક ઓળખ, પરંપરા અને વારસાના નિશાનરૂપે કામ કરે છે. તેમ છતાં, તેમની મહત્તા સામાજિક ઉજવણીની સીમાઓને વટાવી જાય છે; ઉત્સવો બાળકોના શૈક્ષણિક, મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આવો, જાણીએ કે આ તહેવારો કેવી રીતે બાળકોના વિકાસ પર સકારાત્મક અસર કરી શકે છે.

‘એક રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિ તેની પ્રજાના હૃદય અને આત્મામાં વસે છે.’ - મહાત્મા ગાંધી.

બાળકો માટે ઉત્સવના શૈક્ષણિક, મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક લાભ: ઉત્સવો બાળકો માટે શીખવાની ભરપૂર તક પૂરી પાડે છે. આનંદ અને મોજમસ્તીથી ઉપર, તેઓને સાંસ્કૃતિક પરંપરા, ઐતિહાસિક વાર્તાઓ અને માનવીય મૂલ્યોનો વિહંગાવલોકન પૂરું પાડે છે. આ તહેવારો બાળકોના સર્વાંગી વિકાસમાં મોટો ફાળો આપી શકે છે, જેમાં તેમને વધુ સંવેદનશીલ, સાંસ્કૃતિક રીતે જાગૃત અને સામાજિક રીતે જોડાયેલા વ્યક્તિઓ બનાવવામાં મદદ કરે છે.

શૈક્ષણિક વિકાસ: ઉત્સવ બાળકો માટે અનોખા ચારિત્રિક શીખવણીનું મહત્વપૂર્ણ સાધન બની શકે છે. તે તેમને સાંસ્કૃતિક અને ઐતિહાસિક સંદર્ભો સમજવામાં, ભાષાકૌશલ્ય વિકસાવવા અને કળા, સંગીત અને નૃત્ય વિશે શીખવામાં મદદ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, દિવાળી બાળકો માટે રામાયણ વિશે શીખવાની તક બની શકે છે, જ્યારે ક્રિસમસ તેમને ઇશુ ખ્રિસ્તની વાર્તાઓ અને દયાની ભાવના સાથે પરિચિત કરાવે છે.

વાર્તા કહેવી અને ઐતિહાસિક પાઠ: તહેવાર ઘણીવાર એની કથા સાથે આવે છે જે પેઢી દર પેઢી ચાલતી આવે છે, જેમકે દુર્ગા પૂજાના સમયે દેવી દુર્ગાનો મહિષાસુર પર વિજયની વાર્તા, અથવા ગુરુ નાનકના ઉપદેશોની વાર્તા જે ગુરુપૂરબના પ્રસંગે યાદ કરવામાં આવે છે. આ વાર્તાઓ બાળકોને નૈતિક મૂલ્યો, નૈતિકતા અને ઐતિહાસ વિશે રસપ્રદ રીતે શીખવવામાં મદદ કરે છે.

સાંસ્કૃતિક સાક્ષરતા: વિવિધ ઉત્સવોમાં ભાગ લઈને, બાળકોને જુદા જુદા રિવાજો અને પરંપરાઓ સાથેનો પરિચય મળે છે. આ તેમને અન્ય સંસ્કૃતિઓ વિશે શીખવા માટે રસપ્રદ બનાવી શકે અને વિવિધ માન્યતાઓ માટે માન સન્માનને પ્રોત્સાહન આપે છે.

પ્રાયોગિક શીખવું: પરંપરાગત મીઠાઈ બનાવવી, ઘરોને શણગારવાં, રંગોળી પાડવી, અથવા ધાર્મિક વિધિઓમાં ભાગ લેવો જેવી પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યાપક શીખવું સામેલ છે. ઉદાહરણ તરીકે, દિવાળી દરમિયાન કાગળની દીવડીઓ બનાવવી અથવા ગણેશચતુર્થી માટે મિટ્ટીના ગણેશની મૂર્તિઓ બનાવવી સર્જનાત્મકતા અને નાના હાથના કૌશલ્યને પ્રોત્સાહિત કરે છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક વિકાસ: ઉત્સવો બાળકોના ભાવનાત્મક અને મનોવૈજ્ઞાનિક સુખ પર સકારાત્મક અસર કરે છે. તે દિનચર્યામાંથી તાજગીભર્યો છુટકારો છે, જે બાળકોને આનંદદાયક અનુભવોમાં જોડાવાની તક આપે અને સકારાત્મક યાદો એકત્ર કરવાની આ એક શ્રેષ્ઠ રીત છે. આવા ઉત્સવો તેમના મૂડને નોંધપાત્ર રીતે વધારવા અને તણાવ ઘટાડવા સક્ષમ હોઈ શકે.

સ્વમૂલ્ય વધારવું: ઉત્સવોના સમયે, બાળકોને ઘણીવાર વિવિધ કાર્યોમાં ભાગ લેવા માટે કહેવામાં આવે છે, જેમકે શણગારવું, નાટકમાં ભાગ લેવો, અથવા વિવિધ તૈયારીમાં મદદ કરવી. આ કાર્યોને સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કરવાથી તેમના આત્મવિશ્વાસ અને સ્વમૂલ્યનો સ્તર વધી શકે છે.

ભાવનાત્મક અભિવ્યક્તિ: ઉત્સવો બાળકો હૃદય ઠાલવીને ભાવનાઓ વ્યક્ત કરી શકે છે, તે ભલે ભેટ મળવાની ઉત્સાહ, પરંપરાગત નૃત્ય કરવા પર ગર્વ, અથવા ધાર્મિક અવસરો દરમિયાન શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરવાની ગંભીરતા કેમન હોય.

જોડાવાની ભાવના: પરિવાર અને મિત્રો સાથે મળીને ઉત્સવો ઊજવવાથી જોડાવાની અને પોતાનું છે, એવી ભાવના પેદા થાય છે. આ સંયુક્ત અનુભવ એકલતાની લાગણીઓને ઘટાડવામાં અને એક મજબૂત સમુદાય બાંધવામાં મદદ કરી શકે છે.

સામાજિક વિકાસ: ઉત્સવો સ્વભાવથી જ સામાજિક ઘટના હોય છે, જે બાળકોને સામાજિક કૌશલ્ય વિકસાવવા માટે ઉત્તમ છે. તે ભાગ લેનારાઓ વચ્ચે પરસ્પર ક્રિયા, સહકાર અને સહાનુભૂતિને પ્રોત્સાહિત કરે

છે, જેના કારણે સર્વાંગી સામાજિક વિકાસ થાય છે.

સંવાદ કૌશલ્ય વિકસાવવું: ઉત્સવો દરમિયાન મિત્રો, સગા-સંબંધીઓ અને અજાણ્યા લોકો સાથે વાતચીત કરવાથી બાળકોને સંવાદ કૌશલ્ય વિકસાવવામાં મદદ મળે છે. તેઓ નમ્ર સંવાદ, સાંભળવાની કલા અને પોતાને વ્યક્ત કરવાની રીત શીખે છે.

સહાનુભૂતિ અને વહેંચણી: ઈદ અને ક્રિસમસ જેવા ઉત્સવોમાં જરૂરિયાતમંદ લોકો સાથે વહેંચવાનું મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. આ સમય દરમિયાન બાળકોને દાનવી પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા પ્રોત્સાહિત કરવાથી સહાનુભૂતિ અને દયાની જીવનભર ચાલે તેવી આદત વિકસાવવામાં મદદ મળે છે.

વિવિધતામાં એકતા સમજવી: પોતાના ધર્મના ઉત્સવો જ નહીં પરંતુ અન્યના તહેવારો ઉજવીને, બાળકો સાંસ્કૃતિક વૈવિધ્યને પ્રશંસિત કરી શકે છે અને સમાવેશની ભાવના બાંધવામાં મદદ મળી શકે છે. વિવિધ રિવાજો અને પ્રથાઓને સમજવાથી તેઓ જાણે છે કે પરંપરાઓ વિભિન્ન હોઈ શકે છે, પણ પ્રેમ, શાંતિ અને એકતાનાં મૂળ મૂલ્યો સાર્વત્રિક છે.

“ઉત્સવો લોકોને એકત્રિત કરવા માટેનો એક માર્ગ છે. તેઓ આનંદ વહેંચવા અને સુખ વહેંચવા વિશે છે.”

- અનામી

આઠ વર્ષની રિયા, એક બહુ-સાંસ્કૃતિક શાળામાં ભણતી હતી. દર વર્ષે, શાળામાં ઉત્સવ દિવસનું આયોજન કરવામાં આવતું, જ્યાં બાળકો વિવિધ તહેવારો વિશે શીખતાં અને સાથે મળીને ઉજવણી કરતાં. જેમકે દિવાળી, ક્રિસમસ, ઈદ અને ચીની નવું વર્ષ. દરેક વર્ગખંડ સાંસ્કૃતિક જગતના લઘુત્તમ સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત કરી નાખવામાં આવતો, જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ વાર્તાઓની આપલે કરતા, પરંપરાગત ખોરાકનું સ્વાદ લેતા અને વિવિધ ભાષાઓમાં અભિવાદન પણ શીખતા.

રિયા માટે, આ માત્ર હર્ષોલ્લાસનો દિવસ નહોતો, પરંતુ શીખવાનો એક મહત્ત્વનો અનુભવ હતો.

નવવર્ષ: નવલક્ષ્ય, નૂતન સંકલ્પ

- ડૉ. કોમલ સયદ
સુખપર (રોહા) કચ્છ
મો. ૯૯૦૯૬૯૬૧૫૪

उठो धरा के अमर सपूतों, पुनः नया निर्माण करो,
जन-जन के जीवन में फिर से, नवस्फूर्ति नव प्राण भरों ॥
(द्वारिकाप्रसाद माहेश्वरी)

કારતક સુદ એકમ એટલે ગુજરાતી નવું વર્ષ. આ વર્ષને 'બેસતું વર્ષ' પણ કહેવામાં આવે છે દિવાળી પછીનો બીજો દિવસ એટલે કે નવું વર્ષ. આ દિવસથી વિક્રમ સંવતનું વર્ષ શરૂ થતું હોય છે. ઉપરોક્ત પંક્તિ હિન્દી સાહિત્યકાર શ્રી દ્વારિકાપ્રસાદ માહેશ્વરીની છે. આ પંક્તિમાં કવિએ કહ્યું છે : 'આ પૃથ્વીના સપૂતો ઉઠો જાગો અને કંઈક નવું નિર્માણ કરો. લોકોના જીવનમાં નવી ઊર્જા, નવી આશા અને નવો ઉમંગ રેલાવો.' આમ પ્રત્યેક દિવસ આપણાં જીવનમાં કંઈક નવું લઈને આવે છે. પ્રત્યેક દિવસ માંથી કંઈક નવું નવું શીખવાની તત્પરતા એ જ જીવનની સફળતાનો મુખ્ય આધારસ્તંભ છે.

દિવાળી પછી શરૂ થતું નવું વર્ષ બાગરૂપી જીવનમાં નવી આકાંક્ષાઓ તથા શમણાંઓની આકારણી કરવા માટે હોય છે. આ નવલા વર્ષે આપણે વધારે નહીં પરંતુ નવા વર્ષે એવા નવ સંકલ્પો લઈએ અને એ સંકલ્પોનું સુંદર રીતે આચરણ કરીએ તો જીવન ખીલી ઉઠશે.

નવવર્ષની નવલી શરૂઆત :

શરૂ થતા નવા વર્ષના સૌને નૂતન વર્ષાભિનંદન કહીને સૌ એકબીજાને હળી મળીને નવા વર્ષની શુભેચ્છાઓ પાઠવતા હોય છે. આ નૂતન વર્ષની શુભકામનાઓ સાથે સાથે સૌએ પોતાના જીવનમાં નવા સંકલ્પો લઈને પોતાના જીવનની મંગલ કામનાઓ માટે પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. જીવનમાં માત્ર પદ, પ્રતિષ્ઠા કે પૈસો મેળવવાના હેતુથી જ સંકલ્પો કરવા મર્યાદિત ન રહેવું જોઈએ પરંતુ આપણે આપણા ભવ્યાતિભવ્ય સંસ્કૃતિના વાહક બનીને આપણા ભવ્યાતિભવ્ય સાંસ્કૃતિક

વારસાનું જતન કરવા સંકલ્પો ચોક્કસપણે લેવા જોઈએ.

લક્ષ્ય નિર્ધાર અને નવ સંકલ્પોનો સેતુ: નવવર્ષ

આ નવું વર્ષ જીવનમાં નવો પ્રકાશ રેલાવે છે. વીતી ગયેલ વર્ષમાં થયેલા કડવા અનુભવોને વિસરીને વીતી ગયેલ જીવનમાંથી પ્રત્યેક અનુભવમાંથી બોધપાઠ ગ્રહણ કરીને હકારાત્મક અનુભવોને સાથે રાખીને આપણે આપણાં આવનારાં વર્ષોની શુભ શરૂઆત કરવાની હોય છે. વ્યક્તિના જીવનમાં જન્મથી મૃત્યુ પર્યંત ડગલે ને પગલે અવનવા અનુભવ થતા હોય છે ત્યારે નકારાત્મક અનુભવોમાંથી પણ પ્રેરણા લઈને અને હકારાત્મક અનુભવોને સાથે રાખીને નવા વર્ષે જીવનને મૂલ્યોની રંગોળી વડે સજાવવા માટે વ્યક્તિએ સુસંસ્કૃત મનુષ્ય બનવાના નવ સંકલ્પો લઈ તેમને આચરણમાં લાવીને સંસ્કારના સાથિયા પૂરવાના હોય છે.

1) સ્વચ્છતા: એક લક્ષ્ય

સ્વચ્છતા એ જીવનનું અનિવાર્ય મૂલ્ય છે. સ્વચ્છતાનો અર્થ અહીં આપણે બે રીતે કરીશું. આપણી આસપાસ ભૌતિક પર્યાવરણમાં આપણે સ્વચ્છતા જાળવવી જોઈએ અને આસપાસ માંથી ગંદકી દૂર કરીને પર્યાવરણને સ્વચ્છ રાખવું જોઈએ. પોતાની ફરજ સમજીને આ કાર્યમાં હંમેશા તત્પરતા દાખવી જોઈએ અને બીજો અર્થ એ કરીએ કે આપણા મનની સ્વચ્છતા રાખીને મનમાં રહેલ કુટેવો તથા નકારાત્મકતાને દૂર કરીને મનને હકારાત્મકતાથી ભરીને સ્વચ્છ બનાવીએ માટે આંતરિક અને બાહ્ય બંને સ્વચ્છતા ખૂબ અનિવાર્ય છે.

2) સકારાત્મક દૃષ્ટિકોણ: એક લક્ષ્ય

જીવનમાં ડગલે ને પગલે સકારાત્મકતાના સથવારે રહેવું જોઈએ. આપણા વાણી, વર્તન અને વ્યવહારમાં હંમેશા વિધાયક દૃષ્ટિકોણ છલકતો હોવો જોઈએ.

જીવનના પ્રત્યેક અનુભવ તથા પરિસ્થિતિમાં આપણે હકારાત્મકતાથી કામ પાર પાડીશું તો ચોક્કસ સફળતા આપણી સાથીદાર બનતી બની જશે માટે નવા વર્ષે સકારાત્મકતાનો સંકલ્પ કેળવીએ.

3) સામાજિકતા તથા મૂલ્યમય જીવન: એક લક્ષ્ય

મનુષ્ય સામાજિક પ્રાણી કહેવાય છે. મનુષ્ય જન્મે છે ત્યારથી તેના અંત સુધી તેને સમાજ સાથે જ રહેવાનું હોય છે ત્યારે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં સામાજિકતાનો ગ્રાહ વધે, સમાજ સાથે રહેવાની, અનુકૂલન સાધવાની તથા સમૂહ ભાવનાની લાગણી વિકસે તે ચોક્કસપણે અનિવાર્ય છે. સમાજમાં રહેવા માટે આદર્શ જીવનમૂલ્યો આપણા જીવનમાં કેળવવા માટે આપણે પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. ત્યારે જ દરેક વ્યક્તિ કોઈપણ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં પણ અનુકૂલન સાધી શકશે.

4) સુટેવ નિર્માણ: એક લક્ષ્ય

સુટેવોનો સરવાળો એટલે આદર્શ વ્યક્તિત્વ. આદર્શ વ્યક્તિત્વની ખીલવણી માટે આપણે સુટેવોમાં વધારો કરવો જોઈએ. જીવનમાંથી કુટેવોની બાદબાકી કરીને સદાચરણમાં સારી ટેવોને સ્થાન આપીને વ્યક્તિત્વનું ઘડતર કરવું જોઈએ. સુટેવોમાં ખાસ કરીને સત્ય બોલવું, મદદ કરવી, સહિષ્ણુતા દાખવવી તથા સ્વયં શિસ્તબદ્ધ રહેવું વગેરે જેવી સુટેવો કેળવવા સંકલ્પબદ્ધ બનીએ.

5) સુસંસ્કૃત વ્યક્તિત્વ નિર્માણ: એક લક્ષ્ય

આ સૃષ્ટિ પર માત્ર જીવન પસાર કરીને જીવવા ખાતર જીવવાનો કોઈ હેતુ નથી ત્યારે આપણે એક સત્ય અને સદાચારી વ્યક્તિત્વ નિર્માણ કરવાનું છે ત્યારે સત્યનિષ્ઠ, કર્મનિષ્ઠ અને કર્તવ્યનિષ્ઠ સુસંસ્કૃત મનુષ્ય બનવાનો સદાય પ્રયત્ન કરીએ. માટે જ કવિએ કહ્યું છે કે:

जब तु आया संसार में, जगह हँसे तुम रोए,
अब ऐसी करनी कर चलो, तुम हँसो जग रोए ॥

6) શિષ્ટાચાર: એક લક્ષ્ય

આપણું આચરણ એ આપણા વ્યક્તિત્વનો અરીસો છે, ત્યારે જીવનમાં શિષ્ટ બાબતોને અપનાવીને

શિષ્ટાચારસભર જિંદગી જીવવી એ જ જીવનનો મુખ્ય હેતુ હોવો જોઈએ. એકબીજા સાથે હળીમળીને રહીએ અને જીવનરૂપી બાગમાં મૂલ્યમય પુષ્પો ખીલવતાં રહીએ ત્યારે જ સમાજમાં શિષ્ટાચારની સુગંધ પ્રસરાવી શકીશું ત્યારે નવા વર્ષે શિષ્ટાચાર માટે સંકલ્પબદ્ધ બનીએ.

7) સૌહાર્દપૂર્ણ વ્યવહાર: એક લક્ષ્ય

સમાજમાં રહેતો પ્રત્યેક વ્યક્તિ અલગ - અલગ વિચારધારા ધરાવે છે ત્યારે સૌને એક પરિવાર માનીને એકસૂત્રતાની ભાવના વિકસાવીને સૌ સાથે સમાનતાપૂર્ણ વ્યવહાર તથા માનવીય અભિગમ વિકસાવવા આપણે એક સંકલ્પ કેળવીએ અને સમાજમાં વસુધૈવ કુટુંબકમની ભાવનાનો વિકાસ અને વિસ્તાર કરીએ.

8) સંવર્ધન પર્યાવરણનું: એક લક્ષ્ય

આ સૃષ્ટિ પર મનુષ્ય ઉપરાંત અનેક જીવસૃષ્ટિ વસવાટ કરે છે ત્યારે આપણે પશુ, પક્ષી, પ્રાણી, વૃક્ષો, પર્યાવરણસૌ માટે માનવીય અભિગમ દાખવીને સમાજમાં રહેતી પ્રત્યેક વ્યક્તિને મદદરૂપ થઈએ તથા આસપાસના પર્યાવરણનું જતન, સંરક્ષણ અને સંવર્ધન કરીએ એ જ આપણા નાગરિકત્વની નૈતિક ફરજ છે ત્યારે પર્યાવરણ જાગૃતિ અને પર્યાવરણના સંવર્ધન માટે સંકલ્પબદ્ધ બનીએ.

9) સૌજન્યશીલતા તથા સમયબદ્ધતા: એક લક્ષ્ય

સમયના સથવારે રહેવું એ જ સૌથી અમૂલ્ય વિચાર છે. આપણે જીવનમાં પ્રત્યેક તબક્કે નિયમિતતાને સાથે રાખીને જ ચાલવાનું નક્કી કરીએ તો દરેક કાર્યો દીપી ઊઠશે. તથા સમાજમાં પ્રત્યેક જીવ સાથે સંવેદનશીલતા તથા મૈત્રીભાવ રાખીને ચાલશું ત્યારે આ જીવન સુંદર અને જીવવા યોગ્ય લાગશે. આ રીતે નવલા વર્ષના દિવસે આપણે સૌ જીવન ઉદ્યાનમાં નવ સંકલ્પોની નવ રંગોળી બનાવીને સંસ્કૃતિને સથવારે મૂલ્યોમયી નવ પુષ્પોનું વાવેતર કરીએ, ઉછેરીએ તથા સોડમ પ્રસરાવીને જીવનમાં નવ વિચારોની વસંત લાવીએ.

नया साल, कुछ नया ख्याल
तभी होगा, जीवन खुशहाल ॥

પરિવાર પ્રવાસ : આયોજન અમલીકરણ અને શૈક્ષણિક મહત્ત્વ

- ડૉ. રણજીત જી. ગામીત
આસિ. પ્રોફેસર, શ્રીમતી જે.જે. કુંડલિયા
ગ્રેજ્યુએટ ટિચર્સ કોલેજ, રાજકોટ
મો. ૭૯૮૪૧૯૧૬૧૧

આજની ભાગદોડ ભર્યા જીવનમાં વ્યક્તિને વેકેશનનો સમયગાળો એવો મળે છે. જેમાં વ્યક્તિ પ્રવાસ, પર્યટન કરી આવી મુલાકાતો લઈ ભરપૂર આનંદ લેવો જોઈએ. આ દિવાળી વેકેશનમાં પરિવાર સાથે પ્રવાસ સંબંધિત કેટલુંક આયોજન આપને ઉપયોગી થશે.

પ્રવાસનું આયોજન:

પ્રવાસનું આયોજન સામાન્ય રીતે ત્રણ તબક્કાઓ સોપાનોમાં વહેશે શકાય કે વિચારી શકાય. એ ત્રણ તબક્કાઓ નીચે પ્રમાણે છે. પર્યટન પ્રવાસની પૂર્વતૈયારી પર્યટન-પ્રવાસ દરમિયાનના કાર્યક્રમ-પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન અને વ્યવસ્થાપન (અમલીકરણ). પર્યટન-પ્રવાસનું અનુકાર્ય.

સોપાન 1: પૂર્વતૈયારી:

સ્થળની પસંદગી, વાહન-વ્યવહાર, સમય મર્યાદા, પ્રવાસ ખર્ચ, જૂથ રચના, સાધન સામગ્રીની યાદી, પ્રવાસ યાત્રાનો નકશો વગેરે બાબતોનો સમાવેશ પ્રથમ તબક્કામાં થાય છે. દરેકની રુચિને અનુરૂપ સ્થળ પસંદ કરવું. પ્રવાસમાં આવનાર દરેક બાળકો અને સભ્યોને ધ્યાનમાં રાખી પ્રવાસનું સ્થળ, જેમાં ધાર્મિક સ્થળ, ઐતિહાસિક સ્થળ, હોય શકે જેમાં બધા જ સભ્યો ભરપૂર આનંદ લઈ શકે. પ્રવાસનો સમયગાળો નક્કી કરવો. સામાન્ય રીતે દિવાળીની રજાઓ 21 દિવસની હોય છે તેથી 8 કે 10 દિવસનો સમયગાળો નક્કી કરી શકાય. બધા માટે યોગ્ય ગણી શકાય. પરિવાર પ્રવાસ માટે થતાં ખર્ચનું આયોજન કરવું. પ્રવાસના દિવસો નક્કી થઈ ગયા પછી તેનો કુલ ખર્ચો નક્કી કરી લેવો જોઈએ. જેમાં વાહન, રહેવાનું, જમવાનું તેમજ જોવા જે તે સ્થળની ટિકિટ ભાડું વગેરે નક્કી કરી તેનો અંદાજિત કુલ ખર્ચ નક્કી કરવો. જે તારીખોમાં પ્રવાસનું આયોજન કરવાનું વિચારતા હોય

તેનું આયોજન કરી, અનુકૂળ તારીખો નક્કી કરી લેવી. બુકિંગ કરાવી લેવું.

સોપાન 2: કુટુંબના સભ્યોની સામેલગીરી:

ચર્ચા કરો અને પરિવારના તમામ સભ્યો પાસેથી માહિતી મેળવો. દરેકના વિચારો જાણી સર્વસંમતિએ યોગ્ય નિર્ણય લેવા. કુટુંબના દરેક સભ્યોની રસ-રુચિઓ, પસંદગીઓ અને ક્ષમતાઓને ધ્યાનમાં રાખી દરેકને અનુકૂળ અને આનંદ આવે તેવી રીતે આયોજન કરવું.

સોપાન 3: લોજિસ્ટિક્સની યોજના બનાવો:

ફ્લાઈટ, ટ્રેન અથવા કાર ભાડે બુક કરવી. કુટુંબ-મૈત્રીપૂર્ણ હોટલ અથવા ભાડાની પસંદગી કરવી. જમવાના વિકલ્પો અને નાસ્તાની યોજના. દરરોજનો નાસ્તો અને જમવાનું મેનૂ નક્કી કરવું. ભોજન એવું નક્કી કરવું જે દરેકને અનુકૂળ આવે. આરોગ્ય અને સલામતીના સંદર્ભમાં પણ વિચારવું જરૂરી છે. તેના ફોસ્ટેડ બોક્સ સાથે રાખવું. જેનાથી કોઈપણ કારણસર આણબનાવ બને ત્યારે પ્રાથમિક સારવાર કરી શકાય.

સોપાન 4: પ્રવાસ દરમિયાનની પ્રવૃત્તિઓ:

પ્રવાસ દરમિયાન વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય છે. તેની યાદી બનાવવી. જોવાલાયક સ્થળોની મુલાકાત, રમત ગમત, અંતાક્ષરી, ચેસ, ક્રિકેટ, બેડમિન્ટન, ગામઠી રમતો, સિક્કા શોધ, છુપાઈ છુપાપ્પન, મેમરી ગેમ, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ, નાટક, એક પાત્રીય અભિનય, વાર્તાલાપ, ખેતરો, જંગલો, સમુદ્ર, ની મુલાકાત વગેરે. પરિવારના દરેક વયના સભ્યો માટે તેમની રસ રુચિ મુજબની પ્રવૃત્તિઓ નક્કી કરી તેની યાદી બનાવવી. બાળકોની ઉંમર અને જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં લઈ, તેમની જરૂરિયાત મુજબની ચીજવસ્તુઓ અને સામગ્રીઓની યાદી તૈયાર કરવી.

‘બાળવિશ્વ’ વિશે

- ❖ ‘બાળવિશ્વ’નું વાર્ષિક લવાજમ વાર્ષિક રૂા. 500/- છે, જે બાજુમાં દર્શાવેલા QR કોડ અથવા નેટ બેન્કિંગથી ભરી શકાશે.
- ❖ લવાજમ ભરવા માટે ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટીની વેબસાઈટ www.cugujarat.ac.in જુઓ.
- ❖ ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી દ્વારા ખાસ કાળજી રાખીને કુરિયર/પોસ્ટ દ્વારા અંકો મોકલવામાં આવે છે. છતાં અંક ન મળે તો અમારા ઈ-મેલ balvishva@cugujarat.ac.in પર જણાવવા વિનંતી.
- ❖ લેખ મોકલવા માટે પત્રવ્યવહાર : તંત્રીશ્રી, બાળવિશ્વ, ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી, સુભાષચંદ્ર બોઝ શિક્ષણ સંકુલ, સેક્ટર-20, ગાંધીનગર-382 021.
ઈ-મેલ : balvishva@cugujarat.ac.in વોટ્સએપ નંબર : 9429297737
- ❖ લેખકોએ પોતાની પ્રત્યેક કૃતિ કે લેખની નીચે પોતાનું નામ, હોદ્દો, પૂરું સરનામું, મોબાઈલ નંબર, ફોટો અને ઈ-મેલ અચૂક લખવાં. જો કૃતિ પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલી હોય તો તેનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે. લેખ પ્રકાશન બદલ લેખકપ્રત મોકલવામાં આવે છે.
- ❖ ‘બાળવિશ્વ’ એ થીમ આધારિત સામાયિક હોવાથી થીમને અનુરૂપ જ લેખનસામગ્રીને અંકમાં સ્થાન આપવામાં આવશે.
- ❖ સોફ્ટ કોપીમાં લેખ મોકલનારે ગુજરાતીમાં શ્રુતિ ફોન્ટ 12 ની સાઈઝમાં મોકલવો.
- ❖ ‘બાળવિશ્વ’ માં પ્રગટ થતાં લખાણોના વિચાર, અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે. સંપાદક કે તંત્રી એની સાથે સંમત છે એવું માનવું નહિ.
- ❖ જે તે લેખકે પોતાના સ્વ-રચિત કે મૌલિક લેખો જ મોકલવા. આ અંગે કોઈની નકલ કે ઉતારો કરેલ હશે તો આ અંગે ઊભા થતા વિવાદ અંગે જે તે લેખક જવાબદાર રહેશે.
- ❖ ‘બાળવિશ્વ’ માટે આવેલા લેખો સંપાદક મંડળ દ્વારા રિવ્યૂ કરવામાં આવશે. રિવ્યૂમાં પસંદ થયેલા લેખો જ છાપવામાં આવશે.

દિવાળી આવી તોરણણિયાં બાંધો

દિવાળી આવી, ફૂલઝર લાવી

શરદ પૂનમની રાતડી ને કાં ચાંદો ચડ્યો આકાશ રે...

ચૂંદડી ઊડે છે
ચૌદ લોકમાં

ટીપણી

હારલો ગૂંથું છું, માડી અંબાને કાજે...

RNI NO. GUJBIL/2012/49710 Govt. of India, New Delhi. Dated-21/5/2013
SSPOS Gandhinagar No. G-GNR-300. Licence valid upto 31-12-2025.
Published on 15th of every month and Posted on 20th of every month at SRO GNR.
Licence to Post without Prepayment No. PMG/HQ/108/2020-2022 Valid upto 31-12-2025.

‘બાળવિશ્વ’ વાચકો અને ભાવકોને નૂતન વર્ષાભિનંદન

‘બાળવિશ્વ’ સતત અવિરત બારેક વર્ષથી બાળશિક્ષણના યજ્ઞને પ્રજ્જ્વલિત રાખવા પ્રયત્નશીલ છે. ભારતીય દર્શન સતત નૂતન ચિંતનને આવકારે છે. ભારત સર્જન, વિસર્જન અને નવસર્જનની પ્રક્રિયાને જીવનના સહજ ક્રમ તરીકે જુએ છે. આ ક્રમમાં ભેદને બદલે સાતત્ય અને ક્ષણભંગુરતાની અંદર શાશ્વતીના દર્શન કરે છે. ‘બાળવિશ્વ’ તેના વાચકવર્ગને નિત્ય નૂતન નવનીત મળી રહે તે માટે બાળઉછેરના સતત પરિવર્તનશીલ જગતનો પરિચય કરાવવા માટે સામગ્રી પીરસે છે. અગાઉ બાળકને સીધાં કેન્દ્રમાં રાખીને વિષયવસ્તુઓથી સભર સામયિકે બાળકો વચ્ચે પોતાનું આગવું સ્થાન જમાવ્યું હતું. સતત દસેક વર્ષના એકધારા પ્રવાહને એક સકારાત્મક વળાંક આપીને આ સામયિક વધારે સમૃદ્ધ બનવાની દિશામાં અગ્રેસર થયું છે. છેલ્લા એક વર્ષથી ‘બાળવિશ્વ’ બાળકોના સર્વાંગી વિકાસની ઝંખના સેવતા પરિપક્વ વ્યક્તિઓને ધ્યાને લઈને પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. ગિજુભાઈ બધેકાની 152મી જન્મજયંતીથી ‘બાળવિશ્વ’ના નૂતન અવતારનો શુભારંભ થયો હતો. ગત વર્ષે ચોક્કસ થીમને કેન્દ્રમાં રાખીને વૈવિધ્યસભર માહિતીપ્રચુર વિષયો બાળકના વિશ્વને સમર્પિત કર્યા છે. આ યજ્ઞ કાર્યમાં રાજ્યના લબ્ધ પ્રતિષ્ઠિત લેખકો અને સર્જકોના સર્જનની અમૂલ્ય આહુતિ પણ મળતી રહી છે તે સૌને હૃદયથી ધન્યવાદ પાઠવીએ છીએ.

આવો સૌ સાથે મળીને આગંતુક નવ વર્ષ વિક્રમ સંવત 2081ને
બાળકના સર્વાંગી વિકાસને સમર્પિત કરીને ધન્યતા અનુભવીએ.

ડૉ. નીલેશ પંડ્યા

તંત્રી, બાળવિશ્વ

ચિલ્ડ્રન્સ રિસર્ચ યુનિવર્સિટી

સુભાષચંદ્ર બોઝ શિક્ષણ સંકુલ, રાજભવનની નજીક, સેક્ટર-૨૦, ગાંધીનગર - ૩૮૨૦૨૧

ફોન: ૦૭૯ - ૨૩૨૪૪૫૭૬, ૨૩૨૪૪૫૬૯ • ઈ-મેલ: balvishva@cugujarat.ac.in • વેબસાઈટ: www.cugujarat.ac.in

 @crugandhinagar